

clesiasten hortatur, ut in primis orationi det operam; et quod verbis docet alios, id omnino vita et moribus exhibeat.

Hoc ipsum opus olim Angilbertus Corbeia Abbas in usum Ludovici Francorum Regis, fratris Carolomani, describi curavit, uti constat in Corbeiensis codicis fronte præfixi, in quibus hi præter alios leguntur:

Hunc Abbas humilis jussit fabricare libellum
Angilbertus eula vilis et exiguus:
Quem daret ille pro celesti numine fulto
Hlodoico regi, qui est pius atque humilla.

Vide lib. 2 Retractationum, cap. 4, col. 631–632, a verbis, *Libros de Doctrina Christiana*, usque ad verba, *Præcepta quædam*. M.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE DOCTRINA CHRISTIANA LIBRI QUATUOR^(a).

Prologus.

doctrinam de Scriptura tractanda haud superfluo tradi.

1. Sunt præcepta quædam tractandarum Scripturarum, quæ studiosis earum video non incommode posse tradi; ut non solum legendo alios qui divinarum Litterarum opera aperuerunt, sed et aliis ipsi aperiendo proficiant. Hæc tradere institui volentibus et valentibus discere, si Deus ac Dominus noster ea quæ de hac re cogitanti solet suggerere, etiam scribenti mihi non deneget. Quod antequam exordiar, videtur mihi respondendum esse his qui hæc reprehensuri sunt, aut reprehensuri essent, si eos non ante placemus. Quod si nonnulli etiam post ista reprehenderint, saltem alios non movebunt, nec ab utili studio ad imperitiæ pigrilitatem revocabunt, quos movere possent, nisi prænumitiam præparatosque invenirent.

2. Quidam enim reprehensuri sunt hoc opus nostrum, cum ea quæ præcepturi sumus non intellexerint. Quidam vero cum intellectis uti voluerint, conatque fuerint Scripturas divinas secundum hæc præcepta tractare, neque valuerint aperire atque explicare quod cupiunt, inaviter me laborasse arbitrantur; et quia ipsi non adjurabuntur hoc opere,

multum adjuvari posse censebunt. Tertium genus est reprehensorum, qui divinas Scripturas vel revera bene tractant, vel bene tractare sibi videntur: qui quoniam nullis hujusmodi observationibus lectis, quales nunc tradere institui, facultatem exponendorum sanctorum Librorum se assecutos vel vident, vel putant, nemini esse ista præcepta necessaria, sed potius totum quod de illarum Litterarum obscuritatibus laudabiliter aperitur, divino munere fieri posse clamitabant.

3. Quibus omnibus breviter respondens, illis qui hæc quæ scribimus non intelligunt, hoc dico: me ita non esse reprehendum, quia hæc non intelligunt; tanquam si lunam veterem vel novam, sidusve aliquid minime clarum vellent videre, quod ego intento digito demonstrarem; illis autem nec ad ipsum digitum meum videndum sufficiens esset acies oculorum, non propterea mihi succensere deberent. Illi vero qui etiam istis præceptis cognitis atque perceptis, ea quæ in divinis Scripturis obscura sunt intueri nequiverint, arbitrantur se digitum quidem meum videre posse.

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

De Doctrina Christiana Libri quatuor recogniti sunt de novo ad codices manuscriptorum triginta, scilicet ad Vaticanos tres, ad Corbeiensis duos, quorum alter optime notæ et ante annos circiter mille descriptus videtur; ad unum e Bibliotheca Regia, unum e Thuanea et unum e Germanensi nostra. Alios suppeditarunt Collegium Navarricum et Sorbonicum, PP. Franciscani majoris conventus Parisiensis, PP. Dominici via Jacobea, PP. Augustiniani ad Sequane ripam, D. *de Vion d'Herrouval*, D. *Bigot*, Cisterciensis Abbatia, item Abbatia Floriacensis, Vindocinensis, Gemneticensis, Becensis, Pratellensis, Lyrensis, S. Arnulfi Metensis, S. Albini Andegavensis, S. Audoeni Rotomagensis, S. Martialis Lemovicensis, S. Michaelis in Periculo maris, S. Remigii Remensis, S. Theoderici prope Remes et Casalis Benedicti. Præterea, libris iisdem emendandis adhibita sunt variantes lectiones, quas olim ex Belgicis sex Mss. colligerunt Lovanienses Theologi: collatae etiam fuerunt antiquiores et potiores editiones, Bal. id est que Jodoci Badii Ascensii studio recognita, atque Joannis parvi typi: excusa est Parisiis, an. 1502; Am. que ex Joannis Amerbachii officina prodiit Basilea, an. 1506; Et. quam scilicet Desiderius Erasmus a se recessitam et emendatam curavit Frobeniano prelo excudi Basilea, an. 1528; et Lov. id est, quam Lovaniensium Theologorum opera castigatorem cæteris hactenus habebamus, ex Plantiniana typographia proactam an. 1570.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas, et insuper Lov. 1586, id est alteram Lovaniensium, datam Parisiis anno 1586, necnon Helm., id est, quam Georgius Caietus juris publici fecit Helmestadii, anno 1655 M.

(a) inchoati circiter Christi annum 537 absoluti sub an. 426.

sidera vero quibus demonstrandis intenditur, videre non posse. Et illi ergo, et isti me reprehendere desinant, et lumen oculorum divinitus sibi præberi deprecantur. Non enim si possum membrum meum ad aliquid demonstrandum movere, possum etiam oculos accendere, quibus vel ipsa demonstratio mea, vel etiam illud quod volo demonstrare, cernatur.

4. Jamvero eorum qui divino munere exsultant, et sine talibus præceptis, qualia nunc tradere institui, se sanctos Libros intelligere atque tractare gloriantur, et propterea superflua voluisse me scribere existimant, sic est lenienda commotio, ut quamvis magno Dei dono jure lætentur, recordentur se tamen per homines didicisse vel litteras; nec propterea sibi ab Antonio sancto et perfecto viro Ægyptio monacho insultari debere, qui sine ulla scientia litterarum Scripturas divinas et memoriter audiendo tenuisse, et prudenter cogitando intellexisse prædicatur; aut ab illo servo Barbaro christiano¹, de quo a gravissimis fideque dignissimis viris nuper accepimus, qui litteras quoque ipsas nullo docente homine, in plenam notitiam orando ut sibi revelarentur, accepit triduanis precibus impetrans ut etiam codicem oblatum, stupentibus qui aderant, legendo percurreret.

5. Aut² si hæc quisque falsa esse arbitratur, non ago pugnaciter. Certe enim quoniam cum Christianis nobis res est, qui se Scripturas sanctas sine duce homine gaudent nosse, et si ita est, vero et non mediocri gaudent bono; concedant necesse est unumquemque nostrum et ab ineunte pueritia consuetudine audiendi linguam suam didicisse, et aliam aliquam vel græcâ vel hebræam vel quamlibet cæterarum, aut similiter audiendo, aut per hominem præceptorum accepisse. Jam ergo si placet, moneamus omnes fratres, ne parvulos suos ista doceant, quia momento temporis adveniente Spiritu sancto, repleti Apostoli omnium gentium linguis locuti sunt; aut cui talia non provenerint, non se arbitretur esse christianum, aut Spiritum sanctum accepisse se dubitet. Imo vero et quod per hominem descendum est, sine superbia discat; et per quem docetur alius, sine superbia et sine invidia tradat quod accepit: neque tentemus eum cui credidimus, ne talibus inimici versutiis et perversitate decepti, ad ipsum quoque audiendum Evangelium atque discendum nolimus ire in ecclesias, aut codicem legere, aut legentem prædicantemque hominem audire; et expectemus rapi usque in tertium cælum, sive in corpore, sive extra corpus, sicut dicit Apostolus, et ibi audire ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui (II Cor. XII, 2-4), aut ibi videre Dominum Jesum Christum, et ab illo potius quam ab hominibus audire Evangelium.

6. Caveamus tales tentationes superbissimas et periculosissimas, magisque cogitemus et ipsum apostolum Paulum, licet divina et celesti voce prostratum et instru-

¹ Mss. e Vaticanis duo, *Barbarico Macario*: quod servi illius nomen in aliis codicibus et apud Cassiodorum Senatorem, qui id miraculi profert in præfatione ad institutionum libros, frustra quaesivimus.

² Sic Mss. Edili vero, *et si hæc*.

ctum, ad hominem tamen missum esse, ut sacramenta perciperet, atque copularetur Ecclesie (Act. IX, 3-7); et centurionem Cornelium quamvis exauditas orationes ejus, elemosynasque respectas ei angelus nuntiaverit, Petro tamen traditum imbuendum; per quem non solum sacramenta perciperet, sed etiam quid credendum, quid sperandum, quid diligendum esset, audiret (Id. X, 1-6). Et poterant utique omnia per angelum fieri, sed abjecta esset humana conditio, si per homines hominibus Deus verbum suum ministrare nolle videretur. Quomodo enim verum esset quod dictum est, *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* (I Cor. III, 17); si Deus de humano templo responsa non redderet, et totum quod descendum hominibus tradi vellet, de cælo atque per Angelos personaret? Deinde ipsa charitas, quæ sibi invicem homines nodo unitatis astringit, non haberet aditum refundendorum et quasi miscendorum sibi met animorum, si homines per homines nihil discerent.

7. Et certe spadonem illum qui Isaiam prophetam legens non intelligebat, neque ad angelum apostolus misit, nec ei per angelum id quod non intelligebat expositum, aut divinitus in mente sine hominis ministerio revelatum est; sed potius suggestionem divina missus est ad eum, seditque cum eo Philippus, qui noverat Isaiam prophetam, eique humanis verbis et lingua quod in Scriptura illa tectum erat, aperuit (Act. VIII, 27-35). Nonne cum Moyse Deus loquebatur, et tamen consilium regnandi atque administrandi tam magni populi a socero suo, alienigena scilicet homine, et maxime providus et minime superbus accepit (Exod. XVIII, 14-26)? Noverat enim ille vir, ex quacumque anima verum consilium processisset, non ei, sed illi qui est veritas, incommutabili Deo tribuendum esse.

8. Postremo quisquis se nullis præceptis instructum divino munere quacumque in Scripturis obscura sunt intelligere gloriatur, bene quidem credit, et verum est, non esse illam suam facultatem quasi a seipso existentem, sed divinitus traditam; ita enim Dei gloriam querit et non suam: sed cum legit, et nullo sibi hominum exponente intelligit, cur ipse aliis affectat exponere, ac non potius eos remittit Deo, ut ipsi quoque non per hominem, sed illo intus docente intelligant? Sed videlicet timet ne audiat a Domino, *Serre nequam, darea pecuniam meam nummularis* (Matth. XXV, 26, 27). Sicut ergo hi ea quæ intelligunt, produnt cæteris vel loquendo vel scribendo; ita ego quoque si non solum ea quæ intelligant¹, sed etiam intelligendo ea quæ observent, prodidero, culpari ab eis profecto non debeo: quanquam nemo debet aliquid sic habere quasi suum proprium, nisi forte mendacium. Nam omne verum ab illo est, qui ait: *Ego sum veritas* (Joan. XIV, 6). Quid enim habemus quod non accepimus? Quod si accepimus, quid gloriamur quasi non accepimus? (I Cor. IV, 7)?

9. Qui legit audientibus litteras, utique quas agnoscit enuntiat; qui autem ipsas litteras tradit, hoc agit

¹ Mss. viginti tres, *intelligo*.

ut alii quoque legere noverint : uterque tamen id insinuat quod accepit. Sic etiam qui ea quæ in Scripturis intelligit, exponit audientibus, tanquam litteras quas agnoscit pronuntiat lectoris officio; qui autem præcipit quomodo intelligendum sit, similis est tradenti litteras, hoc est præcipienti quomodo sit legendum : ut quomodo ille qui legere novit, alio lectore non indiget, cum codicem invenerit, a quo audiat quid ibi scriptum sit; sic iste qui præcepta quæ conamur tradere acceperit, cum in libris aliquid obscuritatis invenerit, quasdam regulas veluti litteras te-

nens intellectorem alium non requirat, per quem sibi quod opertum est retegatur; sed quibusdam vestigiis indagatis ad occultum sensum sine ullo errore ipse perveniat, aut certe in absurditatem prævæ sententiæ non incidat. Quapropter, quanquam et in ipso opere satis apparere possit huic officioso labori nostro non recte aliquem contradicere; tamen, si huiusmodi proœmio quiboslibet obsistentibus convenienter videatur esse responsum, huius viæ quam in hoc libro ingredi volumus, tale nobis occurrit exordium

LIBER PRIMUS.

Principio fit, acitio totius operis, quo Scripturarum studiosus cum ad earum investigandum sensum, tum ad edisserendum instituitur. Mox observata eorum de quibus doctrina tradenda est distinctio in res et signa, suscipitur in hoc prioris libro tractatio de rebus. Res porro alias esse quibus frui, alias quibus non nisi uti nobis liceat: et quidem Deo soli fruitione inhærendum esse, eoque nos ipsius incarnatione Verbi et rebus ab ipso temporaliter gestis, atque traditis Ecclesie clavibus pronoveri; inter eas vero res quæ in usum veniunt, nonnullas esse quibus dilecto jure impenditur, sed in Deum relata. Quibus explicatis docetur totius Scripturæ sacræ plenitudinem et finem esse geminam charitatem, Dei propter seipsum, ac proximi propter Deum.

CAPUT PRIMUM. — *Inventionis et enuntiationis nittur Scripturæ tractatio; quæ cum Dei auxilio suscipienda.*

4. Dux sunt res quibus nittitur omnis tractatio Scripturarum; modus inveniendi quæ intelligenda sunt, et modus proferendi quæ intellecta sunt. De inveniendi prius, de proferendo postea disseremus. Magnum opus¹ et arduum, et si ad sustinendum difficile, vereor ne ad suscipiendum temerarium. Ita sane si de nobis ipsis presumeremus: nunc vero cum in illo sit spes peragendi huius operis, a quo nobis in cogitatione multa de hac re jam tradita tenemus, non est metuendum ne dare desinat cætera, cum ea quæ data sunt cœperimus impendere. Omnis enim res quæ dantur non deficit, dum habetur et non datur, nondum habetur quomodo habenda est. Ille autem ait: *Qui habet, dabitur ei (Matth. xiii, 12)*. Dabit ergo habentibus, id est, cum benignitate utentibus eo quod acceperunt, adimplebit atque cumulabit quod dedit. Illi quinque et illi septem erant panes, antequam inciperent dari esurientibus; quod ubi fieri cœpit, cophinos et sportas satiatis tot hominum millibus impleverunt (*Id. xiv, 17-21; et xv, 34-38*). Sicut ergo ille panis dum frangeretur accrevit, sic ea quæ ad hoc opus aggrediendum jam Dominus præbuit, cum dispensari cœperint, eo ipso suggerente multiplicabuntur, ut in ipso hoc nostro ministerio, non solum nullam patiamur inopiam, sed de mirabili etiam abundantia gaudeamus.

CAPUT II. — *Quid res, quid signa.*

2. Omnis doctrina vel rerum est vel signorum, sed res per signa discuntur. Proprie autem nunc res appellavi, quæ non ad significandum aliquid adhibentur, sicuti est lignum, lapis, pecus, atque huiusmodi cætera. Sed non illud lignum quod in aquas amaras Moysen misisse legimus, ut amaritudine carerent (*Exod. xv, 25*); neque ille lapis quem Jacob sibi ad

¹ *At. Er. et Mss. quinque, unus.*

caput posuerat (*Genes. xxviii, 11*); neque illud pecus quod pro filio immolavit Abraham (*Id. xxii, 13*). Illæ namque ita res sunt, ut aliarum etiam signa sint rerum. Sunt autem alia signa quorum omnis usus in significando est, sicuti sunt verba. Nemo enim utitur verbis, nisi aliquid significandi gratia. Ex quo intelligitur quid appellentur signa; res eas videlicet quæ ad significandum aliquid adhibentur. Quamobrem omne signum etiam res aliqua est; quod enim nulla res est, omnino nihil est: non autem omnis res etiam signum est. Et ideo in hac divisione rerum atque signorum, cum de rebus loquemur, ita loquemur ut etiamsi earum aliqua adhiberi ad significandum possint, non impediant partitionem, quia prius de rebus, postea de signis disseremus; memoriterque teneamus id nunc in rebus considerandum esse quod sunt, non quod aliud etiam præter seipsas significant.

CAPUT III. — *Rerum divisio*

5. Res ergo aliæ sunt quibus fruendum est, aliæ quibus utendum, aliæ quæ fruuntur et utuntur. Illæ quibus fruendum est, beatos nos faciunt. Istis quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adjuvamur, et quasi adminiculamur, ut ad illas quæ nos beatos faciant, pervenire, atque his inhæerere possimus. Nos vero qui fruimur et utimur, inter utrasque constituti, si eis quibus utendum est frui voluerimus, impeditur cursus noster, et aliquando etiam deflectitur, ut ab his rebus quibus fruendum est obtinendis vel retardemur, vel etiam revocemur, inferiorum amore præpediti.

CAPUT IV. — *Frui et uti, quid sit.*

4. Frui enim est amore alicui rei inhæerere propter seipsam. Uti autem, quod in usum venerit ad id quod amas obtinendum referre, si tamen amandum est. Nam usus illicitus, abusus potius vel abusus nominandus est. Quomodo ergo, si essemus peregrini, qui beate vivere nisi in patria non possemus, eaque peroratione utique miseri et miseriam finire cupientes,

in patriam redire vellemus, opus esset vel terrestribus vel marinis vehiculis quibus utendum esset ut ad patriam, qua fruendum erat, pervenire valeremus; quod si amœnitates itineris, et ipsa gestatio vehiculorum nos delectaret, et conversi ad fruendum his quibus uti debuimus, nollemus cito viam finire, et perversa suavitate implicati alienaremur a patria, cujus suavitas faceret beatos: sic in hujus mortalitatis vita peregrinantes a Domino (II Cor. v, 6), si redire in patriam volumus, ubi beati esse possumus, utendum est hoc mundo, non fruendum; ut invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciantur (Rom. i, 20), hoc est, ut de corporalibus temporalibusque rebus æterna et spiritualia capiamus.

CAPUT V. — *Deus Trinitas, res qua fruendum.*

5. Res igitur quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus sanctus, eademque Trinitas, una quædam summa res, communisque omnibus fruentibus ea; si tamen res et non rerum omnium causa sit, si tamen et causa. Non enim facile nomen quod tantæ excellentiæ conveniat potest inveniri, nisi quod melius ita dicitur Trinitas hæc, unus Deus ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia (Rom. xi, 36). Ita Pater et Filius et Spiritus sanctus, et singulus quisque horum Deus, et simul omnes unus Deus; et singulus quisque horum plena substantia, et simul omnes una substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus sanctus, Filius nec Pater est nec Spiritus sanctus, Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater, et Filius tantum Filius, et Spiritus sanctus tantum Spiritus sanctus. Eadem tribus æternitas, eadem incommutabilitas, eadem majestas, eadem potestas. In Patre unitas, in Filio æqualitas, in Spiritu sancto unitatis æqualitatisque concordia: et tria hæc unum omnia propter Patrem, æqualia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum sanctum.

CAPUT VI. — *Deus ineffabilis, quomodo.*

6. Diximusne aliquid et sonuimus aliquid dignum Deo? Imo vero nihil me aliud quam dicere voluisse sentio: si autem dixi, non hoc est quod dicere volui. Hoc unde scio, nisi quia Deus ineffabilis est; quod autem a me dictum est, si ineffabile esset, dictum non esset? Ac per hoc ne ineffabilis quidem dicendus est Deus, quia et hoc cum dicitur, aliquid dicitur. Et si nescio quæ pugna verborum, quoniam si illud est ineffabile, quod dici non potest, non est ineffabile quod vel ineffabile dici potest. Quæ pugna verborum silentio cavenda potius quam voce pacanda est. Et tamen Deus, cum de illo nihil digne dici possit, admisit humanæ vocis obsequium, et verbis nostris in laude sua gaudere nos voluit. Nam inde est et quod dicitur Deus. Non enim revera in strepitu istarum duarum syllabarum ipse cognoscitur; sed tamen omnes latinæ linguæ scios¹, cum aures eorum sonus iste tetigerit, movet ad cogitandam excellentissimam quamdam immortalisque naturam.

¹ Apud Am. Fr. et Mss. septendecim, socios.

CAPUT VII. — *Deum omnes intelligunt in quo nihil melius.*

7. Nam cum ille unus cogitatur deorum Deus, ab his etiã qui alios et suspicantur et vocant et colunt deos sive in cœlo sive in terra, ita cogitatur, ut aliquid quo nihil melius sit atque sublimius illa cogitatio conetur attingere. Sane quoniam diversis moventur bonis, partim eis quæ ad corporis sensum, partim eis quæ ad animi intelligentiam pertinent; illi qui dediti sunt corporis sensibus, aut ipsum cœlum, aut quod in cœlo fulgentissimum vident, aut ipsum mundum, Deum deorum esse arbitrantur: aut, si extra mundum ire contendunt, aliquid lucidum imaginantur, idque vel infinitum, vel ea forma quæ optima videtur, inani suspitione constituunt, aut humani corporis figuram cogitant, si eam¹ cæteris anteponunt. Quod si unum Deum deorum esse non putant, et potius multos aut innumerabiles æqualis ordinis deos; etiam eos tamen prout cuique aliquid corporis videtur excellere, ita figuratos animo tenent. Illi autem qui per intelligentiam pergunt videre quod Deus est, omnibus eum naturis visibilibus et corporalibus, intelligibilibus etiam et spiritualibus, omnibus mutabilibus præferunt. Omnes tamen certatim pro excellentia Dei dimicant; nec quisquam inveniri potest qui hoc Deum credat esse quo melius aliquid est. Itaque hoc omnes Deum consentiant esse, quod cæteris rebus omnibus anteponunt.

CAPUT VIII. — *Deus cum sit sapientia incommutabilis, rebus omnibus anteponendus.*

8. Et quoniam omnes qui de Deo cogitant, vitam aliquid cogitant, illi soli possunt non absurda et indigna existimare de Deo, qui vitam ipsam cogitant, et quæcumque illis forma occurrerit corporis, eam vitam vivere vel non vivere statuunt, et viventem non viventi anteponunt; eamque ipsam viventem corporis formam, quantalibet luce præfulgeat, quantalibet magnitudine præemineat, quantalibet pulchritudine ornentur, aliud esse ipsam, aliud vitam qua vegetatur intelligunt, eamque illi moti quæ ab illa vegetatur et animatur, dignitate incomparabili præferunt. Deinde ipsam vitam pergunt inspicere, et si eam sine sensu vegetantem invenerint, qualis est arborum, præponunt eis sentientem, qualis est pecorum; et huic rursus intelligentem, qualis est hominum. Quam cum adhuc mutabilem viderint, etiam huic aliquam incommutabilem coguntur præponere, illam scilicet vitam quæ non aliquando desipit, aliquando sapit, sed est potius ipsa Sapientia. Sapiens enim mens, id est, adepta sapientiam, antequam adipisceretur non erat sapiens; at vero ipsa Sapientia nec fuit unquam insipientis, nec esse unquam potest. Quam si non viderent, nullo modo plena fiducia vitam incommutabiliter sapientem commutabili vite anteponerent. Ipsam quippe² regulam veritatis, qua illam clamant esse meliorem, incommutabilem vident; nec uspiam nisi supra suam

¹ Editi, sic eam. At Mss. prope omnes, si eam.

² Ita in Mss. plerisque, ubi in editis habetur, ipsam quæ.

caturam vident, quandoquidem se vident mutabiles.

CAPUT IX. — *Sapientiam immutabilem mutabili præferendam esse omnes norunt.*

9. Nemo est enim tam impudenter¹ insulsus qui dicat: Unde scis incommutabiliter sapientem vitam mutabili esse præferendam? Idipsum enim quod interrogat, unde sciam, omnibus ad contemplandum eommunitè atque incommutabiliter præsto est. Et hoc qui non videt, ita est quasi cæcus in sole, cui nihil prodest ipsis locis oculorum ejus tam claræ ac præsentis lucis fulgor infusus. Qui autem videt et refugit, consuetudine umbrarum carnalium invalidam mentis aciem gerit. Pravorum igitur morum quasi contrariis flatibus ab ipsa patria repercutiuntur homines; posteriora atque inferiora sectantes, quam illud quod esse melius atque præstantius confitentur.

CAPUT X. — *Ad videndum Deum purgandus animus.*

10. Quapropter, cum illa veritate perfruendum sit, quæ incommutabiliter vivit, et in ea Trinitas Deus, auctor et conditor universitatis, rebus quas condidit consulat; purgandus est animus, ut et perspicere illam lucem valeat, et inhærere perspectæ². Quam purificationem quasi ambulationem quamdam, et quasi navigationem ad patriam esse arbitremur. Non enim ad eum qui ubique præsens est, locis movemur, sed bono studio bonisque moribus.

CAPUT XI. — *Purgandi animi exemplum Sapientia incarnata.*

11. Quod non possemus, nisi ipsa Sapientia tantæ etiam nostræ infirmitati congruere dignaretur, et vivendi nobis præberet exemplum, non aliter quam in homine, quoniam et nos homines sumus. Sed quia nos cum ad illam venimus, sapienter facimus; ipsa cum ad nos venit, ab hominibus superbis quasi stulte fecisse putata est. Et quoniam nos cum ad illam venimus, convalescimus; ipsa cum ad nos venit, quasi infirma existimata est. Sed quod stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus (I Cor. 1, 25). Cum ergo ipsa sit patria, viam se quoque nobis fecit ad patriam.

CAPUT XII. — *Quomodo Sapientia Dei ad nos venit.*

Et cum sano et puro interiori oculo ubique sit præsens, eorum qui oculum illum infirmum immundumque habent, oculis etiam carnis apparere dignata est. Quia enim in Sapientia Dei non poterat mundus per Sapientiam cognoscere Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes (I Cor. 1, 21).

12. Non igitur per locorum spatia veniendo, sed in carne mortali mortalibus apparendo, venisse ad nos dicitur. Illuc ergo venit ubi erat, quia in hoc mundo erat, et mundus per eam factus est. Sed quoniam cupiditate fruendi pro ipso Creatore creatura, homines configurati huic mundo, et mundi nomine congruentissime vocati, non eam cognoverunt, propterea dixit Evangelista: *Et mundus eum non cognovit*

¹ In excusis, *tam imprudenter*. In Mss. tredecim, *tam impudenter*.

² Editi, *inhærere perfecte*. Elegantius Mss., *perspectæ*.

vit (Joan. 1, 10). Itaque in Sapientia Dei non poterat mundus per Sapientiam cognoscere Deum. Cur ergo venit cum hic esset, nisi quia placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes?

CAPUT XIII. — *Verbum caro factum est.*

Quomodo venit, nisi quod Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. 1, 14)? Sicuti cum loquimur, ut id quod animo gerimus, in audientis animum per aures carneas illabatur, fit sonus verbum quod corde gestamus, et locutio vocatur; nec tamen in eundem sonum cogitatio nostra convertitur, sed apud se manens integra, formam vocis qua se insinuat auribus, sine aliqua labe suæ mutationis¹ assumit: ita Verbum Dei non commutatum, caro tamen factum est, ut habitaret in nobis.

CAPUT XIV. — *Hominem quomodo sanavit Dei Sapientia.*

13. Sicut autem curatio via est ad sanitatem, sic ista curatio peccatores sanandos resciendosque suscepit. Et quemadmodum medici cum alligant vulnera, non incomposite, sed apte id faciunt, ut vinculi utilitatem quædam pulchritudo etiam consequatur: sic medicina Sapientiæ per hominis susceptionem nostris est accommodata vulneribus; de quibusdam contrariis curans, et de quibusdam similibus. Sicut etiam ille qui medetur vulnere corporis, adhibet quædam contraria, sicut frigidum calido, vel humidum sicco, vel si quid aliud hujusmodi; adhibet etiam quædam similia, sicut linteolum vel rotundo vulnere rotundum, vel oblongum oblongo, ligaturamque ipsam non eandem membris omnibus, sed similem similibus coaptat: sic sapientia Dei hominem curans, seipsam exhibuit ad sanandum, ipsa medicus, ipsa medicina. Quia ergo per superbiam homo lapsus est, humilitatem adhibuit ad sanandum. Serpentis sapientia decepti sumus, Dei stultitia liberamur. Quemadmodum autem illa Sapientia vocabatur, erat autem stultitia contemnens Deum; sic ista quæ vocatur stultitia, Sapientia est vincens diabolum. Nos immortalitate male usi sumus, ut moreremur; Christus mortalitate bene usus est, ut viveremus. Corrupto animo feminæ ingressus est morbus; integro corpore feminæ processit salus. Ad eadem contraria pertinet, quod etiam exemplo virtutum ejus vitia nostra curantur. Jamvero similia quasi ligamenta membris et vulneribus nostris adhibita, illa sunt, quod per feminam deceptos per feminam natus, homo homines, mortales mortales, morte mortuos liberavit. Multa quoque alia diligentius considerantibus quos instituti operis peragendi necessitas non rapit, vel a contrariis, vel a similibus medicinæ christianæ apparet instructio.

CAPUT XV. — *Resurrectione et ascensione Christi fulcitur fides, excitatur iudicio.*

14. Jamvero credita Domini a mortuis resurrectio, et in cælum ascensio, magna spe fulcit fidem nostram. Multum enim ostendit quam voluntarie pro nobis animam posuerit, qui eam sic habuit in potestate resumere. Quanta ergo se fiducia spes credentium con-

¹ Am. et Fr.: *Sine aliqua labe, sine mutatione*.

solutur, considerans quantus quanta pro nondum credentibus passus sit? Cum vero iudex vivorum atque mortuorum exspectatur e caelo, magnum timorem incutit negligentibus, ut se ad diligentiam¹ convertant, eumque magis bene agendo desiderent, quam male agendo formident. Quibus autem verbis dici, aut qua cogitatione capi potest praemium, quod ille in fine daturus est; quando ad consolationem hujus itineris de Spiritu suo tantum dedit, quo in adversis vitae hujus fiduciam charitatemque tantam ejus, quem nondum videmus, habeamus, et dona² unicuique propria ad instructionem Ecclesiae suae, ut id quod ostendit esse faciendum, non solum sine murmure, sed etiam cum delectatione³ faciamus?

CAPUT XVI. — *Ecclesia Christi corpus et conjux medicinalibus molestiis ab ipso purgatur.*

15. Est enim Ecclesia corpus ejus, sicut apostolica doctrina commendat (*Ephes. 1, 23*), quae etiam conjux ejus dicitur. Corpus ergo suum multis membris diversa officia gerentibus (*Rom. xii, 4*), nodo unitatis et charitatis tanquam sanitatis astringit. Exercet autem hoc tempore et purgat medicinalibus quibusdam molestiis, ut erutam de hoc saeculo, in aeternum sibi copulet conjugem Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi (*Ephes. v, 23-32*).

CAPUT XVII. — *Christus donando peccata viam aperuit ad patriam.*

16. Porro quoniam in via sumus, nec via ista locorum est, sed affectuum, quam intercludebat, quasi septa quaedam spinosa, praeteritorum malitia⁴ peccatorum; quid liberalius et misericordius facere potuit, qui seipsum nobis, qua⁵ rediremus, substernere voluit, nisi ut omnia donaret peccata conversis, et graviter fixa interdicta redditus nostri pro nobis crucifixus evelleret?

CAPUT XVIII. — *Claves traditae Ecclesiae.*

17. Has igitur claves dedit Ecclesiae suae, ut quae solveret in terra, soluta essent in caelo; quae ligaret in terra, ligata essent et in caelo (*Matth. xvi, 19*): scilicet ut quisquis in Ecclesia ejus dimitti sibi peccata non crederet, non ei dimitterentur; quisquis autem crederet, seque ab his correctus averteret, in ejusdem Ecclesiae gremio constitutus, eadem fide atque correctione sanaretur. Quisquis enim non credit dimitti sibi posse peccata, fit deterior desperando, quasi nihil illi melius quam malum esse remaneat, ubi de fructu suae conversionis infidus est.

CAPUT XIX. — *Corporis et animi mors atque resurrectio.*

18. Jamvero sicut animi quaedam mors est, vitae prioris morumque relictio⁶, quae fit poenitendo; sic etiam corporis mors est animationis pristinae resolu-

¹ Ead. Am. et Er., *indulgentiam*. Melius caeteri codices, *diligentiam*.

² Lov., *donat*. Substituimus *donu*, ex Am. Er. et Mss. plerisque melioris notae.

³ Mss. quinque, *cum dilectione*.

⁴ Editi, *intercludebant.... malitia*: pro quo Mss. magno consensu, *intercludebat... malitia*.

⁵ Editi, *quo rediremus*. At Mss. septemdecim, *qua*: praeter quinque alios, qui habent, *viam qua*.

⁶ Am. et Er., *rejectio*.

tio: et quomodo animus post poenitentiam, qua prioris mores perditos interemit, reformatur in melius; sic etiam corpus post istam mortem, quam vinculo peccati omnes debemus, credendum et sperandum est resurrectionis tempore in melius commutari, ut non caro et sanguis regnum Dei possideant, quod fieri non potest; sed corruptibile hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem (*I Cor. xv, 50-53*), nullamque faciens molestiam, quia nullam patietur indigentiam, a beata perfectaue anima cum summa quiete vegetetur.

CAPUT XX. — *Qui non ad vitam sed ad supplicia renascantur.*

19. Cujus autem animus non moritur huic saeculo, neque incipit configurari veritati, in graviorem mortem morte corporis trahitur; neque ad commutationem¹ caelestis habitudinis, sed ad luenda supplicia reviviscet.

CAPUT XXI. — *Rursus corporis de resurrectione.*

Hoc itaque fides habet, atque ita se rem habere credendum est, neque animum, neque corpus humanum omnimodum interitum pati; sed impios resurgere ad poenas inestimabiles, pios autem ad vitam aeternam.

CAPUT XXII. — *Solo Deo fruendum.*

20. In his igitur omnibus rebus illae tantum sunt quibus fruendum est, quas aeternas atque incommutabiles commemoravimus; caeteris autem utendum est, ut ad illarum perfectionem pervenire possimus. Nos itaque qui fruimur et utimur alijs rebus, res aliqua sumus. Magna enim quaedam res est homo, factus ad imaginem et similitudinem Dei, non in quantum mortali corpore includitur, sed in quantum bestias rationalis animae honore praecedit². Itaque magna quaestio est utrum frui se homines debeant, an uti, an utrumque. Praeceptum est enim nobis ut diligamus invicem; sed quaeritur utrum propter se homo ab homine diligendus sit, an propter aliud. Si enim propter se, fruimur eo; si propter aliud, utimur eo. Videtur autem mihi propter aliud diligendus. Quod enim propter se diligendum est, in eo constituitur vita beata; cujus etiamsi nondum res, tamen spes ejus nos hoc tempore consolatur. Maledictus autem qui spem suam ponit in homine (*Jerem. xvii, 5*).

21. Sed nec seipso quisquam frui debet, si liquido advertas; quia nec seipsum debet propter seipsum diligere, sed propter illum quo fruendum est. Tunc est quippe optimus homo, cum tota vita sua pergit³ in incommutabilem vitam; et toto affectu inhæret illi: si autem se propter se diligit, non se refert ad Deum; sed ad seipsum conversus, non ad incommutabile aliquid convertitur. Et propterea jam cum defectu aliquo se fruitur; quia melior est cum totus hæret

¹ Tres e Vat. Mss., *ad communicationem*. Alius Vat., *ad communionem*. Huic Frasnus consentit; sed libri caeteri ferunt, *ad commutationem*: inique in Mss. prope omnibus legimus, *caelestis habitudinis*; pro quo apud Am., *habitudinis*, et apud Fr. et Lov., *beatitudinis*.

² Sic undecim Mss. [*præcellit*].

³ Am. et Er., *peragitur*.

atque constringitur incommutabili bono, quam cum inde vel ad seipsum relaxatur. Si ergo seipsum non propter te debes diligere, sed propter illum ubi dilectionis tuæ rectissimus finis est, non succenseat alius homo, si etiam ipsum propter Deum diligis. Hæc enim regula dilectionis divinitus constituta est: *Dilige, inquit, proximum tuum sicut teipsum; Deum vero ex toto corde, et ex tota anima et ex tota mente* (Levit. xix, 18; Deut. vi, 5; et Matth. xxii, 37, 39); ut omnes cogitationes tuas et omnem vitam et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea ipsa qua confers. Cum autem ait, *toto corde, tota anima, tota mente*, nullam vitæ nostræ partem reliquit, quæ vacare debeat et quasi locum dare ut alia re velit frui; sed quidquid aliud diligendum venerit in animum, illuc rapiatur, quo totus dilectionis impetus currit. Quisquis ergo recte proximum diligit, hoc cum eo debet agere, ut etiam ipse toto corde, tota anima, tota mente diligit Deum. Sic enim eum diligens tanquam seipsum, totam dilectionem sui et illius refert in illam dilectionem Dei, quæ nullum a se rivulum ducti extra patitur, cuius derivatione minuat.

CAPUT XXIII. — *Homini præcepto non opus est, ut se et suum corpus diligit. Prava sui dilectio.*

22. Non autem omnia quibus utendum est, diligenda sunt, sed ea sola quæ aut nobiscum societate quadam referuntur in Deum, sicuti est homo, vel angelus; aut ad nos relata, beneficio Dei per nos indigent, sicuti est corpus. Nam utique martyres non dilexerunt scelus persequentium se, quo tamen usi sunt ad promerendum Deum. Cum ergo quatuor sint diligenda, unum quod supra nos est, alterum quod nos sumus, tertium quod iuxta nos est, quartum quod infra nos est; de secundo et quarto nulla præcepta danda erant. Quantumlibet enim homo excidat a veritate, remanet illi dilectio sui et dilectio corporis sui. Fugax enim animus ab incommutabili lumine omnium regnatorum, id agit ut ipse sibi regnet et corpori suo; et ideo non potest nisi et se et corpus suum diligere.

23. Magnum autem aliquid adeptum se putat, si etiam sociis, id est aliis hominibus, dominari potuerit. Inest enim vitioso animo id magis appetere, et sibi tanquam debitum vindicare, quod uni proprie debetur Deo. Talis autem sui dilectio melius odium vocatur. Iniquum est enim, quia vult sibi servire quod infra se est, cum ipse servire superiori nolit; rectissimeque dictum est, *Qui diligit iniquitatem, odit animam suam* (Psal. x, 6): et ideo fit infirmus animus, et de mortali corpore cruciatur. Necesse est enim ut illud diligit, et ejus corruptione prægravetur. Immortalitas enim et incorruptio corporis de sanitate animi existit; sanitas autem animi est firmissime inherere potiori, hoc est incommutabili Deo. Cum vero etiam eis qui sibi naturaliter pares sunt, hoc est, hominibus, dominari affectat, intolerabilis omnino superbia est.

CAPUT XXIV. — *Nemo carnem suam odit, nequidem illi qui in eam insurgunt.*

24. Nemo ergo se odit. Et hinc quidem nulla cum

aliqua secta quæstio fuit¹. Sed neque corpus suum quisquam odit: verum est enim quod ait Apostolus, *Nemo unquam carnem suam odio habuit* (Ephes. v, 29). Et quod nonnulli dicunt, male se omnino esse sine corpore, omnino falluntur: non enim corpus suum, sed corruptiones ejus et pondus oderunt. Non itaque nullum corpus, sed incorruptum et celerrimum² corpus volunt habere: sed putant nullum corpus esse si tale fuerit, quia tale aliquid esse animam putant. Quod autem continentia quadam et laboribus quasi persequi videntur corpora sua; qui hoc recte faciunt, non id agunt ut non habeant corpus, sed ut habeant subjugatum et paratum ad opera necessaria. Libidines enim male utentes corpore, id est consuetudines et inclinationes³ animæ ad fruendum inferioribus, per ipsius corporis laboriosam quandam militiam extinguere affectant. Nam non se interimunt, sed curam suæ voluptudinis gerunt.

25. Qui autem perverse id agunt, quasi naturaliter inimico suo corpori bellum ingerunt. In quo fallit eos quod legunt: *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem; hæc enim sibi invicem adversantur* (Galat. v, 17). Dictum est enim hoc propter indomitam carnalem consuetudinem, adversus quam spiritus concupiscit; non ut interimat corpus, sed ut concupiscentia ejus, id est consuetudine mala edomita, faciat spiritui subjugatum⁴, quod naturalis ordo desiderat. Quia enim hoc erit post resurrectionem, ut corpus omnimodo cum quiete summa spiritui subditum immortaliter vigeat, hoc etiam in hac vita meditandum est, ut consuetudo carnalis mutetur in melius, nec inordinatis motibus resistat spiritui. Quod donec fiat, caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem: non per odium resistente spiritu, sed per principatum; quia magis quod diligit vult subditum esse meliori: nec per odium resistente carne, sed per consuetudinis vinculum, quod a parentum etiam propagine inveteratum naturæ lege inolevit. Id ergo agit spiritus in domanda carne, ut solvat male consuetudinis quasi pacta perversa, et fiat pax consuetudinis bonæ. Tamen nec isti qui falsa opinione depravati corpora sua detestantur, parati essent unum oculum vel sine sensu doloris amittere, etiamsi in altero tantus cernendi sensus remaneret, quantum erat in duobus, nisi aliqua res quæ præponenda esset, urgeret. Isto atque hujusmodi documento satis ostenditur eis qui sine pertinacia verum requirunt, quam certa sententia sit Apostoli, ubi ait: *Nemo enim unquam carnem suam odio habuit. Addidit etiam: Sed nutrit et fovet eam, sicut Christus Ecclesiam.*

CAPUT XXV. — *Etsi aliquid amplius diligitur quam corpus, non tamen corpus odio habetur.*

26. Modus ergo diligendi præcipiendus est homini,

¹ Bad. Am. et Er.: *Et hinc quidem cum aliqua secta nonnulla quæstio fuit.*

² Bad. Am. et Er., uno tantum suffragante Ms., *intelligissimum.*

³ Quatuor melioris notæ Mss., *inclinationis.*

⁴ Editi hæcenus: *Sed ut concupiscentiam ejus, id est consuetudinem male domitam faciat spiritui subjugatam.* Cui lectioni præstat longe ea quam ex Mss. restituimus.

id est, quomodo se diligit ut prosit sibi. Quia autem se diligit et prodesse sibi velit, dubitare dementis est. Præcipiendum etiam quomodo corpus suum diligit, ut ei ordinate prouidenterque consulat. Nam quod diligit etiam corpus suum, idque saluum habere atque integrum velit, æque manifestum est. Aliquid itaque amplius diligere aliquis potest, quam salutem atque integritatem corporis sui. Nam multi et dolores et amissiones nonnullorum membrorum voluntarias suscepisse inveniuntur, sed ut alia quæ amplius diligebant, consequerentur. Non ergo propterea quisquam dicendus est non diligere salutem atque incolumitatem corporis sui, quia plus aliquid diligit. Nam et avarus quavis pecuniam diligit, tamen emit sibi panem: quod cum facit, dat pecuniam quam multum diligit et augere desiderat; sed quia plura æstimat salutem corporis sui, quæ illo pane fulcitur. Supervacaneum est diutius de re manifestissima disputare, quod tamen plerumque nos facere cogit error impiorum.

CAPUT XXVI. — *Præceptum de Deo et proximo, imo et de seipso diligendo datum est.*

27. Ergo, quoniam præcepto non opus est ut se quisque et corpus suum diligit, id est, quoniam id quod sumus, et id quod infra nos est, ad nos tamen pertinet, inconcessa naturæ lege diligimus, quæ in bestias etiam promulgata est (nam et bestiarum se atque corpora sua diligunt); restabat ut et de illo quod supra nos est, et de illo quod juxta nos est, præcepta sumeremus. *Diliges, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et diliges proximum tuum tanquam teipsum. In his duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ (Matth. xxii, 37-40).* Finis itaque præcepti est dilectio (I Tim. i, 5), et ea gemina, id est Dei et proximi. Quod si te totum intelligas, id est animum et corpus tuum, et proximum totum, id est animum et corpus ejus (homo enim ex animo constat et corpore), nullum rerum diligendarum genus in his duobus præceptis prætermisum est. Cum enim præcurrat dilectio Dei, ejusque dilectionis modus præscriptus appareat, ita ut cætera in illum confluant, de dilectione tua nihil dictum videtur; sed cum dictum est, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum*, simul et tui abs te dilectio non prætermisum est.

CAPUT XXVII. — *Ordo dilectionis.*

28. Ille autem juste et sancte vivit, qui rerum integer æstimator est: ipse est autem qui ordinatam dilectionem habet, ne aut diligit quod non est diligendum, aut non diligit quod est diligendum, aut amplius diligit quod minus est diligendum, aut æque diligit quod vel minus vel amplius diligendum est, aut minus vel amplius quod æque diligendum est. Omnis peccator in quantum peccator est, non est diligendus; et omnis homo in quantum homo est, diligendus est propter Deum, Deus vero propter seipsum. Et si Deus omni homine amplius diligendus est, amplius quisque debet Deum diligere quam seipsum. Item amplius alius homo diligendus est quam corpus nostrum: quia propter Deum omnia ista diligenda

sunt, et potest nobiscum alius homo Deo perfrui, quod non potest corpus; quia corpus per animam vivit qua fruimur Deo.

CAPUT XXVIII. — *Cui succurrendum, quando succurrere omnibus, vel duobus non possis.*

29. Omnes autem æque diligendi sunt: sed cum omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est, qui pro locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus, constrictus tibi quasi quadam sorte junguntur. Sicut enim, si tibi abundaret aliquid, quod dari oporteret ei qui non haberet, nec duobus dari posset, si tibi occurrerent duo, quorum neuter alium vel indigentia, vel erga te aliqua necessitudine superaret; nihil justius faceres quam ut sorte legeres, cui dandum esset quod dari utrique non posset: sic in hominibus quibus omnibus consulere nequeas, pro sorte habendum est, prout quisque tibi temporaliter colligatus adherere poterit.

CAPUT XXIX. — *Optandum et agendum ut omnes Deum diligant.*

30. Omnium autem qui nobiscum frui possunt Deo, partim eos diligimus¹ quos ipsi adjuvamus, partim eos a quibus adjuvamus, partim quorum et indigemus adjutorio, et indigentia subvenimus; partim quibus nec ipsi conferimus aliquid commodi, nec ab eis ut nobis conferatur attendimus. Velle tamen debemus ut omnes nobiscum diligant Deum, et totum quod vel eos adjuvamus vel adjuvamus ab eis, ad unum illum finem referendum est. Si enim in theatris nequitia qui aliquem diligit histrionem, et tanquam magno vel etiam summo bono ejus arte perfruitur, omnes diligit qui eum diligunt secum, non propter illos, sed propter eum quem pariter diligant; et quanto est in ejus amore ferventior, tanto agit quibus potest modis, ut a pluribus diligatur, et tanto pluribus eum cupit ostendere; et quem frigidior videt, excitat eum quantum potest laudibus illius; si autem contravenientem invenerit, odit in illo vehementer odium dilecti sui, et quibus modis valet, instat ut auferat: quid nos in societate dilectionis Dei agere convenit, quo perfrui, beate vivere est; et a quo habent omnes qui eum diligunt, et quod sunt, et quod eum diligunt; de quo nihil metuemus, ne cuiquam possit cognitum displicere; et qui se vult diligi, non ut sibi aliquid, sed ut eis qui diligunt, æternum præmium conferatur, hoc est ipse quem diligunt? Hinc efficitur ut inimicos etiam nostros diligamus: non enim eos timemus, quia nobis quod diligimus auferre non possunt; sed miseramur potius, quia tanto magis nos oderunt, quanto ab illo quem diligimus separati sunt. Ad quem si conversi fuerint, et illum tanquam beatificum bonum, et nos tanquam socius tanti boni necesse est ut diligant.

CAPUT XXX. — *Proximi nostri, omnes homines, et ipsi Angeli.*

31. Oritur autem hoc loco de Angelis nonnulla quæstio. Illo enim fruente, etiam ipsi beati sunt, que

¹ Editi, *diligamus*. At. MSS., excepto uno, *diligimus*

et nos frui desideramus : et quanto in hac vita fruimur vel per speculum vel in ænigmate (I Cor. xiii, 12), tanto nostram peregrinationem et tolerabilius sustinemus, et ardentius finire cupimus. Sed utrum ad lila duo præcepta etiam dilectio pertineat Angelorum, non irrationabiliter queri potest. Nam quod nullum hominum exceperit qui præcepit ut proximum diligamus, et ipse in Evangelio Dominus ostendit, et Paulus apostolus. Namque ille cui duo ipsa præcepta protulerat, atque in eis pendere totam Legem Prophetasque dixerat, cum interrogaret eum dicens, *Et quis est meus proximus*¹? hominem quemdam proposuit descendentem ab Jerusalem in Jericho, incidisse in latrones, et ab eis graviter vulceratum, saucium et semivivum esse derelictum; cui proximum esse non docuit, nisi qui erga illum recreandum atque curandum misericors exstitit, ita ut hoc qui interrogaverat, interrogatus ipse fateretur. Cui Dominus ait, *Vade, et tu fac similiter* (Luc. x, 27, 37); ut videlicet eum esse proximum intelligamus, cui vel exhibendum est officium misericordiæ, si indiget, vel exhibendum esset, si indigeret. Ex quo est jam consequens ut etiam ille a quo nobis hoc vicissim exhibendum est, proximus sit noster. Proximi enim nomen ad aliquid est, nec quisquam esse proximus nisi proximo potest. Nullum autem exceptum esse cui misericordiæ denegetur officium, quis non videat, quando usque ad inimicos etiam porrectum est, eodem Domino dicente: *Diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos* (Math. v, 44)?

32. Ita quoque Paulus apostolus docet, cum dicit: *Nam non adulterabis, non homicidium facies, non suraberis, non concupisces, et si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur: Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Dilectio proximi malum non operatur* (Rom. xiii, 9, 10). Quisquis ergo arbitratur non de omni homine Apostolum præcepisse, cogitur fateri, quod absurdissimum et sceleratissimum est, fuisse visum Apostolo non esse peccatum si quis aut non christiani, aut inimici adulteraverit uxorem, aut eum occiderit, aut ejus rem concupierit: quod si dementis est dicere, manifestum est omnem hominem proximum esse deputandum, quia erga neminem operandum est malum.

33. Jamvero si vel cui præbendum est, vel a quo nobis præbendum est officium misericordiæ, recte proximus dicitur; manifestum est hoc præcepto quo jubemur diligere proximum, etiam sanctos Angelos contineri, a quibus tanta nobis misericordiæ impendantur officia, quanta multis divinarum Scripturarum locis animadvertere facile est. Ex quo et ipse Deus et Dominus noster proximum se nostrum dici voluit. Nam et seipsum significat Dominus Jesus Christus opitulatum esse semivivo jacenti in via afflicto et reflicto a latronibus. Et propheta in oratione ait: *Sicut proximum, sicut fratrem nostrum, ita complacbam* (Psal. xxxiv, 14). Sed quoniam excellentior ac supra nostram naturam est divina substantia, præceptum

¹ Omnes prope Mss., et quis est mihi proximus?

quo diligamus Deum, a proximi dilectione distinctum est¹. Ille enim nobis præbet misericordiam propter suam bonitatem, nos autem nobis invicem propter illius: id est, ille nostri miseretur, ut se perfruamus; nos vero invicem nostri miseremur, ut illo perfruamur.

CAPUT XXXI. — *Deus nobis non fruitur, sed utitur.*

34. Quapropter adhuc ambiguum esse videtur, cum dicimus ea re nos perfrui, quam diligimus propter seipsam, et ea re nobis fruendum esse tantum, qua efficitur beati, cæteris vero utendum. Diligit enim nos Deus, et multum nobis dilectionem ejus erga nos divina Scriptura commendat: quomodo ergo diligit? ut nobis utatur, an ut fruatur? Sed si fruitur, cæget bono nostro, quod nemo sanus dixerit. Omne enim bonum nostrum vel ipse, vel ab ipso est: cui autem obscurum vel dubium est, non egere lucem rerum harum nitore quas ipsa illustraverit? Dicit etiam apertissime propheta: *Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges* (Psal. xv, 2). Non ergo fruitur nobis, sed utitur. Nam si neque fruitur neque utitur, non invenio quemadmodum diligit.

CAPUT XXXII. — *Deus homine quomodo utatur.*

35. Sed neque sic utitur ut nos: nam nos res quibus utimur ad id referimus, ut Dei bonitate perfruamur; Deus vero ad suam bonitatem usum nostrum refert. Quia enim bonus est, sumus; et in quantum sumus, boni sumus. Porro autem quia etiam justus est, non impii sumus mali; et in quantum mali sumus, in tantum etiam minus sumus. Ille enim summe ac primitus est, qui omnino incommutabilis est, et qui plenissime dicere potuit: *Ego sum qui sum*; et, *Dices eis, Qui est, misit me ad vos* (Exod. iii, 14). Ut cætera quæ sunt, et nisi ab illo esse non possint, et in tantum bona sint², in quantum acceperunt ut sint. Ille igitur usus qui dicitur Dei, quo nobis utitur, non ad ejus, sed ad nostram utilitatem refertur, ad ejus autem tantummodo bonitatem. Cujus autem nos mereamur, et cui consulimus, ad ejus quidem utilitatem id facimus, eamque intuemur; sed nescio quomodo etiam nostra sit³ consequens, cum eam misericordiam quam impendimus egenti, sine mercede non relinquit Deus. Hæc autem merces summa est ut ipso perfruamur, et omnes qui eo fruimur, nobis etiam invicem in ipso perfruamur.

CAPUT XXXIII. — *Quomodo homine frui conveniat.*

36. Nam si in nobis id facinus, remanemus in via, et spem beatitudinis nostræ in homine vel in angelo collocamus. Quod et homo superbus et angelus superbus arrogant sibi, atque in se aliorum spem gaudent constitui. Sanctus autem homo et sanctus angelus etiam fessos nos atque in se acquiescere et remanere cupientes, reficiunt potius, aut eo sumptu quem propter nos, aut illo etiam quem propter se

¹ Adhuc hic Mss. Vaticani duo: *Nos vero quia natura æquales sumus, et remota jactantia nihil aliud omnes quam homines sumus, præceptum quo diligamus proximum a nostra dilectione distinctum non est.*

² Excusit: *At cætera quæ sunt, et nisi ab illo esse non possunt, et in tantum boni sunt.* Non male; melior tamen visus est lectio Mss.

³ Editi, sit. At Mss., sit.

acceperunt, acceperant tamen; atque ita relectos in illum ire compellant, quo fruente pariter beati sumus. Nam et Apostolus clamat: *Numquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli baptizati estis* (1 Cor. 1, 13)? et, *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus* (Id. III, 7). Et angelus hominem se adorantem monet ut potius illum adoret, sub quo ei Domino etiam ipse conservus est (Apoc. XIX, 10).

37. Cum autem homine in Deo frueris, Deo potius quam homine frueris. Illo enim frueris quo efficieris beatus; et ad eum te pervenisse lætaberis, in quo spem ponis ut venias. Inde ad Philemonem Paulus: *Ita, frater, inquit, ego te fruar in Domino* (Philem. 20). Quod si non addidisset, *in Domino*, et *te fruar* tantum dixisset, in eo constituisset spem beatitudinis sue. Quanquam etiam vicinissime dicitur frui, cum delectatione uti¹. Cum enim adest quod diligitur, etiam delectationem secum necesse est gerat: per quam si transieris, eamque ad illud ubi permanendum est, reuderis; uteris ea, et abusive, non proprie, diceris frui. Si vero inlaxeris atque permanseris, finem in ea ponens lætitiæ tuæ, tunc vere et proprie frui ulcendus es: quod non faciendum est nisi in illa Trinitate, id est summo et incommutabili bono.

CAPUT XXXIV. — *Primum ad Deum via, Christus.*

38. Vide quemadmodum cum ipsa Veritas, et Verbum per quod facta sunt omnia, caro factum esset, ut habitaret in nobis (Joan. III, 3, 14), tamen ait Apostolus: *Et si novimus Christum secundum carnem, sed jam non novimus* (II Cor. 5, 16). Ille quippe qui non solum pervenientibus possessionem, sed etiam viam præbere se voluit venientibus ad principium viarum², voluit carnem assumere: unde etiam illud, *Dominus creavit me in principio viarum suarum* (Prov. VIII, 22); ut inde inciperent, qui vellet venire. Apostolus igitur quamvis adhuc ambularet in via, et ad palmam supernæ vocationis sequeretur vocantem Deum, tamen ea quæ retro sunt obliviscens, et in ea quæ ante sunt extentus (Philipp. III, 12-14), jam principium viarum transierat; hoc est, eo non indigebat, a quo tamen aggrediendum et exordium iter est omnibus qui ad veritatem pervenire, et in vita æterna permanere desiderant. Sic enim ait, *Ego sum via, et veritas, et vita* (Joan. XIV, 6); hoc est, per me venit, ad me pervenitur, in me permanetur. Cum enim ad ipsum pervenitur, etiam ad Patrem pervenitur; quia per æqualem ille cui est æqualis agnoscitur; vinciente et tanquam agglutinante nos Spiritu sancto, quo in summo atque incommutabili bono permanere possimus. Ex quo intelligitur quam nulla res³ in via tenere nos debeat, quando nec ipse Dominus, in quantum via nostra esse dignatus est, tenere nos voluerit, sed transire; ne rebus temporalibus, quamvis ab illo pro salute nostra susceptis et gestis, hæreamus infirmiter, sed per eas potius curramus alacriter, ut

¹ Veteres codices, *cum dilectione uti*.

² Am. Er. et Ms. Theodericensis, *ad se principium viarum*.

³ Editi, *quia*. At Mss. melioris notæ, *quam nulla res*.

ad eum ipsum, qui nostram naturam a temporalibus liberavit, et collocavit ad dexteram Patris, perveli atque perveli mereamur.

CAPUT XXXV. — *Scripturæ plenitudo, finisque, amor Dei et proximi.*

39. Omnium igitur quæ dicta sunt, ex quo de rebus tractamus, hæc summa est, ut intelligatur Legis et omnium divinarum Scripturarum plenitudo et finis esse dilectio (Rom. XIII, 10; et I. Tim. I, 5) rei quæ fruendum est, et rei quæ nobiscum ea re frui potest; quia ut se quisque diligit, præcepto non opus est. Hoc ergo ut nossemus atque possemus, facta est tota pro salute nostra per divinam providentiam dispensatio temporalis, quæ debemus uti, non quasi mansoria quadam dilectione atque delectatione, sed transitoria potius, tanquam viæ, tanquam vehiculorum, vel aliorum quorumlibet instrumentorum, aut si quid congruentius dici potest; ut ea quibus ferimur, propter illud ad quod ferimur, diligamus.

CAPUT XXXVI. — *Interpretatio Scripturæ licet vitiosa, non est mendax nec perniciose fallax, si modo utilis sit edificandæ charitati. Corrigendus tamen interpretis qui sic fallitur.*

40. Quisquis igitur Scripturas divinas vel quamlibet earum partem intellexisse sibi videtur, ita ut eo intellectu non ædificet istam geminam charitatem Dei et proximi, nondum intellexit. Quisquis vero talem inde sententiam duxerit¹, ut licet edificandæ charitati sit utilis, nec tamen hoc dixerit quod ille quem legit eo loco sensisse probabitur, non perniciose fallitur, nec omnino mentitur. Inest, quippe in mentiente voluntas falsa dicendi: et ideo multos invenimus, qui mentiri velint; qui autem falli, neminem. Cum igitur hoc sciens homo faciat, illud nesciens patitur, satis in una eademque re apparet illum qui fallitur, eo qui mentitur esse meliorem; quandoquidem pati melius est iniquitatem, quam facere: omnis autem qui mentitur, iniquitatem facit²; et si cuiquam videtur utile aliquando esse mendacium, potest videri utilem aliquando esse iniquitatem. Nemo enim mentiens, in eo quod mentitur, servat fidem; nam hoc utique vult, ut cui mentitur fidem sibi habeat, quam tamen ei mentiendo non servat: omnis autem fidei violator, iniquus est. Aut igitur iniquitas aliquando utilis est, quod fieri non potest; aut mendacium semper inutile est.

41. Sed quisquis in Scripturis aliud sentit quam ille qui scripsit, illis non mentientibus fallitur: sed tamen, ut dicere cœperam, si ea sententia fallitur, quæ ædificet charitatem, quæ finis præcepti est, ita fallitur. ac si quisquam errore deserens viam, eo tamen per agrum pergat, quo etiam via illa perducit. Corrigendus est tamen, et quam sit utilius viam non deserere demonstrandum est, ne consuetudine deviandi etiam in transversum aut perversum ire cogatur.

¹ In Vulgatis, *pervenire*; cuius loco in Mss., *perveli*.

² Am. et undecim Mss., *dixerit*.

³ Octodecim Mss., *qui mentitur inique facit*. Unus quinque.

CAPUT XXXVII. — *Malum inest periculi in hac interpretatione vitiosa.*

Asserendo enim temere quod ille non sensit quem legit, plerumque incurrit in alia quæ illi sententiæ contexere noqueat: quæ si vera et certa esse consentit, illud non possit verum esse quod asserat; atque in eo, nescio quomodo, ut amando sententiam suam, Scripturæ incipiat offensior esse quam sibi. Quod malum si serpere siverit, evortetur ex eo. Per fidem enim ambulamus, non per speciem (II Cor. v, 7); titubabit autem fides, si divinarum Scripturarum vacillat auctoritas: porro fide titubante, claritas etiam ipsa languescit. Nam si a fide quisque ceciderit, a charitate etiam necesse est cadat; non enim potest diligere quod esse non credit: porro si et credit et diligit, bene agendo et præceptis morum bonorum obtemperando efficit, ut etiam speret se ad id quod diligit esse venturum. Itaque tria hæc sunt, quibus et scientia omnis et prophetia militat, fides, spes, charitas.

CAPUT XXXVIII. — *Charitas perpetuo manet.*

42. Sed fidei succedit species¹, quam videbimus; et spei succedit beatitudo ipsa, ad quam perventuri sumus: charitas autem etiam istis decedentibus augebitur potius. Si enim credendo diligimus quod nondum videmus, quanto magis cum videre cœperimus? et si sperando diligimus quod nondum pervenimus, quanto magis cum pervenerimus? Inter temporalia quippe atque æterna hoc interest, quod temporale aliquid plus diligenter antequam habeatur, vilescit autem cum advenerit; non enim satiat animam, cui vera est et certa sedes æternitas: æternum autem ardentius diligitur adeptam, quam desideratum: nulli enim desideranti conceditur plus de illo existimare quam se habet, ut ei vilescat cum minus invenerit; sed quantum quisque veniens existimare po-

¹ Sic Mss. tredecim. Editi vero, *succedit spes*: prave, uti intelligitur ex sequentibus verbis, *quam vide. inus.*

tuerit, plus perveniens inventurus est.

CAPUT XXXIX. — *Scripturis non indiget homo fide, spe et charitate instructus.*

43. Homo itaque fide, spe et charitate subnixus, eaque inconcusso retinens, non indiget Scripturis nisi ad alius instruendos. Itaque multi per hæc tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt. Unde in illis arbitror jam impletum esse quod dictum est: *Sive prophetiæ evacuantur, sive linguæ cessabunt, sive scientia evacuetur.* Quibus tamen quasi machinis tanta fidei et spei et charitatis in eis surrexit instructio, ut perfectum aliquid tenentes, ea quæ sunt ex parte non quarant: perfectum sane, quantum in hęc vita potest; nam in comparatione futuræ vitæ nullius justi et sancti est vita ista perfecta. Ideo *manet*, inquit, *fides, spes, charitas; tria hæc: major autem horum est charitas* (I Cor. XIII, 8, 13); quia et cum quisque ad æterna pervenerit, duobus istis decedentibus charitas auctior et certior permanebit.

CAPUT XL. — *Qualem lectorem Scriptura postulet.*

44. Quapropter, cum quisque cognoverit finem præcepti esse charitatem, *de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* (I Tim. I, 5), omnem intellectum divinarum Scripturarum ad ista tria relaturus, ad tractationem illorum Librorum securus accedat. Cum enim diceret, *charitas, addidit, de corde puro, ut nihil aliud quam id quod diligendum est, diligitur. Conscientiam vero bonam conjunxit propter spem: ille enim se ad id quod credit et diligit perventurum esse desperat, cui malæ conscientiæ scrupulus inest. Tertio, et fide, inquit, non ficta.* Si enim fides nostra mendacio caruerit, tunc et non diligimus quod non est diligendum, et recte vivendo id speramus, ut nullo modo spes nostra fallatur. Propterea de rebus continentibus fidem, quantum pro tempore satis esse arbitratus sum, dicere volui, quia in aliis voluminibus, sive per alios sive per nos multa jam dicta sunt. Modus itaque sit iste libri hujus. Cætera de signis, quantum Dominus dederit, disseremus.

LIBER SECUNDUS.

Jam de signis verbisque Scripturæ sacræ sermonem instituit Augustinus, ostenditque hujus germanum sensum plerumque ideo non percipi, quia signa illa aut ignota sunt, aut ambigua. Quapropter prolato in primis divinarum Librorum caute, declarare pergit quarum potissimum linguarum peritia, quænamve disciplinæ ac scientiæ conferant ad illam signorum ignorantiam removendam. Ubi data occasione de repudiandis superstitiosis artibus et doctrinis st. icim, sed j. r. uale disputat. Quemadmodum etiam animo comparatus is esse debeat, qui operam studio Scripturarum navaturus sit, declarat sub initium et ad finem libri.

CAPUT PRIMUM. — *Signum quid et quotplex.*

1. Quoniam de rebus cum scriberem, præmisi commoneo ne quis in eis attenderet nisi quod sunt, non etiam si quid aliud præter se significant; vicissim de signis disserens hoc dico, ne quis in eis attendat quod sunt, sed potius quod signa sunt, id est, quod significant. Signum est enim res, præter speciem quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire: sicut vestigio viso, transisse animal cujus vestigium est, cogitamus; et fumo viso, ignem subesse cognoscimus; et voce animantis audita, affectionem animi ejus advertimus; et tuba sonante, milites vel progredi se¹, vel regredi, et si quid aliud

pugna postulat, oportere noverunt.

2. Signorum igitur alia sunt naturalia, alia data. Naturalia sunt, quæ sine voluntate atque ullo appetitu significanti, præter se aliquid aliud ex se cognosci faciunt, sicuti est fumus significans ignem. Non enim volens significare id facit, sed rerum expertarum animadversione et notatione cognoscitur ignem subesse, etiam si fumus solus appareat. Sed et vestigium transientis animantis ad hoc genus pertinet: et vultus irati seu tristici affectionem animi significat, etiam nulla ejus voluntate qui aut iratus aut tristis est; aut si quis alius

¹ Am. Fr. Lugd. Ven. Lov. Helm. ferunt, *vel progredi vel recedi*, nec habent se. M.

motus animi vultu indice proditur, etiam nobis non id agentibus ut prodatur. Sed de hoc toto genere nunc disserere non est propositum. Quoniam tamen incidit in partitionem nostram, præteriri omnino non potuit; atque id hactenus notatum esse suffocet.

CAPUT II. — *De quo signorum genere hic tractandum.*

3. Data vero signa sunt, quæ sibi quæque viventia invicem dant ad demonstrandos, quantum possunt, motus animi sui, vel sensa, aut intellecta quælibet. Nec ulla causa est nobis significandi, id est signi dandi, nisi ad depromendum et trahendum in alterius animum id quod animo gerit is qui signum dat. Horum igitur signorum genus, quantum ad homines attinet, considerare atque tractare statuimus; quia et signa divinitus data, quæ in Scripturis sanctis continentur, per homines nobis indicata sunt, qui ea conscripserunt. Habent etiam bestię quædam inter se signa, quibus produnt appetitum animi sui. Nam et gallus gallinaceus reperto cibo, dat signum vocis gallinæ ut accurrat; et columbus gemitu columbam vocat, vel ab ea vicissim vocatur; et multa hujusmodi animadverti solent. Quæ utrum, sicut vultus aut dolentis clamor, sine significandi voluntate sequantur motum animi, an vere ad significandum dentur, alia quæstio est, et ad rem quæ agitur non pertinet: quam partem ab hoc opere tanquam non necessariam removimus.

CAPUT III. — *Inter signa principatum obtinent verba.*

4. Signorum igitur quibus inter se homines sua sensa communicant, quædam pertinent ad oculorum sensum, pleraque ad aurium, paucissima ad cæteris sensus. Nam cum innuimus, non damus signum nisi oculis ejus quem volumus per hoc signum voluntatis nostræ participem facere. Et quidam motu¹ manuum pleraque significant: et histriones omnium membrorum motibus dant signa quædam scientibus, et cum oculis eorum quasi fabulantur; et vexilla draconesque militares per oculos insinuant voluntatem ducum: et sunt hæc omnia quasi quædam verba visibilia. Ad aures autem quæ pertinent, ut dixi, plura sunt, in verbis maxime. Nam et tuba, et tibia, et cithara, dant plerumque non solum suavem, sed etiam significantem sonum. Sed hæc omnia signa verbis comparata paucissima sunt. Verba enim prorsus inter homines obtinuerunt principatum significandi quæcumque animo concipiuntur, si ea quisque prodere velit. Nam et odore unguenti Dominus, quo perfusi sunt pedes ejus, signum aliquod dedit (*Joan. xii, 3 et 7*); et Sacramento corporis et sanguinis sui prægustato², significavit quod voluit (*Luc. xxi, 19, 20*); et cum mulier tangendo simbriam vestimenti ejus, salva facta est, nonnihil significat (*Matth. ix, 21*): sed innumerabilis multitudo signorum, quibus suas cogitationes

homines exerunt, in verbis constituta est. Nam illa signa omnia quorum genera breviter attingi, potui verbis enuntiare; verba vero illis signis nullo modo possem.

CAPUT IV. — *Unde litteræ.*

5. Sed quia verborato acere statim transeunt, nec diutius manent quam sonant, instituta sunt per litteras signa verborum. Ita voces quædam oculis ostenduntur, non per seipsas, sed per signa quædam sua. Ista igitur signa non potuerunt communia esse omnibus gentibus, peccato quodam dissensionis humanæ, cum ad se quisque principatum rapit. Cujus superbiæ signum est erecta illa turris in cælum, ubi homines impii non solum animos, sed etiam voces dissonas habere meruerunt (*Gen. xi, 1-9*).

CAPUT V. — *Diversitas linguarum.*

6. Ex quo factum est ut etiam Scriptura divina, qua tantis morbis humanarum voluntatum subvenitur, ab una lingua profecta, qua³ opportune potuit per orbem terrarum disseminari, per varias interpretum linguas longe lateque diffusa innotesceret gentibus ad salutem: quam legentes nihil aliud appetant quam cogitationes voluntatemque illorum a quibus conscripta est, invenire, et per illas voluntatem Dei, secundum quam tales homines locutos credimus.

CAPUT VI. — *Obscuritas Scripturæ in tropis et figuris quorsum utilis.*

7. Sed multis et multiplicibus obscuritatibus, et ambiguitatibus decipiuntur qui temere legunt, aliud pro alio sentientes; quibusdam autem locis quid vel falso suspicentur non inveniunt, ita obscure quædam dicta densissimam caliginem obducunt. Quod totum proviam divinitus esse non dubito, ad edomandam labore superbiam, et intellectum a fastidio revocandum⁴, cui facile investigata plerumque viliscent. Quid enim est, quæso, quod si quisquam dicat sanctos esse homines atque perfectos, quorum vita et moribus Christi Ecclesia de quibuslibet superstitionibus præciliit eos qui ad se veniunt, et imitatione bonorum sibi temerè quodammodo incorporat; qui boni fideles et veri⁵ Dei servi, deponentes onera sæculi, ad sanctum Baptismi lavacrum venerunt, atque inde ascendentes conceptione sancti Spiritus fructum dant geminæ charitatis, id est, Dei et proximi: quid ergo quod si hæc quisque dicat, minus delectat audientem, quam si ad eundem sensum locum illum exponat de Canticis canticorum, ubi dictum est Ecclesie, cum tanquam pulchra quædam femina laudaretur, *Dentes tui sicut grex detonsarum, ascendens de lavacro, quæ omnes geminos creat, et non est sterilis in eis* (*Cant. iv, 2*)? Num aliud homo discit, quam cum illud planissimis verbis, sine similitudinis hujus adminiculo audiret? Et tamen nescio quomodo suaviter intueor sanctos, cum eos quasi dentes Ecclesie video præcidere ab erroribus homines, a quo in ejus corpus, emollita duritia, quasi demorsos manse que

¹ Editti pluresque Mss., et quidam motus. Melius Mss. alii, per motus; vel, motu.

² Sic Editti, quibus suffragantur Mss. perpauci; cum Iurini habeant, per gustato; et alii quinque optime notæ, per gustatum: in quam lectionem incidit altera, quæ trium Mss. est, per gustum; quippe in antiquis codicibus passim reperire ut gustatum, loco gustum.

³ Ital. Am. Fr. et aliquot Mss., quæ.

⁴ Lov. nonnullique Mss., revocandum. Alii, cum Am. et Fr., revocantem.

In duobus Mss., veri. In aliis tribus, vere.

transferre Oves etiam juvenis-ime agnosco detonsas, oneribus sæcularibus tanquam velleribus positis, et ascendentes de lavacro, id est de Baptismate, creare omnes geminos, id est duo præcepta dilectionis, et nullam esse ab isto sancto fructu sterilem video.

8. Sed quare suavius videam, quam si nulla de divinis Libris talis similitudo promeretur, cum res eadem sit eademque cognitio, difficile est dicere, et alia quæstio est. Nunc tamen nemo ambigit, et per similitudines libentius quæque cognosci, et cum aliqua difficultate quæsitâ multo gratius inveniri. Qui enim prorsus non inveniunt quod quærunt, fame laborant; qui autem non quærunt, quia in promptu habent, fastidio sæpe marcescunt: in utroque autem languor cavendus est. Magnifice igitur et salubriter Spiritus sanctus ita Scripturas sanctas modificavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detegeret. Nihil enim fere de illis obscuritatibus eruitur, quod non planissime dictum alibi reperitur.

CAPUT VII. — *Gradus ad sapientiam: primus, timor; secundus, pietas; tertius, scientiæ; quartus, fortitudo; quintus, consilium; sextus, purgatio cordis; septimus gradus seu finis, sapientiæ.*

9. Ante omnia igitur opus est Dei timore converti ad cognoscendam ejus voluntatem, quid nobis appetendum fugiendumque præcipiat. Timor autem isto cogitationem de nostra mortalitate et de futura morte necesse est inexcitât, et quasi clavatis carnibus omnes superbæ motus ligno crucis affligat. Deinde miscere opus est pietate, neque contradicere divinæ Scripturæ sive intellectæ, si aliqua vitia nostra percutit; sive non intellectæ, quasi nos melius sapere meliusque præcipere possimus: sed cogitare potius et credere id esse melius et verius quod ibi scriptum est, etiam si lateat, quam id quod nos per nosmetipsos sapere possumus.

10. Post istos duos gradus timoris atque pietatis ad tertium venit scientiæ gradum, de quo nunc agere institui. Nam in eo se exercet omnis divinarum Scripturarum studiosus, nihil in eis aliud inventurus quam diligendum esse Deum propter Deum, et proximum propter Deum: et illum quidem ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente diligere; proximum vero tanquam seipsum (*Matth. xxii, 37 et 39*), id est, ut tota proximi, sicut etiam nostri, dilectio referatur in Deum. De quibus duobus præceptis, cum de rebus ageremus, libro superiore tractavimus. Necesse est ergo, ut primo se quisque in Scripturis inveniat amore hujus sæculi, hoc est, temporalium rerum, implicatur, longe sejunctum esse a tanto amore Dei et tanto amore proximi, quantum Scriptura ipsa præscribit. Tum vero ille timor quo cogitat de judicio Dei, et illa pietas qua non potest nisi credere et cedere auctoritati sanctorum Librorum, cogit eum seipsum lugere. Nam ista scientia bonæ spei hominem non se jactantem, sed lamentantem facit: quo affectu impetrat sedulis precibus consolationem divini adjutorii, ne desperatione frangatur, et esse incipit in quarto gradu, hoc est fortitudinis, quo esurit et sititur justitia. Hoc enim affectu ab omni

¹ Am. et quatuor Mss., *percipere.*

mortifera jucunditate rerum transeuntium sese extrahit, et inde se avertens convertit ad dilectionem æternorum, incommutabilem scilicet unitatem eandemque Trinitatem.

11. Quam ubi aspexerit, quantum potest, in longinqua radiantem, sui que aspectus infirmitate sustinere se illam lucem non posse persenserit; in quinto gradu, hoc est in consilio misericordiæ, purgat animam tumultuantem quodammodo atque obstrepentem sibi de appetitu inferiorum conceptis sordibus. Hic vero se in dilectione proximi graviter exercet, in eaque perficitur; et spe jam plenus atque integer viribus, cum pervenerit usque ad inimici dilectionem, ascendit in sextum gradum, ubi jam ipsum oculum purgat, quo videri Deus potest, quantum potest ab iis qui huic sæculo moriuntur quantum possunt. Nam in tantum vident, in quantum moriuntur huic sæculo; in quantum autem huic vivunt, non vident. Et ideo quamvis jam certior, et non solum tolerabilior, sed etiam jucundior species lucis illius incipiat apparere; in ænigmate adhuc tamen et per speculum videri dicitur (*I Cor. xiii, 12*), quia magis per fidem quam per speciem ambulatur, cum in hac vita peregrinamur (*II Cor. v, 6, 7*), quamvis conversationem habeamus in cælis (*Philipp. iii, 20*). In hoc autem gradu ita purgat oculum cordis, ut veritati se ipsum quidem præferat aut conferat proximum; ergo nec seipsum, quia nec illum quem diligit sicut seipsum. Erit ergo iste sanctus tam simplici corde atque mundato, ut neque hominibus placendi studio detorqueatur a vero, nec respectu devitandorum quorumlibet incommodorum suorum, quæ adversantur huic vitæ. Talis filius ascendit ad sapientiam, quæ ultima et septima est, qua pacatus tranquillisque perfruitur. Initium enim sapientiæ timor Domini (*Psal. cx, 10, et Eccli. i, 16*). Ab illo enim usque ad ipsam per hos gradus tenditur, et venit.

CAPUT VIII. — *Libri canonici.*

12. Sed nos ad tertium illum gradum considerationem referamus, de quo disserere quod Dominus suggesterit, atque tractare instituiamus. Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator, qui primo totas legerit, notasque habuerit, et si nondum intellectu, jam tamen lectione, duntaxat eas quæ appellantur canonicæ. Nam cæteras securius leget fidei veritatis instructus, ne præoccupent imbecillum animum, et periculosas mendacis atque phantasmatis eludentes præjudicent aliquid contra sanam intelligentiam. In canonicis autem Scripturis, Ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur; inter quas sane illæ sint, quæ apostolicas Sedes habere et Epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonicis, ut eas quæ ab omnibus accipiuntur Ecclesiis catholicis, præponat eis quas quadam non accipiunt: in eis vero quæ non accipiuntur ab omnibus, præponat eas quas plures gravioresque accipiunt, eis quas pauciores minorisque auctoritatis Ecclesiæ tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc

facile invenire non possit, æqualis tamen auctoritatis eas habendas puto.

13. Totus autem canon Scripturarum, in quo istam considerationem versandam dicimus, his libris continetur (a) : Quinque Moyses, id est Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio; et uno libro Josæ Nave, uno Judicum, uno libello qui appellatur Ruth, qui magis ad Regnorum principium¹ videtur pertinere; deinde quatuor Regnorum, et duobus Paralipomenon, non consequentibus, sed quasi a latere adjunctis simulque pergentibus. Hæc est historia, quæ sibiinet annexa tempora continet, atque ordinem rerum : sunt aliæ tanquam ex diverso ordine, quæ neque huic ordini, neque inter se connectuntur, sicut est Job, et Tobias, et Esther, et Judith, et Machabæorum libri duo, et Esdræ duo, qui magis subsequi videntur ordinatam illam historiam usque ad Regnorum vel Paralipomenon terminatam : deinde Prophete, in quibus David unus liber Psalmorum; et Salomonis tres, Proverbiorum, Cantica canticorum, et Ecclesiastes. Nam illi duo libri, unus qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur : nam Jesus Sirach eos conscripsisse constantissime perhibetur (b), qui tamen quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt. Reliqui sunt eorum libri, qui proprie Prophete appellantur, duodecim Prophetarum libri singuli, qui connexi sibiinet, quoniam nunquam se juncti sunt, pro uno habentur : quorum Prophetarum nomina sunt hæc, Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nabum, Habacuc, Sophonias, Aggæus, Zacharias, Malachias : deinde quatuor Prophete sunt majorum voluminum, Isaias, Jeremias, Daniel, Ezechiel. His quadraginta quatuor libris Testamenti Veteris terminatur auctoritas (c) : Novi autem, quatuor libris Evangelii, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem; quatuordecim Epistolis Pauli apostoli, ad Romanos, ad Corinthios duabus, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses duabus, ad Colossenses, ad Timotheum duabus, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebræos; Petri duabus; tribus Joannis; una Judæ, et una Jacobi; Actibus Apostolorum libro uno, et Apocalypsi Joannis libro uno.

¹ Sic Mss. At editi, *principia*.

(a) Confer Hippo. concil. an. 393, can. 38; et Carthag. 3, an. 397, can. 47.

(b) Quod attinet ad sapientie librum, non esse ejus auctorem Jesum filium Sirach didicit postea Augustinus, uti in lib. 2 Retract., cap. 4, n. 2, admonet. Salomonis nomine laudat auctor, quisquis est, operis de symbolo ad Catechumenos, lib. 2, c. 2; imo et Cyprianus in lib. de Mortalitate, Basilus in lib. 5 contra Eunomium, et passim Ambrosius. At Augustinus non hic tantum, sed etiam in admonitione ad speculum de libro sapientie, Salomoni tributum existimat, « propter quamdam eloqui similitudinem. Nam Salomonis non esse, inquit, nihil dubitant quique doctores : » additque, illius quisnam sit auctor non aperire. Hieronymus librum eundem, cui jam olim titulus erat, Sapientia Salomonis, *pseudepigraphon* appellat, et dicit Philoni Judæo ascriptum a veteribus, atque ipsius stilum græcam eloquentiam redolere. Sunt jam nonnulli qui velint sententias quidem ex Salomone, ex Philone autem earum collectionem phrasimque græcam produisse.

(c) Retract. lib. 2, c. 4, n. 2.

SANCT. AUGUST. III

CAPUT IX. — *Qua ratione vacandum studio Scripturæ.*

14. In his omnibus libris timentes Deum et pietate mansueti, querunt voluntatem Dei. Cujus operis et laboris prima observatio est, ut diximus, nosse istos libros, etsi nondum ad intellectum, legendo tamen vel mandare memoriæ, vel omnino incognitos non habere. Deinde illa quæ in eis aperte posita sunt, vel præcepta vivendi, vel regulæ credendi, solertius diligentiusque investiganda sunt : quæ tanto quisque plura invenit, quanto est intelligentia¹ capacior. In his enim quæ aperte in Scripturis posita sunt, inveniuntur illa omnia quæ continent fidem, moresque vivendi, spem scilicet atque charitatem, de quibus libro superiore tractavimus. Tum vero, facta quadam familiaritate cum ipsa lingua divinarum Scripturarum, in ea quæ obscura sunt aperienda et discutienda pergendum est, ut ad obscuriores locutiones illustrandas de manifestioribus sumantur exempla, et quædam certarum sententiarum testimonia dubitationem incertis auferant. In qua re memoria valet plurimum : quæ si defuerit, non potest his præceptis dari.

CAPUT X. — *Scripturam contingit non intelligi ob ignota signa vel ambigua.*

15. Duabus autem causis non intelliguntur quæ scripta sunt, si aut ignotis, aut ambiguis signis obtinentur. Sunt autem signa vel propria, vel translata. Propria dicuntur, cum his rebus significandis adhibentur, propter quas sunt instituta; sicut dicimus bovem, cum intelligimus pecus², quod omnes nobiscum latinæ linguæ homines hoc nomine vocant. Translata sunt, cum et ipsæ res quas propriis verbis significamus, ad aliud aliquid significandum usurpantur : sicut dicimus bovem, et per has duas syllabas intelligimus pecus quod isto nomine appellari solet; sed rursus per illud pecus intelligimus evangelistam, quem significavit Scriptura, interpretante Apostolo, dicens, *Bovem triturantem non infrenabis* (1 Cor. ix, 9).

CAPUT XI. — *Ut ignorantia signorum tollatur, necessaria est linguarum cognitio, ac præsertim græcæ et hebrææ.*

16. Contra ignota signa propria magnum remedium est linguarum cognitio. Et latinæ quidem linguæ homines, quos nunc instruendos suscepimus, duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem opus habent, hebræa scilicet et græca; ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit latinorum interpretum infinita varietas. Quanquam et hebræa verba non interpretata sæpe inveniamus in libris, sicut Amen, et Alleluia, et Racha, et Hosanna, et si qua sunt alia : quorum partim propter sanctionem auctoritatem, quamvis interpretari potuissent, servata est antiquitas, sicut est Amen, et Alleluia; partim vero in aliam linguam transferri non potuisse dicuntur, sicut alia duo quæ posuimus. Sunt enim quædam verba certarum linguarum, quæ in usum al-

¹ Editi, *intelligentia*. Mss. aliquot, *intelligentia*.

² Editi : *Sicut cum dicimus bovem, intelligimus pecus*. Aliquot Mss. : *sicut dicimus bovem, et pecus intelligimus*. Alii : *sicut dicimus bovem, cum intelligimus pecus*.

(Deur.)

terius linguae per interpretationem transire non possint. Et hoc maxime interjectionibus accidit, quæ verba motum animi significant potius, quam sententiæ conceptæ¹ ullam particulam; nam et hæc duo talia esse perhibentur: dicunt enim Racha indignantis esse vocem, Hosanna lætantis. Sed non propter hæc pauca, quæ notare atque interrogare facillimum est, sed propter diversitates, ut dictum est, interpretum, illarum linguarum est cognitio necessaria. Qui enim Scripturas ex hebræa lingua in græcam verterunt, numerari possunt; latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex græcus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguæ habere videbatur, ausus est interpretari,

CAPUT XII. — *Diversitas interpretationum utilis. Ex verborum ambiguitate ut accidit error interpretum.*

17. Quæ quidem res plus adjuvit intelligentiam, quam impedit, si modo legentes non sint negligentes. Nam nonnullas obscuriores sententias plurium codicum sæpe manifestavit inspectio, sicut illud Isaie prophætæ unus interpretis ait, *Et domesticos seminis tui ne despexeris*; alius autem ait, *Et carnem tuam ne despexeris* (Isai. LVIII, 7): uterque sibi invicem attestatus est. Namque alter ex altero exponitur, quia et caro posset accipi proprie, ut corpus suum quisque ne despiceret, se putaret admonitum; et domestici seminis translate, Christiani possent intelligi, ex eodem verbi semine nobiscum spiritualiter nati: nunc autem collato interpretum sensu, probabilior occurrit sententia proprie de consanguineis non despiciendis esse præceptum, quoniam domesticos seminis cum ad carnem retuleris, consanguinei potissimum occurrunt; unde esse arbitror illud Apostoli quod ait, *Si quo modo ad æmulationem adducere potuero carnem meam, ut salvos faciam aliquos ex illis* (Rom. XI, 14); id est, ut æmulando eos qui crediderant, et ipsi crederent. Carnem enim suam dixit Judæos, propter consanguinitatem. Item illud ejusdem Isaie prophætæ, *Nisi credideritis, non intelligetis*; alius interpretatus est, *Nisi credideritis, non permanebitis* (Isai. VII, 9): quis horum verba² secutus sit, nisi exemplaria linguæ præcedentis legantur, incertum est. Sed tamen ex utroque magnum aliquid insinuat scienter legentibus. Difficile est enim ita diversos a se interpretes fieri, ut non se aliqua vicinitate contingant. Ergo, quoniam intellectus in specie sempiterna est, fides vero in rerum temporalium quibusdam cunabulis quasi lacte alit parvulos; nunc autem per fidem ambulamus, non per speciem (II Cor. V, 7); nisi autem per fidem ambulaverimus, ad speciem pervenire non poterimus quæ non transit, sed permanet, per intellectum purgatum nobis cohærentibus veritati: propterea ille ait, *Nisi credideritis, non permanebitis*; ille vero, *Nisi credideritis, non intelligetis*.

18. Et ex ambiguo linguæ præcedentis plerumque interpres fallitur, cui non bene nota sententia est, et eam significationem transfert, quæ a sensu scriptoris

¹ Vna tres contextæ.

² Sic tres Mss. Alii cum editis, *verò*.

penitus aliena est: sicut quidam codices habent, *Accurrit pedes eorum ad effundendum sanguinem*; ἄφο; enim et acutum apud Græcos, et velocem significat. Ille ergo vidit sententiam, qui transtulit, *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem* (Psalm. XIII, 3); ille autem alius ancipiti signo in aliam partem raptus erravit. Et talia quidem non obscura, sed falsa sunt: quorum alia conditio est; non enim intelligendos, sed emendandos tales codices potius præcipiendum est. Hinc est etiam illud, quoniam *μῆχος* græce vitulus dicitur, *μυστεράματα* quidam non intellexerunt esse *plantationes*, et *vitulamina* interpretati sunt: qui error tam multos codices præoccupavit, ut vix innovaretur aliter scriptum; et tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis: namque, *Adulterinas plantationes non dabunt radices altas* (Sap. IV, 3), convenientius dicitur quam, *vitulamina*, quæ pedibus in terra gradiuntur, et non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cætera contexta custodiunt.

CAPUT XIII. — *Interpretationis vitium unde emendari possit.*

19. Sed quoniam et quæ sit ipsa sententia, quam plures interpretes pro sua quisque facultate atque iudicio conantur eloqui, non apparet, nisi in ea lingua inspiciatur quam interpretantur; et plerumque a sensu auctoris devius aberrat interpres, si non sit doctissimus: aut linguarum illarum, ex quibus in latinam Scriptura pervenit, petenda cognitio est; aut habendæ interpretationes eorum qui se verbis nimis obstrinxerunt; non quia sufficient, sed ut ex eis veritas vel error detegatur aliorum¹, qui non magis verba quam sententias interpretando sequi maluerunt. Nam non solum verba singula, sed etiam locutiones sæpe transferuntur, quæ omnino in latinæ linguæ usum, si quis consuetudinem veterum qui latine locuti sunt, tenere voluerit, transire non possunt. Quæ aliquando intellectui nihil adimunt, sed offendunt tamen eos qui plus delectantur rebus, cum etiam in earum signis sua quædam servatur integritas. Nam solœcismus qui dicitur, nihil aliud est quam cum verba non ea lege sibi coaptantur, qua coaptaverunt qui priores nobis non sine auctoritate aliqua locuti sunt. Utrum enim Inter homines, an, Inter hominibus dicatur, ad rerum non pertinet cognitorem. Item barbarismus quid aliud est, nisi verbum non eis litteris vel sono enuntiatum, quo ab eis qui latine ante nos locuti sunt, enuntiare solet? Utrum enim Ignoscere producta an correpta tertia syllaba dicatur, non multum curat qui peccatis suis Deum ut ignoscat petit, quolibet modo illud verbum sonare potuerit. Quid est ergo integritas locutionis, nisi alienæ² consuetudinis conservatio, loquentium veterum auctoritate firmatæ.

20. Sed tamen eo magis inde offenduntur homines, quo infirmiores sunt; et eo sunt infirmiores, quo doctiores videri volunt, non rerum scientia qua adhi-

¹ Editi: *Libertas vel error dirigitur abhorum*. Reposuimus ex undecim Mss. fide, *veritas*; moxque ex conjectura, *delegatur*: cui conjecturæ unicus lavet Floriacensis codex la quo legere est, *deligatur*.

² Sic Mss. plerique. At editi, *nisi latine consuetudinis*.

tantur, sed signorum qua non inflari omnino difficile est, cum et ipsa rerum scientia sæpe cervicem erigat, nisi domiuico reprimatur iugo. Quid enim obest intellectori, quod ita scriptum est: *Quæ est terra in qua isti insidunt super eam, si bona est an nequam; et quæ sunt civitates in quibus ipsi inhabitant in ipsis* (Num. XIII, 20)? Quam locutionem magis alienæ linguæ esse arbitror, quam sensum aliquem altiore. Illud etiam quod jam auferre non possumus de ore cantantium populorum, *Super ipsum autem floriet sanctificatio mea* (Psal. CXXXI, 18), nihil profecto sententiæ detrabit: auditor tamen peritor mallet hoc corrigi, ut non *floriet, sed florebit* diceretur; nec quidquam impedit correctionem, nisi consuetudo cantantium. Ista ergo facile etiam contemni possunt, si quis ea cavere noluerit, quæ sano intellectui nihil detrahunt. At vero illud quod ait Apostolus, *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus* (I Cor. I, 25): si quis in eo græcam locutionem servare voluisset, ut diceret, *Quod stultum est Dei, sapientius est hominum; et quod infirmum est Dei, fortius est hominum; iret quidem vigilantia lectoris intentio in sententiæ veritate, sed tamen aliquid tardior aut non intelligeret, aut etiam perverse intelligeret. Non enim tantum vitiosa locutio est in latina lingua talis, verum et in ambiguitatem cadit; ut quasi hominum stultum vel hominum infirmum sapientius vel fortius videatur esse quam Dei. Quanquam et illud, *sapientius est hominibus*, non caret ambiguo, etiamsi solœcismo caret. Utrum enim his *hominibus* ab eo quod est, Huic homini; an his *hominibus* ab eo quod est, Ab hoc homine, dictum sit, non apparet nisi illuminatione sententiæ. Melius itaque dicitur, Sapientius est quam homines, et fortius est quam homines.*

CAPUT XIV. — *Ignoti verbi et ignota locutionis unde eruenda cognitio.*

21. De ambiguis autem signis post loquemur; nunc de incognitis agimus, quorum duæ formæ sunt, quantum ad verba pertinet. Namque aut ignotum verbum facit hæere lectorem, aut ignota locutio. Quæ si ex alienis linguis veniunt, aut querenda sunt ab earum linguarum hominibus, aut eadem linguæ, si et otium est et ingenium, ediscendæ, aut plurimum interpretum consulenda collatio est. Si autem ipsius linguæ nostræ aliqua verba locutionesque ignoramus, legendi consuetudine audiendique innotescunt. Nulla sane sunt magis mandanda memoriæ, quam illa verborum locutionumque genera quæ ignoramus; ut cum vel peritor occurrerit de quo queri possint, vel talis lectio quæ vel ex præcedentibus vel consequentibus vel utriusque ostendat quam vim habeat, quidve significet quod ignoramus, facile adjuvante memoria possumus advertere et discere. Quanquam tanta est vis consuetudinis etiam ad discendum, ut qui in Scripturis sanctis quodammodo nutriti educatique sunt, magis alias locutiones mirentur, easque minus latinas putent, quam illas quas in Scripturis didicerunt, neque in latinæ linguæ auctoribus reperiuntur. Plurimum hic quo-

que juvat interpretum numerositas collatis codicibus inspecta atque discussa; tantum absit falsitas: nam codicibus emendandis primitas debet invigilare solertia eorum qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati cedant, ex uno duntaxat interpretationis genere venientes.

CAPUT XV. — *Commendatur Italæ versio latina, et græca Septuaginta interpretum.*

22. In ipsis autem interpretationibus, Italæ cæteris præferatur; nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiæ. Et latinis quibuslibet emendandis, græci adhibeantur, in quibus Septuaginta interpretum, quod ad Vetus Testamentum attinet, excellit auctoritas (a); qui jam per omnes peritiores Ecclesias tanta præsentia sancti Spiritus interpretati esse dicuntur, ut os unum tot hominum fuerit. Qui si, ut fertur, multi- que non indigni fide prædicant (b), singuli cellis etiam singulis separati cum interpretati essent, nihil in alicujus eorum codice inventum est quod non eadem verbis eodemque verborum ordine inveniretur in cæteris; quis huic auctoritati conferre aliquid, nedum præferre audeat? Si autem contulerunt ut una omnium communi tractatu iudicioque vox fieret, nec sic quidem quemquam unum hominem qualibet peritia, ad emendandum tot seniorum doctorumque consensum aspirare oportet aut deest. Quamobrem, etiamsi aliquid aliter in hebræis exemplaribus invenitur quam isti posuerunt, cedendum esse arbitror divinæ dispensationi quæ per eos facta est, ut libri quos gens Judæa cæteris populis, vel religione vel invidia prodece nobis, credituris per Dominum Gentibus ministra regis Ptolemæi potestate tanto ante proderentur. Itaque fieri potest ut sic illi interpretati sint, quemadmodum congruere Gentibus ille qui eos agebat, et qui unum os omnibus fecerat, Spiritus sanctus iudicavit. Sed tamen, ut superius dixi, horum quoque interpretum qui verbis tenacius inhæserunt, collatio non est inutilis ad explanandam sæpe sententiam. Latini ergo, ut dicere cœperam, codices Veteris Testamenti, si necesse fuerit, græcorum auctoritate emendandi sunt, et eorum potissimum qui cum Septuaginta essent, oræ uno interpretati esse perhibentur. Libros autem Novi Testamenti, si quid in latinis varietatibus titubat, græcis cedere oportere non dubium est, et maxime qui apud Ecclesias doctiores et diligentiores reperiuntur.

CAPUT XVI. — *Ut translata signa intelligantur juxta linguarum notitia, tum rerum.*

23. In translatis vero signis si qua forte ignota

(a) De Civit. Dei, lib. 18, c. 43.

(b) Inter eos Irenæus, lib. 3, c. 25; Clemens Alexandrinus, lib. 1 Stromatum; Cyrillus Hierosolymitanus, Catechesi 4; Hilarius, in Psal. 2, etc.; sed ante hos Justinus martyr, qui in oratione ad Gentes, cellularum in quibus LXX interpretes Ptolemæi jussu scripturis vertendis seorsim vacaverunt, vestigia quædam Alexandriæ se conspexisse profitetur. Verumtamen Hieronymus in præfatione in Pentateuchum necesse se ait, « quis primus auctor septuaginta cellularum Alexandriæ mendacio suo extruxerit, quibus divisi eadem scripturarum: quippe cum Aristæus Ptolemæi « *superaspistes*, et multo post tempore Josephus nihil « tale retulerint, sed in una basilica congregatos contulisse « scribant, non prophetasse. »

cogunt hærere lectorem, partim linguarum notitia, partim rerum, investiganda sunt. Aliquid enim ad similitudinem valet, et procul dubio secretum quiddam insinuat Siloa piscina, ubi faciem lavare jussus est cui oculos Dominus luto de sputo facto inunxerat (*Joan. ix, 7*): quod tamen nomen linguæ incognitæ, nisi Evangelista interpretatus esset, tam magnus intellectus lateret. Sic etiam multa, quæ ab auctoribus eorundem Librorum interpretata non sunt, nomina hebræa, non est dubitandum habere non parvam vim atque adiutorium ad solvenda ænigmata Scripturaram, si quis ea possit interpretari: quod nonnulli ejusdem linguæ periti viri, non sane parvum beneficium posteris contulerunt, qui separata de Scriptoris eadem omnia verba interpretati sunt; et quid sit Adam, quid Eva, quid Abraham, quid Moyses; sive etiam locorum nomina, quid sit Jerusalem, vel Sion, vel Jericho, vel Sina, vel Libanus, vel Jordanis; vel quæcumque alia in illa lingua nobis sunt incognita nomina: quibus apertis et interpretatis, multæ in Scripturis figuratæ locutiones manifestantur.

24. Rerum autem ignorantia facit obscuras figuratas locutiones, cum ignoramus vel animantium, vel lapidum, vel herbarum naturas, aliarumve rerum, quæ plerumque in Scripturis similitudinis alicujus gratia ponuntur. Nam et de serpente quod notum est, totum corpus eum pro capite objicere ferientibus, quantum illustrat sensum illum, quo Dominus jubet astutos nos esse sicut serpentes (*Math. x, 16*); ut scilicet pro capite nostro, quod est Christus, corpus potius persequentibus offeramus, ne fides christiana tanquam necetur in nobis, si parentes corpori negemus Deum! vel illud, quod per cavernæ angustias coarctatus, deposita veteri tunica virces novas accipere dicitur, quantum concinit ad imitandam ipsam serpentis astutiam, exuendumque ipsam veterem hominem, sicut Apostolus dicit, ut induamur novo (*Ephes. iv, 22, 24; Coloss. iii, 9, 10*); et exuendum per angustias, dicente Domino, *Intrate per angustam portam* (*Math. vii, 13*)! Ut ergo notitia naturæ serpentis illustrat multas similitudines quas de hoc animante dare Scriptura consuevit; sic ignorantia nonnullorum animalium quæ non minus per similitudines commemorat, impedit plurimum intellectorem. Sic lapidum, sic herbarum, vel quæcumque tenentur radicibus. Nam et carbunculi notitia, quod lucet in tenebris, multa illuminat etiam obscura librorum, ubicumque propter similitudinem ponitur; et ignorantia berylli vel adamantis claudit plerumque intelligentiæ fores. Nec aliam ob causam facile est intelligere pacem perpetuam significari oleæ ramusculo, quem rediens ad arcam columba pertulit (*Gen. viii, 11*), nisi quia novimus et olei lenem contactum non facile alieno humore corrumpi, et arborem ipsam frondere perenniter. Multi autem propter ignorantiam hyssopi, dum nesciunt quam vim habeat, vel ad purgandum pulmonem, vel, ut dicitur, ad saxa radicibus

¹ Editi addunt hic, *caput*; quæ vox abest ab omnibus Mss.

In vulgatis, *lectorem*. At in Mss., *intellectorem*

penetranda, cum sit herba brevis atque humilis, omnino invenire non possunt quare sit dictam, *Asperges me hyssopo, et mundabor* (*Psal. l, 9*).

25. Numerorum etiam imperitia multa facit non intelligi, translate ac mystice posita in Scripturis. Ingenium quippe, ut ita dixerim, ingenuum non potest non moveri quid sibi velit quod et Moyses, et Elias, et ipse Dominus quadraginta diebus jejunaverunt (*Exod. xxiv, 18; III Reg. xix, 8; et Math. iv, 2*). Cujus actionis figuratus quidam nodus, nisi hujus numeri cognitione et consideratione, non solvitur. Habet enim denarium quater, tanquam cognitionem omnium rerum intextam temporibus. Quaternario namque numero et diurna et annua curricula peraguntur: diurna matutinis, meridianis, vespertinis, nocturnisque horarum spatii; annua vernis, æstivis, autumnalibus, hiemalibusque mensibus. A temporum autem delectatione dum in temporibus vivimus, propter æternitatem in qua vivere volumus, abstincendum et jejunandum est: quamvis temporum cursibus ipsa nobis insinuetur doctrina contemnendorum temporum et appetendorum æternorum. Porro autem denarius numerus Creatoris atque creaturæ significat scientiam: nam trinitas Creatoris est, septenarius autem numerus creaturam indicat, propter vitam et corpus. Nam in illa tria sunt, unde etiam toto corde, tota anima, tota mente diligendus est Deus (*Id. xxii, 37*); in corpore autem quatuor manifestissima apparent, quibus constat, elementa. In hoc ergo denario dum temporaliter nobis insinuat, id est, quater ducitur, caste et continenter, a temporum delectatione vivere, hoc est quadraginta diebus jejunare monemur. Hoc Lex, cujus persona est in Moysse, hoc Prophetia, cujus personam gerit Elias, hoc ipse Dominus monet; qui tanquam testimonium habens ex Lege et Prophetis, medius inter illos in monte, tribus discipulis videntibus atque stupentibus, claruit (*Id., xvii, 2, 3*). Deinde ita queritur quomodo quinquagenarius de quadragenario numero existat, qui non mediocriter in nostra religione sacratus est propter Pentecosten (*Act. ii*), et quomodo ter ductus propter tria tempora, ante Legem, sub Lege, sub Gratia, vel propter nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, adjuncta eminentius ipsa Trinitate, ad purgatissimæ Ecclesiæ mysterium referatur, perveniatque ad centum quinquaginta tres pisces, quos retia post resurrectionem Domini in dexteram partem missa ceperunt (*Joan. xxi, 11*). Ita multis aliis atque aliis numerorum formis quædam similitudinum in sanctis Libris secreta ponuntur, quæ propter numerorum imperitiam legentibus clausa sunt.

26. Non pauca etiam claudit atque obtegunt nonnullarum rerum musicarum ignorantia. Nam et de psalterii et citharæ differentia, quidam non inconcinne aliquas rerum figuras aperuit: et decem chordarum psalterium (*Psal. xxxii, 2; et Psal. xci, 4*), non importune inter doctos queritur utrum habeat aliquam musicæ legem, quæ ad tantum nervorum numerum cogat; an vero, si non habet, eo ipso magis sacratè accipiendus sit ipse numerus, vel propter decalogum

Legis, de quo item numero si quaeratur, nonnulli ad Creatorem creaturamque referendus est, vel propter superius expositum ipsum denarium. Et illa numerus aedificationis templi, qui commemoratur in Evangelio, quadraginta scilicet et sex annorum (*Joan.* II, 20), nescio quid musicum sonat; et relatus ad fabricam Dominici corporis, propter quam templi mentio facta est, cogit nonnullos hæreticos confiteri Filium Dei non falso, sed vero et humano corpore indutum: et numerum quippe et musicam plerisque locis in sanctis Scripturis honorabiliter posita invenimus.

CAPUT XVII. — *Origo fabulae Musarum novem.*

27. Non enim audiendi sunt errores gentilium superstitionum, qui novem Musas Jovis et Memoriae filias esse fluxerunt. Refellit eos Varro, quo nescio utram apud eos quisquam talium rerum doctior vel curiosior esse possit. Dicit enim civitatem nescio quam, non enim nomen recolo, locasse apud tres artifices terna simulacra Musarum, quod in templo Apollinis donum poneret, ut quisquis artificum pulchriora formasset, ab illo potissimum electa emeret. Itaque contigisse ut opera sua quoque illi artifices æque pulchra explicarent, et placuisse civitati omnes novem, atque omnes esse emptas, ut in Apollinis templo dedicarentur; quibus postea dicit Hesiodum poetam imposuisse vocabula. Non ergo Jupiter novem Musas genuit, sed tres fabri ternas creaverunt. Tres autem non propterea illa civitas locaverat, quia in somnis eas viderat, aut tot se cujusquam illorum oculis demonstraverant; sed quia facile erat animadvertere omnem sonum, quæ materies cantilenarum est, triforem esse naturam. Aut enim voce editur, sicut eorum est qui faucibus sine organo canunt; aut flatu, sicut tabarum et tibarum; aut pulsu, sicut in citharis et tympanis, et quibuslibet aliis quæ percutiendi canora sunt.

CAPUT XVIII. — *Profani si quid bene dixerunt, non aspernandum.*

28. Sed sive ita se habeat quod Varro retulit, sive non ita; nos tamen non propter superstitionem profanorum debemus musicam fugere, si quid inde utile ad intelligendas sanctas Scripturas rapere potuerimus; nec ad illorum theatricas nugas converti, si aliquid de citharis et de organis, quod ad spiritualia capienda valeat, disputemus. Neque enim et litteras discere non debuimus, quia earum repertorem dicunt esse Mercurium; aut quia justitiæ virtutisque templa dedicarunt, et quæ corde gestanda sunt in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis justitiæ virtusque fugienda est: imo vero quisquis bonus verusque christianus est, Domini sui esse intelligat, ubicumque invenerit veritatem, quam confitens et agnoscens, etiam in Litteris sacris superstitiosa signa repudiet; doleatque homines atque caveat, qui cognoscentes Deum, non ut Deum glorificaverunt, aut gra-

tias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est cor insipientis eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt, et immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium (*Rom.* I, 21 27q.).

CAPUT XIX. — *Doctrinarum genera duo reperta apud Ethnicos.*

29. Sed ut totum istum locum, nam est maxime necessarius, diligentius explicemus; duo sunt genera doctrinarum, quæ in gentilibus etiam moribus exercentur. Unum earum rerum quas instituerunt homines; alterum earum quas animadverterunt jam peractas aut divinitus institutas. Illud quod est secundum institutiones hominum, partim superstitiosum est, partim non est.

CAPUT XX. — *Scientiæ quas homines instituerunt aliquæ superstitionum plenæ. Catonis dictum lepidum.*

30. Superstitiosum est quicquid institutum est ab hominibus ad faciendam et colenda idola pertinens, vel ad colendam sicuti Deum creaturam partemve ullam creaturæ; vel ad consultationes et pacta quædam significationum cum dæmonibus placita atque foederata, qualia sunt molimina magicarum artium, quæ quidem commemorare potius quam docere assolent poetæ. Ex quo genere sunt, sed quasi licentiore vanitate, aruspicum et augurum libri. Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturæ atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, sive in præcantationibus, sive in quibusdam notis quos characteres vocant, sive in quibusque rebus suspendendis atque illigandis, vel etiam aptandis quodammodo, non ad temperationem corporum, sed ad quasdam significationes aut occultas, aut etiam manifestas; quæ mitiore nomine physica vocant, ut quasi non superstitione implicare, sed natura prodesse videantur: sicut sunt inaures in summo aurium singularum, aut de struthionum ossibus ansulæ in digitis, aut cum tibi dicitur singultienti, ut dextera manu sinistrum pollicem teneas.

31. His adjunguntur millia inanissimarum observationum, si membrum aliquod salierit, si junctim ambulans amicus lapis, aut canis, aut puer medius intervenerit: atque illud quod lapidem calcant, tanquam diremptorem amicitiae, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulans intercurrit. Sed bellum est quod aliquando pueri vindicant a canibus: nam plerumque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem qui medius intervenerit, ferire audeant, non impune; namque a vano remedio cito ille interdum percussorem suum ad verum medicum mittit. Hinc sunt etiam illa, limen calcare cum ante domum suam transit; redire ad lectum, si quis dum se calceat sternutaverit; redire domum, si procedens offenderit; cum vestis a soricibus roditur, plus tremere suspicio-

¹ Mss. duo e Vaticanis, *Novemque*. Alii, omnes codices, *Memoriae*. Sic vero etiam in lib. 2 de Ordine, cap. 14, n. 41.

² Mss. prope omnes, *earum Deum dicunt*.

³ Mss. plusquam viginti, *conferens*: consentit editio Am.

⁴ Codices editi et Mss., *saltandis quodammodo*: excepto uno Remigiano, cujus auctoritate restituimus, *aptandis*.

ne¹ futuri mali, quam præsens damnata dolere. Unde illud eleganter dictum est Catonis, qui cum esset consaltus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret; respondit non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur.

CAPUT XXI. — *Superstitio mathematicorum.*

32. Neque illi ab hoc genere perniciosæ superstitionis segregandi sunt, qui genethliaci, propter natalium dierum considerationes, nunc autem vulgo mathematici vocantur. Nam et ipsi quamvis veram stellarum positionem, cum quisque nascitur, consectentur, et aliquando etiam perverstigent; tamen quod inde emanant vel actiones nostras vel actionum eventa prædicere, nimis errant, et vendunt imperitis hominibus miserabilem servitutem. Nam quisque liber ad hujusmodi mathematicum cum ingressus fuerit, dat pecuniam ut servus inde exeat aut Martis, aut Veneris, vel potius omnium siderum; quibus illi qui primi erraverunt, erroremque posteris propinaverunt, vel bestiarum propter similitudinem, vel hominum ad ipsos homines honorandos imposuerunt vocabula. Non enim mirandum est, cum etiam propioribus recentioribusque temporibus, sidus quod appellamus Luciferum, honori et nomini Cæsaris Romani dicere conati sunt (a). Et fortasse factum esset atque læset in vetustatem, nisi avia ejus Venus præoccupasset hoc nominis prædium; neque jure ullo ad hæredes trajiceret, quod nunquam viva possederat aut possidendum petiverat. Nam ubi vacabat locus, neque alicujus priorum mortuorum honore tenebatur, factum est quod in rebus talibus fieri solet. Pro quintili enim et sextili mensibus, Julium atque Augustum vocamus, de honoribus hominum Julii Cæsaris et Augusti Cæsaris nuncupatos; et facile qui voluerit intelligat etiam illa sidera prius sine his nominibus cælo vagata esse: mortuis autem illis quorum honorare memoriam vel coacti sunt homines regia potestate, vel placuit humana vanitate, nomina eorum imponentes sideribus, eos ipsos sibi mortuos in cælum levare videbantur. Sed quodlibet vocentur ab hominibus, sunt tamen sidera, quæ Deus instituit et ordinavit ut voluit; et est certus motus illorum, quo tempora distinguuntur atque variantur. Quem motum notare, cum quisque nascitur, quo modo se habeat, facile est, per eorum inventas conscriptasque regulas, quos sancta Scriptura condemnat, dicens: *Si enim tantum potuerunt scire, ut possent æstimare sæculum, quomodo ejus Dominum non facilius invenerunt* (Sap. XIII, 9) ?

CAPUT XXII. — *Observatio siderum ad cognoscendam vitæ seriem vana.*

33. Sed ex ea notatione velle nascentium mores, actus, eventa prædicere, magnus error et magna dementia est. Et apud eos quidem qui talia dediscenda didicerunt, sine ulla dubitatione refellitur hæc superstitio. Constellationes enim quas vocant, notatio

¹ Sic Mss. melloris notæ. At editi, *timere suspicionem*

(a) Sic Virg. Ecl. 9 :

Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.

est siderum, quomodo se habebant cum ille nasceretur, de quo isti miseri a miserioribus consuluntur. Fieri autem potest, ut aliqui gemini tam sequaciter fundantur ex utero, ut intervallum temporis inter eos nullum possit apprehendi, et constellationum numeris annotari. Unde necesse est nonnullos geminos eandem habere constellationes, cum paria rerum, vel quas agunt vel quas patiuntur, eventa non habeant, sed plerumque ita disparia, ut alius felicissimus, alius infelicissimus vivat: sicut Esau et Jacob geminos accepimus natos, ita ut Jacob, qui posterior nascebatur, manu plantam præcedentis fratris tenens inveniretur (Gen. xxv, 25). Horum certe dies atque hora nascentium aliter notari non posset, nisi ut amborum constellatio esset una; quantum autem intersit inter amborum mores, facta, labores atque successus, Scriptura testis est, jam ore omnium gentium pervagata².

34. Neque enim ad rem pertinet, quod dicunt ipsum momentum minimum atque angustissimum temporis, quod geminorum partum determinat, multum valere in rerum natura atque cælestium corporum rapidissima velocitate. Etsi enim concedam ut plurimum valeat, tamen in constellationibus a mathematico inveniri non potest, quibus inspectis se fata dicere profitetur. Quod ergo in constellationibus non invenit, quas necesse est unas inspiciat, sive de Jacob, sive de ejus fratre consulatur; quid ei prodest si distat in cælo quod temere securus infamat, et non distat³ in tabula quam frustra sollicitus intaetur? Quare istæ quoque opiniones quibusdam rerum signis humanam præsumptione insultatis, ad eadem illa quasi quædam cum dæmonibus pacta et conventa referenda sunt.

CAPUT XXIII. — *Cur repudianda genethliacorum scientia.*

35. Hinc enim fit ut occulto quodam judicio divino, cupidi maharum rerum homines tradantur illudendi et decipiendi pro meritis voluntatum suarum, illudentibus eos atque decipientibus prævaricatoribus angelis; quibus ista mundi pars infima, secundum pulcherrimum ordinem rerum, divinæ providentiæ lege subjecta est. Quibus illusionibus et deceptionibus evenit, ut istis superstitionis et perniciosi divinationum generibus multa præterita et futura dicantur, nec aliter accidant, quam dicuntur; multaque observantibus secundum observationes suas eveniant, quibus implicati curiosiores fiunt, et sese magis magisque inserant multiplicibus laqueis perniciosissimi erroris. Hoc genus fornicationis animæ salubriter divina Scriptura non tacuit; neque ab ea sic deterruit animam, ut propterea talia negaret esse sectanda quia falsa dicuntur a professoribus eorum, sed etiam si dixerint vobis, inquit, *et ita evenerit, ne credatis eis* (Deut. xiii, 1-3). Non enim quia imago Samuelis mortui Sauli regi

¹ Mss., tres pervulgata.

² In excusis hætenus, *si distat in cælo.... et non distat in tabula*. Sed incunctanter ex Mss. reponendum utroque loco *distat*: quandoquidem id confutatur, quod Mathematici garrunt, momentum vel minimum quo geminorum partum determinatur, in tanta cælestium corporum velocitate valere plurimum.

vera prænantiauit (1 Reg. xxviii, 14-20; Eccli. xlvj, 23), propterea talia sacrilegia, quibus imago illa præsentata est, minus execranda sunt: aut quia in Actibus Apostolorum ventriloqua¹ femina verum testimonium perhibuit Apostolis Domini, idcirco Paulus apostolus pepercit illi spiritui, ac non potius feminam illius dæmonii correptione atque exclusione mundavit (Act. xvi, 16-18).

36. Omnes igitur artes hujusmodi vel nugatoriz vel noxiæ superstitionis, ex quadam pestifera societate hominum et dæmonum, quasi pacta quædam infidelis et dolosæ amicitiz constituta, penitus sunt repudianda et fugienda christiano: *Non quod idolum sit aliquid, ait Apostolus, sed quia quæ immolant, dæmonis immolant, et non Deo; nolo autem vos socios dæmoniorum fieri* (1 Cor. x, 19, 20). Quod autem de idolis, et de immolationibus, quæ honori eorum exhibentur, dixit Apostolus, hoc de omnibus imaginariis signis sentiendum est, quæ vel ad cultum idolorum, vel ad creaturam ejusque partes tanquam Deum colendas trahunt, vel ad remediorum aliarumque observationum curam pertinent; quæ non sunt divinitus ad dilectionem Dei et proximi tanquam publice constituta, sed per privatas appetitiones rerum temporalium corda dissipant miserorum. In omnibus ergo istis doctrinis societas dæmonum formidanda atque vitanda est, qui nihil cum principe suo diabolo nisi relictam nostram claudere atque obserare conantur. Sicut autem de stellis, quas condidit et ordinavit Deus, humanæ et deceptoriz conjecturæ ab hominibus institutz sunt; sic etiam de quibusque nascentibus vel quoquo modo divinæ providentiæ administratione existentibus rebus, multi multa humanis suspicionibus, quasi regulariter conjectata², litteris mandaverunt, si forte insolite acciderint, tanquam si mulla pariat, aut fulmine aliquid percutiatur.

CAPUT XXIV. — *Societas et pactum cum dæmonibus in superstitioso rerum usu.*

37. Quæ omnia tantum valent, quantum præsumptione animorum quasi communi quadam lingua cum dæmonibus fœderata sunt. Quæ tamen plena sunt omnia pestiferæ curiositatis, cruciantis sollicitudinis, mortiferæ servitutis. Non enim quia valebant, animadversa sunt; sed animadvertendo atque signando³ factum est ut valerent. Et ideo diversis diverse proveniunt secundum cogitationes et præsumptiones suas. Illi enim spiritus qui decipere volunt, talia procurant cuique, qualibus eum irretitum per suspensiones et consensiones ejus vident. Sicut enim, verbi gratia,

¹ Mss. tres, *ventiloqua*. Verius alii, *ventriloqua*. Græce, *eggastrimuthos*, uti Pythonissa mulier, 1 Reg. xxvii, 7, vocatur a, ut LXX Interpretes, qui hanc vocem passim adhibent; eamque Basiliius in Isai. viii, 19, interpretatur ad hæc verba, *zêtêsale eggastrimuthous*, « Hoc est, ait, qui in Pythone futura prædicunt, per ventrem obsessi, ipso spiritu loquente, qui et de terra loquuntur, inania quædam effluentia. » Annotaverat hic Erasmus ad oram libri, fuisse suo etiam tempore apud Italos divinatorum genus, qui sic dicti sunt, quod ore non edentes sonum, per ventrem loqui visi sunt.

² Editi, *conjecta litteris*. At Mss., *conjectata*.

³ Mss. quinque, *servando*.

una figura litteræ X quæ decussatim notatur, aliud apud Græcos, aliud apud Latinos valet, non natura, sed placito et consensione significandi; et ideo qui utramque linguam novit, si homini Græco velit aliquid significare scribendo, non in ea significatione ponit hanc litteram, in qua eam ponit cum homini scribit Latino: et Beta uno eodemque sono, apud Græcos litteræ, apud Latinos oleris nomen est; et cum dico, Lege, in his duabus syllabis, aliud Græcus, aliud Latinus intelligit: sicut ergo hæc omnes significationes pro sum cujusque societatis consensione animos movent, et quia diversa consensio est, diverse movent; nec ideo consenserunt in eas homines, quia jam valebant ad significationem, sed ideo valent, quia consenserunt in eas: sic etiam illa signa, quibus pernicioza dæmonum societas comparatur, pro cujusque observationibus valent. Quod manifestissime ostendit ritus augurum, qui et antequam observent, et posteaquam observata signa tenuerint, id agunt ne videant volatus, aut audiant voces avium; quia nulla ista signa sunt, nisi consensus observantis accedat.

CAPUT XXV. — *In institutis humanis non superstitiosis quædam superflua, quædam commoda et necessaria.*

38. Quibus amputatis atque eradicatis ab anime christiano, deinceps videndæ sunt institutiones hominum non superstitiosæ, id est, non cum dæmonibus, sed cum ipsis hominibus institutz. Namque omnia quæ ideo valent inter homines, quia placuit inter eos ut valeant, instituta hominum sunt: quorum partim superflua luxuriosaque instituta sunt, partim commoda et necessaria. Illa enim signa quæ saltando faciunt histriones, si natura, non instituto et consensione hominum valerent; non primis temporibus, saltante pantomimo (a), præco pronuntiaret populis Carthaginiis quid saltator vellet intelligi. Quod adhuc multi meminerunt senes, quorum relatu hæc solemus audire. Quod ideo credendum est, quia nunc quoque si quis theatrum talium nugarum imperitus intraverit, nisi ei dicatur ab altero quid illi motus significant, frustra totus intentus est. Appetunt tamen omnes quamdam similitudinem in significando, ut ipsa signa, in quantum possunt, rebus quæ significantur similia sint. Sed quia multis modis simile aliquid alicui potest esse, non constant talia signa inter homines, nisi consensus accedat.

39. In picturis vero et statuis, cæterisque hujusmodi simulatis operibus, maxime peritorum artificum, nemo errat cum similia viderit, ut agnoscat quibus sint rebus similia. Et hoc totum genus inter superflua hominum instituta numerandum est, nisi cum interest quid eorum, qua de causa, et ubi, et quando, et cujus auctoritate fiat. Millia denique fictarum fabularum et falsitatum, quarum mendaciis homines delectantur, humana instituta sunt. Et nulla magis hominum propria, quæ a seipsis habent, existimanda sunt, quam quæque falsa atque mendacia. Commoda vero et necessaria

(a) *Pantomimos*, qui quoslibet gestus moresque exprimebat.

hominum cum hominibus instituta sunt, quæcumque in habitu et cultu corporis ad sexus vel honores discernendos differentia placuit; et innumerabilia genera significationum sine quibus humana societas, aut non omnino, aut minus commode geritur; quæque in ponderibus atque mensuris, et numerorum impressionibus vel æstimationibus, sua cuique civitati et populo sunt propria; et cætera hujusmodi, quæ nisi hominum instituta essent, non per diversos populos varia essent, nec in ipsis singulis populis pro arbitrio suorum principum mutarentur.

40. Sed hæc tota pars humanorum institutorum, quæ ad usum vitæ necessarium proficiunt, nequaquam est fugienda christiano; imo etiam quantum satis est, latuenda, memoriaque retinenda.

CAPUT XXVI. — *Quæ hominum instituta fugienda, et quæ amplectenda sint.*

Adumbrata enim quædam et naturalibus utcumque similia hominum instituta sunt. Quorum ea quæ ad societatem, ut dictum est, dæmonum pertinent, penitus repudianda sunt et detestanda: ea vero quæ homines cum hominibus habent, assumenda, in quantum non sunt luxuriosa atque superflua; et maxime litterarum figuræ, sine quibus legere non possumus, linguarumque varietas quantum satis est, de qua superius disputavimus. Ex eo genere sunt etiam notæ, quas qui didicerunt proprie jam notarii appellantur. Utilia sunt ista, nec discuntur illicite, nec superstitione implicant, nec luxu emervant, si tantum occupent, ut majoribus rebus, ad quas adipiscendas servire debent, non sint impedimento.

CAPUT XXVII. — *Scientiarum quas homines non instituerunt, aliqua juvant ad intelligentiam Scripturarum.*

41. Jamvero illa quæ non instituendo, sed aut transacta temporibus, aut divinitus instituta, investigando homines prodiderunt, ubicumque discantur, non sunt hominum instituta existimanda. Quorum alia sunt ad sensum corporis, alia vero ad rationem animi pertinentia. Sed illa quæ sensu corporis attinguntur, vel narrata credimus, vel demonstrata sentimus, vel experta conjicimus.

CAPUT XXVIII. — *Historia quatenus juvet.*

42. Quidquid igitur de ordine temporum transactorum indicat ea quæ appellatur historia, plurimum nos adjuvat ad sanctos Libros intelligendos, etiam præter Ecclesiam puerili eruditione discatur. Nam et per Olympiadas, et per Consulium nomina multa sæpe quaeruntur a nobis; et ignorantia consulatus, quo natus est Dominus, et quo passus est, nonnullos coegit errare, ut putarent quadraginta sex annorum ætate passum esse Dominum, quia per tot annos ædificatum templum esse dictum est a Judæis, quod imaginem Dominici corporis habebat. Et annorum quidem fere triginta baptizatum esse retinemus auctoritate evangelica (*Luc. in, 23*): sed postea quot annos in hac vita egerit, quanquam textu ipso actionum ejus animadverti possit; tamen ne aliunde caligo dubitationis oria-

tus certiusque colligitur. Tunc enim videbitur non frustra esse dictum, quod quadraginta sex annis templum ædificatum sit, ut cum referri late numerus ad ætatem Domini non potuerit, ad secretiorem instructionem humani corporis referatur, quo indui propter nos non dignatus est unicus Dei Filius, per quem facta sunt omnia.

43. De utilitate autem historiarum, ut omittam Græcos, quantum noster Ambrosius questionem solvit, calumniantibus Platonis lectoribus et dilectoribus; qui dicere ausi sunt omnes Domini nostri Jesu Christi sententias, quas mirari et prædicare coguntur, de Platonis libris cum didicisse, quoniam longe ante humanum adventum Domini Platonem fuisse, negari non potest! Nonne memoratus episcopus, considerata historia gentium, cum reperisset Platonem Jeremias temporibus profectum fuisse in Ægyptum, ubi propheta ille tunc erat (a), probabilius esse ostendit quod Plato potius nostris Litteris per Jeremiam fuerit imbutus; ut illa posset docere vel scribere quæ jure laudantur? Ante Litteras enim gentis Hebræorum, in qua unus Dei cultus emicuit, ex qua secundum carnem venit Dominus noster, nec ipse quidem Pythagoras fuit, a cujus posteris Platonem theologiam didicisse isti asserunt. Ita consideratis temporibus sit multo credibilius istos potius de Litteris nostris habuisse quæcumque bona et vera dixerunt, quam de Platonis Dominum Jesum Christum, quod dementissimum est credere.

44. Narratio autem historica cum præterita etiam hominum instituta narratur, non inter humana instituta ipsa historia numeranda est; quia jam quæ transierunt, nec infecta fieri possunt; in ordine temporum habenda sunt, quorum est conditor et administrator Deus. Aliud est enim facta narrare, aliud docere facienda. Historia facta narrat fideliter atque utiliter; libri autem aruspicum, et quæque similes litteræ, faciendæ vel observandæ intendunt docere, monitoris audacia, non indicis fide.

CAPUT XXIX. — *Ad Scripturarum intelligentiam quatenus conducat animalium, herbarum, etc., præsertimque siderum cognitio.*

45. Est etiam narratio demonstrationi similis, qua non præterita, sed præsentia indicantur ignavis. In quo genere sunt quæcumque de locorum situ, naturisque animalium, lignorum, herbarum, lapidum, aliorumve corporum scripta sunt. De quo genere superius egimus, eamque cognitionem valere ad ænigmata Scripturarum solvenda docuimus: non ut pro quibusdam signis adhibeantur, tanquam ad remedia vel machinamenta superstitionis alicujus; nam et illud genus jam distinctum ab hoc licito et libero separavimus. Aliud est enim dicere, Tritam istam herbam si biberis, venter non dolebit; et aliud est dicere, Istam herbam collo si suspenderis, venter non dolebit. Ibi enim probatur contemperatio salubris, hic significatio superstitionis damnatur. Quanquam ubi præcantiones,

^a Editi, *judicis*. Patet legendum cum melioris notæ MSS., *indictis*.

(a) II Retract. cap. 4, n. 2.

et invocationes, et characteres non sunt, plerumque dubium est utrum res quæ alligatur, aut quoquo modo adjungitur sanando corpori, vi naturæ valeat, quod libere adhibendum est, an significativa quadam obligatione proveniat, quod tanto prudentius oportet cavere christianum, quanto efficacius prodesse videbitur. Sed ubi latet qua causa quid valeat, quo animo quisque utatur interest, duntaxat in sanandis vel temperandis corporibus, sive in medicina, sive in agricultura.

46. Siderum autem ergnoscedorum non narratio, sed demonstratio est, quorum perpauca Scriptura commemorat. Sicut autem plurimis notus est lunæ cursus, qui etiam ad passionem Domini anniversarie celebrandam solemniter adhibetur; sic paucissimis cæterorum quoque siderum vel ortus, vel occasus, vel alia quælibet momenta sine ullo sunt errore notissima. Quæ per seipsam cognitio, quanquam superstitione non alliget, non multum tamen ac prope nihil adjuvat tractationem divinarum Scripturarum, et infructuosa intentione plus impedit; et quia familiaris est perniciosissimo errori fatua fata cantantium, commodius honestiusque contemnitur. Habet autem præter demonstrationem præsentium, etiam præteritorum narrationi simile aliquid, quod a præsentis positione, motuque siderum, et in præteritis eorum vestigia regulariter licet recurrere. Habet etiam futurorum regulares conjecturas, non suspiciosas et ominosas, sed ratas et certas; non ut ex eis aliquid trahere in nostra facta et eventa tentemus, qualia genethliacorum deliramenta sunt, sed quantum ad ipsa pertinet sidera. Nam sicut is qui computat lunam, cum hodie inspexerit quota sit, et ante quotlibet annos quota fuerit, et post quotlibet annos quota futura sit potest dicere; sic de unoquoque siderum, qui ea perite computant, respondere consueverunt. De qua tota cognitione, quantum ad usum ejus attinet, quid mihi videretur aperui.

CAPUT XXX. — *Quid eodem conferant artes mechanicae.*

47. Artium etiam cæterarum, quibus aliquid fabricatur, vel quod remaneat post operationem artificis ab illo effectum, sicut domus, et scamnum, et vas aliquod, atque alia hujusmodi; vel quæ ministerium quoddam exhibent operanti Deo, sicut medicina, et agricultura, et gubernatio; vel quarum omnis effectus est actio, sicut saltationum et cursuum et luctaminum: harum ergo cunctarum artium de præteritis experimenta faciunt etiam futura conjici; nam nullus earum artifex membra movet in operando, nisi præteritorum memoriam cum futurorum expectatione contextat. Harum autem cognitio tenuiter in ipsa humana vita cursimque usurpanda est, non ad operandum, nisi forte officium aliquod cogat, de quo nunc non agimus; sed ad iudicandum, ne omnino nesciamus quid Scriptura velit insinuare, cum de his artibus aliquas figuratas locutiones inserit.

CAPUT XXXI. — *Quid juvet dialectica. Sophismata.*

48. Restant ea quæ non ad corporis sensus, sed ad rationem animi pertinent, ubi disciplina regnat

Bad. Am. Er. et Mss. sex, in nostra fata.

disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera questionum, quæ in Litteris sanctis sunt penetranda et dissolvenda, plurimum valet: tantum ibi cavenda est libido rixandi, et pœcillis quædam ostentatio decipiendi adversarium. Sunt enim multa quæ appellantur sophismata, falsæ conclusiones rationum, et plerumque ita veras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus diligenter attentos decipiant. Proposuit enim quidam, dicens et cum quo loquebatur: Quod ego sum, tu non es. At ille consentit: verum enim erat ex parte, vel eo ipso quod iste insidiosus, ille simplex erat. Tunc iste ardidit: Ego autem homo sum. Hoc quoque cum ab illo accepisset, conclusit dicens: Tu igitur non es homo (a). Quod genus captiosarum conclusionum Scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco, ubi dictum est: *Qui sophisticæ loquitur, odibilis est (Eccli. xxxvii, 23)*. Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quam gravitatem decet, verborum ornamenta consecrans, sophisticus dicitur.

49. Sunt etiam veræ connexiones ratiocinationis falsas habentes sententias, quæ consequuntur errorem illius cum quo agitur: quæ tamen ad hoc inferuntur a bono et docto homine, ut in iis erubescens ille cuius errorem consequuntur, eundem relinquat errorem; quia si in eodem manere voluerit, necesse est etiam illa quæ damnat, tenere cogatur. Non enim vera inferebat Apostolus, cum diceret, *Neque Christus resurrexit*; et illa alia, *Inanis est prædicatio nostra, inanis est et fides vestra (I Cor. xv, 14)*; et deinceps alia quæ omnino falsa sunt, quia et Christus resurrexit, et non erat inanis prædicatio eorum qui hoc annuntiabant, nec fides eorum qui hoc crediderant: sed ista falsa verissime connectebantur illi sententiæ qua dicebatur non esse resurrectionem mortuorum. Istis autem falsis repndiatis, quoniam vera erant si mortui non resurgunt, consequens erit resurrectio mortuorum. Cum ergo sint veræ connexiones, non solum verarum, sed etiam falsarum sententiarum, facile est veritatem connexionum etiam in scholis illis discere, quæ præter Ecclesiam sunt. Sententiarum autem veritas in sanctis Libris ecclesiasticis investiganda est.

CAPUT XXXII. — *Veritas connexionum non ab hominibus instituta est, sed tantum observata.*

50. Ipsa tamen veritas connexionum non instituta, sed animadversa est ab hominibus et notata, ut eam possint vel discere vel docere: nam est in rerum ratione perpetua et divinitus instituta. Sicut enim qui narrat ordinem temporum, non eum ipse componit; et locorum situs, aut naturas animalium vel stirpium vel lapidum qui ostendit, non res ostendit ab hominibus institutas; et ille qui demonstrat sidera eorumque motus, non a se vel ab homine aliquo rem institutam demonstrat: sic etiam qui dicit, Cum falsum est quod consequitur, necesse est ut falsum sit quod præcedit; verissime dicit, neque ipse facit ut ita sit, sed tantum ita esse demonstrat. Ex

(a) Hoc syllogismo quidam aduersus Diogenem, ipse facta a Diogene conversione captus deridebatur

hæc regula illud est quod de apostolo Paulo commemoravimus; præcedit enim non esse resurrectionem mortuorum, quod dicebant illi quorum errorem destruere volebat Apostolus. Porro illam sententiam præcedentem, qua dicebant non esse resurrectionem mortuorum, necessario sequitur, *Neque Christus resurrexit*: hoc autem quod sequitur, falsum est; Christus enim resurrexit: falsum est ergo et quod præcedit; præcedit autem, non esse resurrectionem mortuorum: est igitur resurrectio mortuorum. Quod totum breviter ita dicitur: Si non est resurrectio mortuorum, neque Christus resurrexit: Christus autem resurrexit; est igitur resurrectio mortuorum. Hoc ergo, et consequenti ablato auferatur etiam necessario quod præcedit, non instituerunt homines, sed ostenderunt. Et hæc regula pertinet ad veritatem connexionum, non ad veritatem sententiarum.

CAPUT XXXIII. — *In falsis sententiis conclusiones veræ esse possunt, et in veris falsæ.*

51. Sed in hoc loco de resurrectione cum ageretur, et regula connexionis vera est, et ipsa in conclusione sententia. In falsis autem sententiis, connexionis veritas est isto modo: faciamus aliquem concessisse, Si animal est cochlea, vocem habet; hoc concessio, cum probatum fuerit vocem cochleam non habere, quoniam consequenti ablato illud quod præcedit auferitur, concluditur non esse animal cochleam. Quæ sententia falsa est, sed ex concessio falso vera est conclusionis connexio. Veritas itaque sententiæ per seipsam valet; veritas autem connexionis ex ejus cum quo agitur, opinione vel concessione consistit. Ideo autem, ut supra diximus, infertur vera connexionem quod falsum est, ut eum cujus errorem corrigere volumus, peniteat concessisse præcedentia, quorum consequentia videt esse respuenda. Jam hinc intelligere facile est, sicut in falsis sententiis veras, sic in veris sententiis falsas conclusiones esse posse. Fac enim aliquem proposuisse, Si justus est ille, bonus est, et esse concessum; deinde assumpsisse, Non est autem justus; quo item concessio, intulisse conclusionem, Non est igitur bonus. Quæ tamen etsi vera sint omnia, non est tamen vera regula conclusionis. Non enim sicut ablato consequenti auferitur necessario quod præcedit, ita etiam ablato præcedenti auferitur necessario quod consequitur. Quia verum est, cum dicimus, Si orator est, homo est: ex qua propositione si assumamus, Non est autem orator; non erit consequens cum intuleris, Non est igitur homo.

CAPUT XXXIV. — *Aliud est nosse leges conclusionum, aliud veritatem sententiarum.*

52. Quapropter aliud est nosse regulas connexionum, aliud sententiarum veritatem. In illis discitur quid sit consequens, quid non consequens, quid repugnans. Consequens est, Si orator est, homo est: inconsequens, Si homo est, orator est: repugnans, Si homo est, quadrupes est. Hic ergo de ipsa connexionem judicatur. In veritate autem sententiarum ipsæ per se sententiæ, non earum connexio consideranda est: sed veris certisque sententiis, cum incertæ

vera connexionem junguntur, etiam ipsæ certæ fiant, necesse est. Quidam autem sic se jactant, cum veritatem connexionum didicerint, quasi sententiarum ipsa sit veritas. Et rursus, quidam plerumque retinentes veram sententiam, male se contemnunt, quia leges conclusionis ignorant; cum melior sit qui novit esse resurrectionem mortuorum, quam ille qui novit consequens esse, ut si resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.

CAPUT XXXV. — *Scientia definiendi et dividendi non est falsa etiam si falsis adhibeatur. Falsum quid.*

53. Item scientia definiendi, dividendi, atque partiendi, quanquam etiam rebus falsis plerumque adhibeatur, ipsa tamen falsa non est, neque ab hominibus instituta, sed in rerum ratione comperta. Non enim quia et fabulis suis poetæ, et opinionibus erroris sui vel falsi philosophi, vel etiam hæretici, hoc est, falsi christiani adhibere consueverunt, propterea falsum est neque in definiendo, neque in dividendo aut partiendo, aliquid complectendum esse quod ad rem ipsam non pertinet, aut aliquid quod pertinet prætereundum. Hoc verum est, etiam si ea quæ definiuntur aut distribuuntur, vera non sint. Nam et ipsum falsum definitur, cum dicimus falsum esse significationem rei non ita se habentis ut significatur, sive alio aliquo modo: quæ definitio vera est, quamvis falsum verum esse non possit. Possumus etiam dividere, dicentes, duo esse genera falsi: unum eorum quæ omnino esse non possunt; alterum eorum quæ non sunt, quamvis esse possint. Nam qui dicit septem et tria undecim esse, id dicit quod omnino esse non potest: qui autem dicit calendis, verbi gratia, januarii pluuisse, tamenetsi factum non sit, id tamen dicit quod fieri potuerit. Definitio igitur et divisio falsorum potest esse verissima, quamvis falsa ipsa utique vera non sint.

CAPUT XXXVI. — *Eloquentiæ præcepta vera sunt, quamvis eis interdum falsa persuadeantur.*

54. Sunt etiam quædam præcepta uberioris disputationis, quæ jam eloquentia nominatur, quæ nihilominus vera sunt, quamvis eis possint etiam falsa persuaderi: sed quia et vera possunt¹, non est facultas ipsa culpabilis, sed ea male utentium perversitas. Nam neque hoc ab hominibus institutum est, ut charitatis² expressio conciliet auditorem, aut ut facile quod intendit, insinuet brevis et aperta narratio, et varietas ejus sine fastidio teneat intentos; et cæteræ hujusmodi observationes, quæ sive in falsis sive in veris causis, veræ sunt tamen, in quantum vel sciri vel credi aliquid faciunt, aut ad expetendum fugiendumve animos movent, et inventæ potius quod ita se habeant, quam ut ita se habere institutæ.

CAPUT XXXVII. — *Quæ utilitas rhetoriæ et dialecticæ.*

55. Sed hæc pars³ cum discitur, magis ut proferat

¹ Editi, vera esse possunt. Mss., vera possunt; supple, persuaderi.

² Editi, veritatis expressio. At Mss. octodecim, charitatis

³ Unicus Ms., hæc ars. Mox editiones Bad. Am. Er. et no-

unes ea quæ intellecta sunt, quam ut intelligamus, adhibenda est. Illa vero conclusionum et definitionum et distributionum, plurimum intellectorem adjuvat: tantum absit error, quo videntur homines sibi ipsam beatæ vitæ veritatem didicisse, cum ista didicerint. Quanquam plerumque accidat ut facilius homines res eas assequantur, propter quas assequendas ista discuntur, quam tallium præceptorum nodosissimas et spinosissimas disciplinas. Tanquam si quispiam dare volens præcepta ambulandi, moneat non esse levandam posteriorem pedem, nisi cum posueris priorem, deinde minutatim quemadmodum articularum et poplitem cardines oporteat movere, describat. Vera enim dicit, nec aliter ambolari potest; sed facilius homines hæc faciendo ambulant, quam animadvertunt cum faciunt, aut intelligunt cum audiunt. Qui autem ambulare non possunt, multo minus ea curant, quæ nec experiendo possunt attendere. Ita plerumque citius ingeniosus videt non esse ratam conclusionem, quam præcepta ejus capit; tardus autem non eam videt; sed multo minus quod de illa præcipitur: magisque in his omnibus ipsa spectacula veritatis sæpe delectant, quam ex eis in disputando aut judicando adjuvamus; nisi forte quod exercitiora reddunt ingenia, si etiam maligniora aut inflatiora non reddant, hoc est, ut aut declpere verisimili sermone atque interrogationibus ament, aut aliquid magnum, quo se bonis atque innocentibus anteponant, se assecutos putent qui ista didicerunt.

CAPUT XXXVIII. — *Numerorum scientia non ex hominum instituta, sed ex rerum natura est ab hominibus adinventata.*

56. Jam vero numeri disciplina cuilibet tardissimo clarum est quod non sit ab hominibus instituta, sed potius indagata atque inventa. Non enim sicut primam syllabam Italice, quam brevem pronuntiaverunt veteres, voluit Virgilius, et longa facta est; ita quisquam potest efficere cum voluerit, ut ter terna aut non sint novem, aut non possint efficere quadratam figuram, aut non ad ternarium numerum tripla sint, ad senarium sescupla, ad nullum dupla, quia intelligibiles numeri semissem non habent. Sive ergo in seipsis considerentur, sive ad figurarum aut ad sonorum aliarumve motionum leges numeri adhibeantur, incommutabiles regulas habent, neque ullo modo ab hominibus institutas, sed ingeniosorum sagacitate compertas.

57. Quæ tamen omnia quisquis ita dilexerit, ut jactare se inter imperitos velit, et non potius querere an de sint vera, quæ tantummodo vera esse persenserit; et unde quædam non solum vera sed etiam incommutabilia, quæ incommutabilia esse comprehenderit; ac sic a specie corporum usque ad humanam mentem perveniens, cum et ipsam mutabilem invenerit, quod nunc docta, nunc indocta sit, constituta tamen inter incommutabilem supra se veritatem, et mutabilia infra se cætera, ad unius Dei laudem atque

vero Mss., cum dicitur: alii decem codices, cum dicitur. At Lov., cum discutitur.

dilectionem cuncta convertere, a quo cuncta esse cognoscit; doctus videri potest, esse autem sapiens nullo modo.

CAPUT XXXIX. — *Quibus ex supra notatis disciplinis quove animo danda opera. Leges humanae.*

58. Quamobrem videtur mihi studiosis et ingeniosis adolescentibus, et timentibus Deam, beatamque vitam querentibus, salubriter præcipi ut nullas doctrinas quæ præter Ecclesiam Christi exercentur, tanquam ad beatam vitam capessendam secure sequi audeant, sed eas sobrie diligenterque dijudicent: et si quas invenerint ab hominibus institutas, varias propter diversam voluntatem instituentium, et ignotas propter suspensiones errantium, maxime si habent etiam cum demonibus initam societatem per quarundam significationum quasi quædam pacta atque conventa; repudient penitus et detestentur; alienent etiam studium a superfluis et luxuriosis hominum institutis. Illa vero instituta hominum, quæ ad societatem conviventium valent, pro ipsa hujus vitæ necessitate non negligant. In cæteris autem doctrinis, quæ apud gentes inveniuntur, præter historiam rerum, vel præteriti temporis vel præsentis, ad sensus corporis pertinentium, quibus etiam utilium artium corporalium experimenta et conjecturæ annumerantur, et præter rationem disputationis et numeri, nihil utile esse arbitror. In quibus omnibus tenendum est,

Ne quid nimis;
(Terent. in Andr., act. 1, scen. 1.)

et maxime in iis quæ ad corporis sensus pertinentia,volvuntur temporibus, et continentur locis.

59. Sicut autem quidam de verbis omnibus et nominibus hebræis, et syris, et ægyptiis, vel si qua alia lingua in Scripturis sanctis inveniri potest, quæ in eis sine interpretatione sunt posita, fecerunt, ut ea separatim interpretarentur; et quod Eusebius fecit de temporum historia propter divinorum Librorum questiones, quæ usum ejus flagitant: quod ergo hi fecerunt de his rebus, ut non sit necesse christiano in multis propter pauca laborare; sic video posse fieri, si quem eorum qui possunt, benignam sane operam fraternæ utilitati delectet impendere, ut quoscumque terrarum locos, quæve animalia vel herbas atque arbores sive lapides vel metalla incognita, speciesque quaslibet Scriptura commemorat, ea generatim digerens, sola exposita litteris mandet. Potest etiam de numeris fieri, ut eorum tantummodo numerorum exposita ratio conscribatur, quos divina Scriptura meminit. Quorum aliqua aut omnia forte jam facta sunt, sicut multa quæ a bonis doctisque christianis elaborata atque conscripta non arbitrabamur, invenimus²; sed sive propter turbas negligentium, sive propter invidiorum occultationes latent. Quod utrum de ratione disputandi fieri possit, ignoro: et videtur mihi non posse, quia per totum textum Scripturarum colligata est nervorum vice; et ideo magis ad ambigua solvenda

¹ Er. et Lov., *conventium*; pro quo Bad. Am. et Mss., *conviventium*.

² Sic novemdecim Mss. At vulgati habent: *neque conscripta arbitramur, non invenimus*.

et explicanda, de quibus post loquemur, legentes adjuvat, quam ad incognita signa, de quibus nunc agimus, cognoscenda.

CAPUT XL.— *Ab Ethnicis si quid recte dictum, in nostrum usum est convertendum.*

60. Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostræ accommodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed ab eis etiam tanquam injustis possessoribus in usum nostrum vindicanda. Sicut enim Ægypti non solum idola habebant et onera gravia, quæ populus Israel detestaretur et fogeret, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem, quæ ille populus exiens de Ægypto, sibi potius tanquam ad usum meliorem elancato vindicavit; non auctoritate propria, sed præcepto Dei, ipsis Ægyptiis nescienter commodantibus ea, quibus non bene utebantur (*Exod. iii, 22, et xii, 35*): sic doctrinæ omnes Gentilium non solum simulata et superstitiosa figmenta gravesque sarcinas supervacane laboris habeant, quæ unusquisque nostrum duce Christo de societate Gentilium exiens, debet abominari atque devitare; sed etiam liberales disciplinas usui veritatis aptiores, et quædam morum præcepta utilissima continent, deque ipso uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos; quod eorum tanquam aurum et argentum, quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divinæ providentiæ, quæ ubique infusa est, eruerunt, et quo perverse atque injuriose ad obsequia dæmonum abutuntur, cum ab eorum misera societate sese animo separat, debet ab eis auferre christianus ad usum justum prædicandi Evangelii. Vestem quoque illorum, id est, hominum quidem instituta, sed tamen accommodata humanæ societati, qua in hac vita carere non possumus, accipere atque habere licuerit in usum convertenda christianum.

61. Nam quid aliud fecerunt multi boni fideles nostri? Nonne aspiciunt quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Ægypto Cyprianus doctor suavissimus et martyr beatissimus? quanto Lactantius? quanto Victorinus, Optatus, Hilarius, ut de vivis taceam? quanto innumerabiles Græci? Quod prior ipse fidelissimus Dei famulus Moyses fecerat, de quo scriptum est quod eruditus fuerit omni sapientia Ægyptiorum (*Act. vii, 22*). Quibus omnibus viris superstitiosa Gentium consuetudo, et maxime illis temporibus, cum Christi recutiens jugum Christianos persequeretur, disciplinas quas utiles habebat, nunquam commodaret, si eas in usum colendi unius Dei, quo vanus idolorum cultus excinderetur, conversum iri suspicaretur: sed dederunt aurum, et argentum, et vestem suam exeunti populo Dei de Ægypto, nescientes quemadmodum illa quæ dabant, in Christi obsequium cederent. Illud enim in Exodo factum, sine dubio figuratum est, ut hoc præsignaret; quod sine præjudicio alterius, aut parisi, aut melioris intelligentiæ dixerim.

CAPUT XLI.— *Studium Scripturæ sacræ, qualem animam requirat. Hyssopi proprietates.*

62. Sed hoc modo instructus divinarum Scripturarum studiosus, cum ad eas perscrutandas accedere cœperit, illud apostolicum cogitare non cesset; *Scientia inflat, charitas ædificat* (*I Cor. viii, 1*). Ita enim sentiet, quamvis de Ægypto dives exeat, tamen nisi Pascha egerit, salvum se esse non posse. Pascha autem nostrum immolatus est Christus (*Id. v, 7*), nihilque magis immolatio Christi nos docet, quam illud quod ipse clamat, tanquam ad eos quos in Ægypto sub Pharaone videt laborare: *Venite ad me, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde; et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum lenis est, et sarcina mea levis est* (*Matth. xi, 28-30*): quibus, nisi mitibus et humilibus corde, quos non inflat scientia, sed charitas ædificat? Meminerunt ergo eorum qui Pascha illo tempore per umbrarum imaginaria celebrabant¹, cum signari postes sanguine agni juberentur, hyssopo suisce signatos (*Exod. xii, 22*). Herba hæc mitis et humilis est, et nihil fortius et penetrabilius ejus radicibus: ut in charitate radicanti et fundati possimus comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum, id est, crucem Domini: cujus latitudo dicitur in transverso ligno, quo extenduntur manus; longitudo, a terra usque ad ipsam latitudinem, quo a manibus et infra totum corpus affligitur; altitudo, a latitudine sursum usque ad summum, cui adhæret caput²; profundum vero, quod terræ infixum absconditur. Quo signo crucis, omnis actio christiana describitur, bene operari in Christo, et ei perseveranter inhærere, sperare cœlestia, sacramenta non profanare (a). Per hanc actionem purgati valebimus cognoscere etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi³, qua æqualis est Patri, per quem facta sunt omnia, ut impleamur in omnem plenitudinem Dei (*Ephes. iii, 17-19*). Est etiam in hyssopo vis purgatoria, ne inflante scientia de divitiis ab Ægypto ablati, superbe aliquid pulino tumidus anhelet: *Asperges me, inquit, hyssopo et mundabor; lavabis me, et super nivem dealabor. Audisti n eo dabis exultationem et lætitiâ. Deinde consequenter annexit ut ostendat purgationem a superbia significari hyssopo, *Et exultabunt ossa humiliata* (*Psal. l, 9, 10*).*

CAPUT XLII.— *Sacræ Scripturæ cum profana comparatio.*

63. Quantum autem minor est auri, argenti vestisque copia, quam de Ægypto secum ille populus abs-

¹ Bad. Am. et Er., per umbram imaginariam celebrabant.

² Bad. Am. Er. et plerique Mss., ad summum quo adhæret caput.

³ Editi: Supereminentem scientiam charitatis Christi. At plures et melioris notæ Mss., scientiæ charitatem.

(a) Legendum videtur, *propalare*, quo sicut analogia ad superiora isthæc verba: *Profundum vero quod terræ infixum absconditur*. Sic in epist. 55, ad Januarium, cap. 11, n. 25, ubi dominicæ crucis partes, eundemque Apostoli ad Ephes. 3 locum ad christianos mores itidem transfert Augustinus, a Profundum, ait, quod terræ infixum est secretum sacramenti præfiguratum.

tulit, in comparatione divitiarum quas postea Jerosolymæ consecutus est, quæ maxime in Salomone rege ostenduntur (III Reg. x, 14-23); tanta sit cuncta scientia, quæ quidem est utilis, collecta de libris Gentium, si divinarum Scripturarum scientiæ comparatur. Nam quicquid homo extra didicerit, si noxium est, ibi damnatur; si utile est, ibi invenitur. Et cum ibi quisque invenerit omnia quæ utiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inveniet ea quæ nusquam omnino alibi, sed in illarum tantummodo Scripturarum mirabili altitudine et mirabili humilitate di-

scuntur. Hac igitur instructione præditum cum signa incognita lectorem non impediunt, mitem et numilem corde, subjugatum leniter Christo, et oneratum sarcina levi, fundatum et radicatum et ædificatum in charitate, quem scientia inflare non possit, accedat ad ambigua signa in Scripturis consideranda et discutienda, de quibus jam tertio volumine dicere aggrediar, quod Dominus donare dignabitur.

¹ Editi: *in charitate, quam scientia inflare.* Florique Man- quem.

LIBER TERTIUS.

Postquam egit in superiore libro de removenda signorum ignorantia, transit nunc S. Doctor ad considerationem ambiguitatis, quæ cum in propriis tum in translatis signis occurrit. In propriis quidem ex interpunctione vocum, ex earum pronuntiatione, ex antiqui significatu: quod genus ambiguitatis ex contextu sermonis, et collatione interpretum, aut ejus lingue unde Scriptura translata est inspectione resolvi ostendit. In translatis vero signis ambiguitas contingit, cum ipsa dictio non ad litteræ sensum ponitur in Scripturis: qua de re operosus disputat, traditque regulas quibus dignoscatur an locutio figurata sit, et si quidem figurata, quo pacto debeat explicari. Ad extremam ipsius Tichonii septem regulas singulatin expendit.

CAPUT PRIMUM. — Summa superiorum librorum, et scopus sequentis.

1. Homo timens Deum, voluntatem ejus in Scripturis sanctis diligenter inquiri. Et ne amet certamina, pietate mansuetus; præmunitus etiam scientia linguarum, ne in verbis locutionibusque ignotis hæreat; præmunitus etiam cognitione quarundam rerum necessariorum, ne vim naturamve earum quæ propter similitudinem adhibentur, ignoret; adjuvante etiam codicum veritate, quam solers emendationis diligentia procuravit: veniat ita instructus ad ambigua Scripturarum discutienda atque solvenda. Ut autem signis ambiguis non decipiatur, quantum per vos instrui potest¹; fieri autem potest ut istas vias quas ostendere volumus, tanquam pueriles vel magnitudine ingenii, vel majoris illuminationis claritate derideat: sed tamen, ut coepam dicere, quantum per nos instrui potest, qui eo loco animi est, ut per nos instrui valeat, sciat ambiguitatem Scripturæ aut in verbis propriis esse, aut in translatis; quæ genera in secundo libro demonstravimus.

CAPUT II. — Ambiguitas ex verborum distinctione quo modo tollenda.

2. Sed cum verba propria faciunt ambiguum Scripturam, primo videndum est ne male distinxerimus, aut pronuntiaverimus. Cum ergo adhibita intentio incertum esse perviderit quomodo distinguendum aut quomodo pronuntiandum sit, consulat regulam fidei, quam de Scripturarum planioribus locis et Ecclesiæ auctoritate percepit; de qua satis egimus, cum de rebus in primo libro loqueremur. Quod si ambæ vel etiam omnes, si plures fuerint partes, ambiguitatem secundum fidem souerint, textus ipse sermonis a præcedentibus et consequentibus partibus, quæ

ambiguitatem illam in medio posterunt, restat consulendus, ut videamus cuiam sententiæ, de pluribus quæ se ostendunt, ferat suffragium, eamque sibi contexti patiat.

3. Jam nunc exempla considera. Illa hæretica distinctio, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat*, ut alius sensus sit, *Verbum hoc erat in principio apud Deum*, non vult Verbum Deum confiteri. Sed hoc regula fidei refellendum est, quæ nobis de Trinitatis æqualitate præscribitur ut dicamus, *Et Deus erat Verbum*; deinde subjungamus, *Hoc erat in principio apud Deum* (Joan. 1, 1, 2).

4. Illa vero distinctionis ambiguitas neutra parte resistit fidei, et ideo textu ipso sermonis dijudicanda est, ubi ait Apostolus: *Et quid eligam ignoro: compellor autem ex duobus; concupiscentiam habens dissolvi, et esse cum Christo; multo enim magis optimum: manere in carne necessarium propter vos* (Philipp. 1, 23, 24). Incertum enim est utrum ex duobus concupiscentiam habens, an compellor autem ex duobus, ut illud adjungatur, *concupiscentiam habens dissolvi, et esse cum Christo*. Sed quoniam ita sequitur, *multo enim magis optimum*, apparet eum ejus optimi dicere se habere concupiscentiam, ut cum ex duobus compellatur, alterius tamen habeat concupiscentiam, alterius necessitatem; concupiscentiam scilicet esse cum Christo, necessitatem manere in carne. Quæ ambiguitas uno consequenti verbo dijudicatur, quod positum est, *enim*: quam particulam qui abstulerunt interpretes, illa potius sententiæ ducti sunt, ut non solum compelli ex duobus, sed etiam duorum habere concupiscentiam videretur. Sic ergo distinguendum est: *Et quid eligam ignoro: compellor autem ex duobus*; quam distinctionem sequitur, *concupiscentiam habens dissolvi, et esse cum Christo*. Et tanquam quaereretur quare hujus rei potius habeat concupiscentiam; *multo enim magis optimum*, inquit. Cur ergo e duobus compellitur? Quia est manendi necessitas,

¹ Mss. Romig. Theoderic. et Cisterc. hic addunt: *Juvante Domino, hæc demonstrare totus noster conatus est.* Floriacensis vero unicum interponit verbum, *explicabo*: utrumque ineptum glossema.

quam ita subiecit, *Manere in carne necessarium propter vos.*

5. Ubi autem neque praescripto fidel, neque ipsius sermonis textu ambiguitas explicari potest, nihil obest secundum quamlibet earum quae ostenduntur, sententiam distinguere. Veluti est illa ad Corinthios, *Has ergo promissiones habentes, charissimi, mundemus nos ab omni coinquinatione carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei. Capite nos. Nemini nocimus* (II. Cor. VII, 1, 2). Dubium est quippe utrum, *Mundemus nos ab omni coinquinatione carnis et spiritus*, secundum illam sententiam, *Ut sit sancta et corpore et spiritu* (I Cor. VII, 34); an, *Mundemus nos ab omni coinquinatione carnis*, ut alius sit sensus, *Et spiritus perficientes sanctificationem in timore Dei capite nos.* Tales igitur distinctionum ambiguitates in potestate legentis sunt.

CAPUT III.—*Qua ratione expediatur ambiguitas ex pronuntiatione. Percontatio et interrogatio quo differant.*

6. Quaecumque autem de ambiguis distinctionibus diximus, eadem observanda sunt et in ambiguis pronuntiationibus. Nam et ipsae nisi lectoris nimia vitentur incuria, aut regulis fidel corriguntur, aut praecedentis vel consequentis contextione sermonis; aut si neutrum horum adhibetur ad correctionem, nihilominus dubiae remanebant, ut quolibet modo lector pronuntiaverit, non sit in culpa. Nisi enim fides revocet, qua credimus Deum non accusaturum adversus electos suos, et Christum non condemnaturum electos suos, potest illud sic pronuntiarum, *Quis accusabit adversus electos Dei?* ut haec interrogationem quasi responsio subsequatur, *Deus qui justificat.* Et iterum interrogetur, *Quis est qui condemnat?* et respondeatur, *Christus Jesus qui mortuus est.* Quod credere quia depreciosissimum est, ita pronuntiabitur, ut praecedat percontatio, sequatur interrogatio. Inter percontationem autem et interrogationem hoc veteres interesse dixerunt, quod ad percontationem multa responderi possunt; ad interrogationem vero, aut Non, aut Etiam. Pronuntiabitur ergo ita, ut post percontationem qua dicimus, *Quis accusabit adversus electos Dei?* illud quod sequitur sono interrogantis enuntietur, *Deus qui justificat?* ut tacite respondeatur, *Non*; et item percontemur, *Quis est qui condemnat?* rursus quo interrogemus, *Christus Jesus qui mortuus est, magis autem qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui et interpellat pro nobis* (Rom. VIII, 33, 34)? ut ubique tacite respondeatur, *Non.* At vero illo loco ubi ait, *Quid ergo dicemus? Quia gentes quae non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam* (Rom. IX, 30); nisi post percontationem qua dictum est, *Quis ergo dicimus?* responsio subjiciatur, *Quis gentes quae non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam,* textus consequens non cohaerebit. Qualibet autem voce pronuntietur illud quod Nathanael dixit, *A Nazareth potest aliquid boni esse* (Joan. I, 46), sive affirmantis, ut illud solum ad interrogationem pertinet quod ait, *A Nazareth?* sive totum cum dubitatione interrogantis; non video quomodo discernatur: uterque autem sen-

sus fidem non impedit.

7. Est etiam ambiguitas in sono dubio syllabarum, et haec utique ad pronuntiationem pertinet. Nam quod scriptum est, *Non est absconditum a te os meum, quod fecisti in abscondito* (Psal. CXXXVIII, 15), non electo legenti utrum corrupta littera os pronuntiet, an producta. Si enim corripit, ab eo quod sunt ora; si autem producat, ab eo quod sunt ora, intelligitur numerus singularis. Sed talia linguae praecedentis inspectione dijudicantur: nam in Graeco non *εστίν*, sed *εστιν* positum est. Unde plerumque loquendi consuetudo vulgaris utilior est significandis rebus, quam integritas litterata. Mallem quippe cum barbarismo dici, *Non est absconditum a te os meum, quam ut ideo esset minus aperta, quia magis latinum est.* Sed aliquando dubius syllabae sonus etiam vicine verbo ad eandem sententiam pertinente dijudicatur: sicut est illud Apostoli, *Quis praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* (Galat. V, 21). Si tantummodo dixisset, *Quis praedico vobis,* neque subjunxisset, *sicut praedixi,* non nisi ad eodidem praecedente linguam recurrendum esset, ut cognosceremus utrum in eo quod dixit, *praedico,* producenda an corripienda esset media syllaba: nunc autem manifestum est producendam esse; non enim ait, *Sicut praedicaui, sed sicut praedixi.*

CAPUT IV.—*Ambiguitas dictionis qua ratione expediatur.*

8. Non solum autem istae, sed etiam illae ambiguitates quae non ad distinctionem vel ad pronuntiationem pertinent, similiter considerandae sunt: quales illae est ad Thessalonicenses, *propterea consolati sumus, fratres, in vobis* (I Thes. III, 7). Dubium est enim utrum, *O fratres; an, Hos fratres*: neutrum autem horum est contra fidem; sed graeca lingua hoc casus pares non habet, et ideo illa inspecta resonantur vocalivus, id est, *O fratres.* Quod si voluisset interpret dicere, *Propterea consolationem habuimus, fratres, in vobis;* minus servitum esset verbis, sed minus de sententia dubitaretur: aut certe si addideretur, *Nam, nemo fere ambiguit vocativum esse casum, cum audiret, Propterea consolati sumus, fratres nostri, in vobis.* Sed jam hoc periculosius permittitur. Ita factum est in illa ad Corinthios, cum ait Apostolus: *Quotidie morior, per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Jesu* (I Cor. XV, 31). Ait enim quidam interpres, *Quotidie morior, per vestram juro gloriam;* quia in graeco vox jurantis (οι) manifesta est sine ambiguo sono. Rarissime igitur et difficillime inveniri potest ambiguitas in propria verbis, quantum ad libros divinarum Scripturarum spectat, quem non aut circumstantia ipsa sermonis qua cognoscitur scriptorum intentio, aut interpretum collatio, aut praecedentis linguae solvat inspectio.

CAPUT V.—*Scripturae figuratas locutiones ad litteram accipere servitum miserabilis.*

9. Sed verborum translatorum ambiguitates, de quibus deinceps loquendum est, non mediocre curam industriamque desiderant. Nam in principio ea-

vendum est ne figuratam locutionem ad litteram accipias. Et ad hoc enim pertinet quod ait Apostolus: *Littera occidit, spiritus autem vivificat* (II Cor. iii, 6). Cum enim figurate dictum sic accipitur, tanquam proprie dictum sit, carnaliter sapitur. Neque ulla mors animæ congruentius appellatur, quam cum id etiam quod in ea bestiis antecellit, hoc est, intelligentia carni subijcitur sequendo litteram. Qui enim sequitur litteram, translata verba sicut propria tenet, neque illud quod proprio verbo significatur, refert ad aliam significationem: sed si Sabbatum audierit, verbi gratia, non intelligit nisi unum diem de septem, qui continuo volumine repetuntur; et cum audierit Sacrificium, non excedit cogitatione illud quod fieri de victimis pecorum terrenisque fructibus solet. Ea demum est miserabilis animæ servitus, signa pro rebus accipere; et supra creaturam corpoream, oculum mentis ad hauriendum æternum lumen levare non posse.

CAPUT VI. — *Judeorum servitus sub signis utilibus.*

40. Quæ tamen servitus in Judæo populo longe a cæterarum gentium more¹ distabat; quandoquidem rebus temporalibus ita subjugati erant, ut unus eis in omnibus commendaretur Deus. Et quanquam signa rerum spiritualium pro ipsis rebus observarent, nescientes quo referrentur, id tamen insitum habebant, quod tali servitute uni omnium, quem non videbant, placerent Deo. Quam custodiam tanquam sub pedagogo parvulorum fuisse scribit Apostolus (*Galat. iii, 24*). Et ideo qui talibus signis pertinaciter inhæserunt, contemnitentem ista Dominum, cum jam tempus revelationis eorum venisset, ferre non potuerunt (*Matth. xii, 2*); atque inde calumnias, quod sabbato curaret, moliti sunt principes eorum (*Luc. vi, 7*); populusque signis illis tanquam rebus adstrictus, non credebat Deum esse, vel a Deo venisse, qui ea sicut a Judæis observabantur, nollet attendere. Sed qui crediderunt, ex quibus facta est prima Ecclesia Jerosolymitana, satis ostenderunt quanta utilitas fuerit eo modo sub pedagogo custodiri, ut signa quæ temporaliter imposita erant servitutibus, ad unius Dei cultum, qui fecit cælum et terram, opinionem observantium religarent. Namque illi quia proximi spiritualibus fuerunt (in ipsis enim temporalibus et carnalibus votis² atque signis, quamvis quomodo spiritualiter essent intelligenda nescirent, unum tamen didicerant venerari æternum Deum), tam capaces exsisterunt Spiritus sancti, ut omnia sua venderent, eorumque pretium indigentibus distribuendum, ante Apostolorum pedes ponerent (*Act. iv, 34*), seque totos dedicarent Deo tanquam templum novam, cujus terrene imaginis, hoc est, templo veteri, serviebant.

41. Non enim hoc ulla ecclesias Gentium fecisse scriptum est, quia non tam prope inventi erant, qui simulacra manufacta deos habebant.

¹ Vetus codex Corin., *morie*.

² Am., *totis*: pro quo Erasmus haud feliciter substituit, *voribus*. Sic etiam Lov. Al Bad. et Mss. magno consensu ferunt, *totis*, hi est, oblationibus.

CAPUT VII. — *Servitus gentium sub signis inutilibus.*

Et si quando aliqui eorum illa tanquam signa interpretari conabantur, ad creaturam colendam venerandamque referebant. Quid enim mihi prodest simulacrum, verbi gratia, Neptuni non ipsum habendum Deum, sed eo significari universum mare, vel etiam omnes aquas cæteras, quæ fontibus prouunt? sicut a quodam poeta illorum describitur, si bene recolo, ita dicente:

Tu, Neptune pater, cui tempora cana crepanti
Cincta salo resonant, magnus cui perpete mento
Profuit oceanus, et flumina crinibus errant.

Hæc siliqua intra dulce tectorium sonantes lapillos quatit (*n*); non est autem hominum, sed porcorum cibus. Novit quid dicam, qui Evangelium novit (*Luc. xv, 16*). Quid ergo mihi prodest quod Neptuni simulacrum ad illam significationem refertur, nisi forte ut neutrum colam? tam enim mihi statua quælibet, quam mare universum, non est Deus. Fateor tamen altius demersos esse, qui opera hominum deos putant, quam qui opera Dei; sed nobis unus diligendus et colendus Deus præcipitur (*Deut. vi, 5*), qui fecit hæc omnia, quorum illi simulacra venerantur, vel tanquam deos, vel tanquam signa et imagines deorum. Si ergo signum utiliter institutum pro ipsa re sequi, cui significandæ institutum est, carnalis est servitus; quanto magis inutilium rerum signa instituta pro rebus accipere? Quæ si retuleris ad ea ipsa quæ his significantur, eis que colendis animum obligaveris, nihilominus servilli carnalique onere atque velamine non carebis.

CAPUT VIII. — *Aliter Judæi a signorum servitute liberati, aliter Gentiles.*

42. Quamobrem christiana libertas eos quos invenit sub signis utilibus, tanquam prope inventos, interpretatis signis quibus subditi erant, elevatos ad eos res quarum illa signa sunt, liberavit: ex his factæ sunt Ecclesiæ sanctorum Israelitarum. Quos autem invenit sub signis inutilibus, non solum servilem operationem sub talibus signis, sed etiam ipsa signa frustravit removitque omnia: ut a corruptione multitudinis simulacrorum deorum, quam sæpe ac proprie Scriptura fornicationem vocat, ad unius Dei cultum Gentes convertirentur; nec sub ipsis jam signis utilibus servitute, sed exercitaturæ potius animum in eorum intelligentia spirituali.

CAPUT IX. — *Quis signorum servitute premitur, quis non. Baptismus. Eucharistia.*

43. Sub signo enim servit qui operatur aut veneratur aliquam rem significantem, nesciens quid significet: qui vero aut operatur, aut veneratur utile signum divinitus institutum, cujus vim significationemque intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transit, sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt. Talis autem homo spiritualis et liber est, etiam tempore servitutis, quo carnalibus animis nondum operet signa illa revelari, quorum jugo edomandi sunt.

Tales autem spirituales erant Patriarchæ ac Prophetae, omnesque in populo Israel per quos nobis Spiritus sanctus ipsa Scripturarum et auxilia et solatia ministravit. Hoc vero tempore posteaquam resurrectione Domini nostri manifestissimum iudicium nostræ libertatis illuxit, nec eorum quidem signorum, quæ jam intelligimus, operatione gravi onerati sumus; sed quædam pauca pro multis, eademque facta facillima, et intellectu augustissima, et observatione castissima ipse Dominus et apostolica tradidit disciplina: sicuti est Baptismi sacramentum, et celebratio corporis et sanguinis Domini. Quæ unusquisque cum percipit, quo referantur imbutus agnoscit, ut ea non carnali servitute, sed spirituali potius libertate veneretur. Ut autem litteram sequi, et signa pro rebus quæ iis significatur accipere, servilis infirmitatis est; ita inutiliter signa interpretari, male vagantis erroris est. Qui autem non intelligit quid significet signum, et tamen signum esse intelligit, nec ipse premitur servitute. Melius est autem vel premi incognitis, sed utilis signis, quam inutiliter ea interpretando, a iugo servitutis eductam cervicem laqueis erroris inserere.

CAPUT X. — Unde dignoscatur an figurata sit locutio. Regula generalis. Charitas. Cupiditas. Flagitium. Facinus. Utilitas. Beneficentia.

14. Illic autem observationi qua cavemus figuratam locutionem, id est, translatam quasi propriam sequi; adjungenda etiam illa est, ne propriam quasi figuratam velimus accipere. Demonstrandus est igitur prius modus inveniendæ locutionis, propriæ an figuratæ sit. Et iste omnino modus est, ut quidquid in sermone divino neque ad morum honestatem, neque ad fidei veritatem proprie referri potest, figuratam esse cognoscatur. Morum honestas ad diligendum Deum et proximum, fidei veritas ad cognoscendum Deum et proximum pertinet. Spes autem sua cuique est in conscientia propria, quemadmodum se sentit ad dilectionem Dei et proximi, cognitionemque proficere. De quibus omnibus primo libro dictum est.

15. Sed quoniam proclive est humanum genus non ex momenti ipsius libidinis, sed potius suæ consuetudinis æstimare peccata, sit plerumque ut quisque hominum ea tantum culpanda arbitretur, quæ suæ regionis et temporis homines vituperare atque damnare consueverunt; et ea tantum probanda atque laudanda, quæ consuetudo eorum cum quibus vivit, admittit: eoque contingit ut si quid Scriptura vel præceperit quod abhorret a consuetudine audientium, vel quod non abhorret culpaverit, si animum eorum jam verbi vixit auctoritas, figuratam locutionem putent. Non autem præcipit Scriptura nisi charitatem, nec culpatur nisi cupiditatem; et eo modo informat mores hominum. Item si animum præoccupavit alicujus erroris opinio, quidquid aliter asseruerit Scriptura, figuratum homines arbitrantur. Non autem asserit nisi catholicam fidem, rebus præteritis, et futuris, et præsentibus. Præteritorum narratio est, futurorum prænantio, præsentium demonstratio: sed omnia hæc ad eandem

charitatem nutriendam atque corroborandam, et cupiditatem vincendam atque extinguendam valet.

16. Charitatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se atque proximo propter Deum: cupiditatem autem, motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore non propter Deum. Quod autem agit indomita cupiditas ad corrupendum animum et corpus suum, flagitium vocatur: quod autem agit ut alteri noceat, facinus dicitur. Et hæc sunt duo genera omnium peccatorum; sed flagitia priora sunt. Quæ cum exinaniverint animum, et ad quamdam egestatem perduxerint, in facinora prosiliunt, quo removeantur impedimenta flagitiorum, aut adjumenta quaerantur. Item quod agit charitas quo sibi prosit, utilitas est: quod autem agit ut prosit proximo, beneficentia nominatur. Et hic præcedit utilitas; quia nemo potest ex eo quod non habet, prodese alteri. Quanto autem magis regnum cupiditatis destruitur, tanto charitatis augetur.

CAPUT XI. — Regula de iis quæ servitium volunt, referanturque nihilominus ex persona Dei vel sanctorum.

17. Quicquid ergo asperum et quasi ævum factu dictaque in sanctis Scripturis legitur ex persona Dei vel sanctorum ejus, ad cupiditatis regnum destruendum valet. Quod si perspicue sonat, non est ad aliud referendum quasi figurate dictum sit. Sicuti est illud Apostoli: *Thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi iudicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua: iis quidem qui secundum sustinentiam boni operis, gloriam et honorem et incorruptionem querentibus, vitam æternam; iis autem qui ex contentione sunt, et diffidunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio. Tribulatio et angustia in omnem animam bonis operantis malum, Judæi primum et Græci (Rom. ii, 5-9)*. Sed hoc ad eos, cum quibus evertuntur ipsa cupiditas, qui eam vincere noluerunt. Cum autem in homine cui dominabatur, regna cupiditatis subvertuntur, illa est aperta locutio: *Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum passionibus¹ et concupiscentiis (Galat. v, 24)*. Nisi quia et hic quædam verba translata tractantur, sicuti est, *ira Dei, et, crucifixerunt*: sed non tam multa sunt, vel ita posita, ut obtegant sensum, et allegoriam vel ænigma faciant, quam proprie figuratam locutionem voco. Quod autem Jeremiæ dicitur, *Ecce constitui te hodie super gentes et regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipas (Jerem. i, 10)*; non dubium quin figurata locutio tota sit, ad eum finem referenda quem diximus.

CAPUT XII. — Regula de dictis et factis quasi flagitiosis imperitorum iudicio, quæ Deo vel sanctis viris tribuuntur. Facta iudicantur ex circumstantiis.

18. Quæ autem quasi flagitiosa imperitis videntur, sive tantum dicta, sive etiam facta sunt, vel ex Dei

¹ Editi, *ritiis*; pro quo Mas., *passionibus*. Hanc vocem reddidit passim Augustinus pro *græca, totis patēmasi*.

persona, vel ex hominum quorum nobis sanctitas commendatur, tota figurata sunt: quorum ad ebriitatis pastam enucleanda secreta sunt. Quisquis autem rebus prætereuntibus restrictius utitur, quam sese habent mores eorum cum quibus vivit, aut temperans aut superstitiosus est: quisquis vero sic dis utitur, ut metas consuetudinis honorum inter quas versatur, excedat, aut aliquid significat, aut flagitiosus est. In omnibus enim talibus non usus rerum, sed libido utentis in culpa est. Neque ullo modo quisquam sobrius circulerit, Domini pedes ita unguento pretiosius a muliere perfusus (*Joan. xii, 3*), ut luxuriosorum et nequam hominum solent, quorum talia convivia detestamur. Odor enim bonus, fama bona est, quam quisquis bonæ vitæ operibus habuerit, dem vestigia Christi sequitur, quasi pedes ejus pretiosissimo odore perfundit. Ita quod in aliis personis plerumque flagitium est, in divina vel prophetica persona magnæ cujusdam rei signum est. Alia est quippe in perditis moribus, alia in Osee prophete vaticinatione conjunctio meretricis (*Osee 1, 2*): nec, si flagitiose in conviviis temulentorum et lascivorum nudantur corpora; propterea in balneis nodum esse flagitium est.

19. Quid igitur licitis et temporibus personisque conveniat, diligenter attendendum est, ne temere flagitia reprehendamus. Fieri enim potest ut sine aliquo vitio cupiditatis¹ vel voracitatis, pretiosissimo cibo sapiens utatur; insipiens autem foedissima gulæ flamma in vilissimum ardescat. Et sanus² quisque maluerit more Domini pisce vesci (*Luc. xxiv, 43*), quam lenticula more Esau nepotis Abraham (*Gen. xxv, 34*), aut hordeo more jumentorum. Non enim propterea continentiores nobis sunt pleræque bestię, quia villoribus aluntur escis. Nam in omnibus hujusmodi rebus, non ex earum rerum natura quibus utimur, sed ex causa utendi et modo appetendi vel probandum est, vel improbandum quod facimus.

20. Regno terreno veteres justi cœleste regnum imaginabantur, et prænuuntiabant. Sufficiendæ³ prolis causa erat uxorum plurium simul uni viro habendarum inculpabilis consuetudo (*Id. xvi, 3, xxv, 1; et II Reg. v, 13*); et ideo unam feminam maritos habere plurimos honestum non erat: non enim mulier eo est fecundior, sed meretricia potius turpitudine est, vel quæstum vel liberos vulgo querere. In hujusmodi moribus quidquid illorum temporum sancti non libidinose faciebant, quamvis ea facerent quæ hoc tempore nisi per libidinem fieri non possunt, non culpant Scriptura. Et quidquid ibi tale narratur, non solum historię ac proprie, sed etiam figurate ac prophetice acceptum, interpretandum est usque in finem illum charitatis, sive Dei, sive proximi, sive utriusque.

¹ Editi, vitio cupiditatis; vel, cupi-finis. Al Mss., vitio cupiditatis, id est vilioso ciborum lautiorum suaviorumque appetitu.

² Editi, et sanius quisque. Mss., sanus.

³ Mss. aliquot, suscipiendæ. Alii cum editis, Sufficiendæ; quod Virgilianum est, *Georg. lib. 3, v. 63*:

Aliam ex alia generando suffice prolem.

SANCT. AUGUST. III.

Sicut enim talares et manicatas tunicas habere apud Romanos veteres flagitium erat; nunc autem honesto loco natis, eum tunicati sunt, non eas habere flagitium est: sic animadvertendum est, in cetero quoque rerum abesse oportere libidinem, quæ non solum ipsa eorum, inter quos vivit, consuetudine nequiter abutitur; sed etiam rursus finis ejus egressa, locustationem suam, quæ inter claustra morum solemnium latitabat, flagitiosissima eruptione manifestat.

CAPUT XIII. — *Continuatio ejusdem argumenti.*

21. Quidquid autem congruit consuetudini eorum cum quibus vita ista degenda vel necessitate imponitur, vel officio suscipitur, a bonis et magnis hominibus ad utilitatem et beneficentiam referendam est; vel proprie, sicut et nos debemus, vel etiam figurate, sicut Prophetis licet.

CAPUT XIV. — *Error opinantium nullam esse justitiam per seipsam.*

22. In quæ facta legenda cum incurrunt indocti alterius consuetudinis, nisi auctoritate reprimantur, flagitia putant; nec possunt animadvertere totam conversationem suam, vel in conjugii, vel in conviviis, vel in vestitu, cæteroque humano victu atque cultu, aliis gentibus et aliis temporibus flagitiosam videri. Qua varietate innumerabilium consuetudinum commoti quidam dormitantes, ut ita dicam, qui neque alto somno stultitiæ sopiebantur, nec in sapientiæ lucem poterant evigilare, putaverunt nullam esse justitiam per seipsam, sed unicuique genti consuetudinem suam justam videri: quæ cum sit diversa omnibus gentibus, debeat autem incommutabilis manere justitia, fieri manifestum nullam usquam esse justitiam. Non intellexerunt, ne multa commemorem, *Quod tibi fieri non vis, alii ne feceris* (*Tobia iv, 16; Matth. vii, 12*), nullo modo posse ulla eorum gentili diversitate variari. Quæ sententia cum refertur ad dilectionem Dei, omnia flagitia moriuntur; cum ad proximi, omnia facinora. Nemo enim vult corrumpi habitaculum suum: non ergo debet corrumpere habitaculum Dei, seipsum scilicet. Et nemo vult sibi a quoquam noceri: nec ipse igitur cuiquam nocuerit.

CAPUT XV. — *Regula in figuratis locutionibus servanda.*

23. Sic eversa tyrannide cupiditatis, charitas regnat justissimis legibus dilectionis Dei propter Deum, sicut et proximi propter Deum. Servabitur ergo in locutionibus figuratis regula hujusmodi, ut tam diu versetur diligenti consideratione quod legitur, donec ad regnum charitatis interpretatio perducatur. Si autem hoc jam proprie sonat, nulla putetur figurata locutio.

CAPUT XVI. — *Regula de locutionibus præceptivis.*

24. Si præceptiva locutio est aut flagitium aut facinus vetans, aut utilitatem aut beneficentiam jubens, non est figurata. Si autem flagitium aut facinus videtur jubere, aut utilitatem aut beneficentiam vetare, figurata est. *Nisi manducaveritis, inquit, carnem filii hominis, et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis* (*Joan. vi, 54*). Facinus vel flagitium videtur ju-

(*Tross.*)

here : figura est ergo, præcipiens passioni dominicæ communicandum, et suaviter atque utiliter recou-
dam in memoria quod pro nobis caro ejus crucifixa
et vulnerata sit. Ait Scriptura : *Si esurierit inimicus
tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi.* Hic nullo du-
bitante beneficentiam præcipit : sed quod sequitur,
*Hoc enim faciens carbones ignis congeres super caput
ejus* (*Prov. xxv, 21, 22; Rom. xii, 20*); malevolentiae
facinus potes juberi : ne igitur dubitaveris figurate
dictum, et cum possit dupliciter interpretari, uno
modo ad nocendum, altero ad præstandum; ad bene-
ficentiam te potius charitas revocet, ut intelligas car-
bones ignis esse urentes penitentiae gemitus, quibus
superbia sanatur ejus qui dolet se inimicum fuisse
hominis, a quo ejus miseræ subvenitur. Item cum
ait Dominus, *Qui amat animam suam, perdet eam*
(*Joan. xii, 25*), non utilitatem vetare putandus est,
qua debet quisque conservare animam suam; sed figu-
rate dictum, *perdat animam*, id est, perimat atque
amittat usum ejus, quem nunc habet, perversum sci-
licet atque præposterum, quo inclinatur temporali-
bus, ut æterna non querat. Scriptum est : *Da miseri-
cordi, et ne suscipias peccatorem* (*Eccli. xii, 4*). Posterior
pars hujus sententiæ videtur vetare beneficentiam;
ait enim, *Ne suscipias peccatorem* : intelligas ergo figu-
rate positum pro peccato *peccatorem*, ut peccatum
ejus non suscipias.

CAPUT XVII. — *Alia omnibus communiter, alia sin-
gulis seorsim præcipi.*

25. Sæpe autem accidit ut quisquis in meliori
gradu spiritualis vitæ vel est, vel esse se putat, figu-
rate dicta esse arbitretur, quæ inferioribus gradibus
præcipiuntur : ut verbi gratiæ, si celibem amplexus
est vitam, et se castravit propter regnum cælorum
(*Math. xix, 12*), quidquid de uxore diligenda et re-
genda sancti Libri præcipiunt, non proprie sed trans-
late accipi oportere contendat; et si quis statuit
servare innuptam virginem suam, tanquam figuratam
locutionem conetur interpretari qua dictum est,
Trade filiam, et grande opus perfereris (*Eccli. vii, 27*).
Erit igitur etiam hoc in observationibus intelligenda-
rum Scripturarum, ut sciamus alia omnibus com-
muniter præcipi, alia singulis quibusque generibus
personarum; ut non solum ad universum statum va-
letudinis, sed etiam ad suam cujusque membri pro-
prium infirmitatem medicina pertineat¹. In suo quippe
genere curandum est, quod ad melius genus non
potest erigi.

CAPUT XVIII. — *Quo tempore quid præceptum vel
licitum sit, considerandum.*

26. Item cavendum est ne forte quod in Scripturis
veteribus pro illorum temporum conditione, etiamsi
non figurate, sed proprie intelligatur, non est flagi-
tium neque facinus, ad ista etiam tempora quis putet
in usum vitæ posse transferri. Quod nisi dominante
cupiditate, et ipsarum quoque Scripturarum, quibus
evertenda est, satellitium quærente, non faciet; nec
intelligit miser ad hanc utilitatem illa sic esse posita,

¹ Mss. duodecim, *percedit*.

ut spei bonæ homines salubriter videant et consuetu-
dinem quam asperrantur posse habere usum bonum,
et eam quam amplexantur esse posse damnabilem,
si et illi charitas utentium, et hic cupiditas atten-
datur.

27. Nam si multis uxoribus caste uti qui quam præ-
tempore potuit, potest alius una libidinosè. Magis
enim probo multarum fecunditate utentem propter
aliud, quam unius carne fruentem propter ipsam. Ibi
enim quæritur utilitas temporum opportunitatibus
congrua, hic satiatur cupiditas temporalibus volupta-
tibus implicata: inferiorisque gradus ad Deum sunt,
quibus secundum veniam concedit Apostolus carna-
lem cum singulis conjugibus consuetudinem propter
intemperantiam eorum (1 *Cor. vii, 2*), quam illi qui
plures singuli cum haberent, sicut sapiens in cibo et
potu non nisi salutem corporis, sic in concubitu non
nisi procreationem filiorum intuebantur. Itaque si eos
in hac vita invenisset Domini adventus, cum jam non
mittendi, sed colligendi lapides tempus esset (*Eccl. iii, 5*),
statim seipsum castrarent propter regnum cæ-
lorum: non enim est in carendo difficultas, nisi cum
est in habendo cupiditas. Noverant quippe illi homi-
nes etiam in ipsis conjugibus luxuriam esse abutendi
intemperantiam: quod Tobie testatur oratio, quando
est copulatus uxori. Ait enim: *Benedictus es, Domine
Deus patrum nostrorum; et benedictum nomen tuum in
omni sæcula sæculorum. Benedicam te cæli et omnium
creatura tua. Tu fecisti Adam, et dedisti illi adjutorium
Evam: et nunc, Domine, tu scis quoniam non luxurie
causa accipio sororem meam, sed ipsa veritate, ut mi-
serearis nostri, Domine* (*Tob. vii, 7 9*).

CAPUT XIX. — *Mali alios de suo astimant ingenio.*

28. Sed qui effrenata libidine, vel per multa supra
diffuentes evagantur, vel in ipsa una conjuge, non
solum excedunt ad liberorum procreationem perti-
nentem modum, sed etiam inhumanioris¹ intempe-
rantiae sordes inverecunda omnino licentia servilis
cujusdam libertatis accumulunt; non credunt fieri
potuisse ut temperaverit multis feminis antiqui ute-
rentur viri, nihil servantes in usu illo nisi congruum
tempori propagandæ proles officium; et quod ipsi la-
queis libidinis obstricti, vel in una non faciunt, nulla
modo in multis fieri posse arbitrantur.

29. Sed isti possunt dicere nec honorari quidem at-
que laudari oportere viros bonos et sanctos, quia ipsi
cum honorantur atque laudantur, intumescunt super-
bia; tanto avidiores inanissimæ gloriæ, quanto eos
frequentius atque latius lingua blandior ventilaverit;
qua ita leves fiunt, ut eos rumoris aura, sive quæ
prospera, sive quæ adversa existimatur, in quaslibet
invelat voragine flagitorum, aut in facinorum etiam
saxa collidat. Videant ergo quam sibi arduum sit at-
que difficile nec laudis esca illici, nec contumeliarum
aculeis penetrari; et non ex se alios metiantur.

CAPUT XX. — *In quavis vivendi ratione boni sui
sunt similes.*

Credant potius Apostolos nostros nec cum suspi-

¹ Mss. ceto *inmanioris*.

coerentur ab hominibus, inflatos fuisse; nec cum despicerentur, elisos. Neutra quippe tentatio defuit illis viris: nam et credentium celebrabantur praconio, et persecutium maledictis infamabantur. Sicut ergo isti pro tempore utebantur his omnibus, et non corumpelantur; sic illi veteres, usum feminarum ad sui temporis convenientiam referentes, non patiebantur eam dominationem libidinis, cui serviunt qui ista non credunt.

30. Et ideo isti sese nullo modo cohiberent ab inexpiabili odio filiorum, a quibus vel uxores vel concubinas suas attentatas, aut atrectatas esse cognoscerent, si eis forte tale aliquid accidisset.

CAPUT XXI. — *David quanquam in adulterium lapsus, longe fuit a libidinosorum intemperantia.*

Rex autem David cum hoc ab impio atque immo filio passus esset, non solum ferocientem toleravit, sed etiam planxit extinctum (II Reg. xviii, 33). Non enim carnali zelo irretitus tenebatur, quem nullo modo injuriæ suæ, sed peccata filii commovebant. Nam ideo, si vinceretur, eum occidi prohibuerat, ut edomito servaretur poenitentis locus: et quia non potuit, non orbitatem doluit in ejus interitu, sed noverat in quas penas tam imple adultera¹ et parricidalis anima raperetur. Namque alio prius filio qui innocens erat, pro quo ægrotante affligebatur, moriente latatus est.

31. Ex hoc maxime apparet qua moderatione ac temperantia illi viri feminis utebantur, quod cum in unam illicite irruisset rex idem, æstu quodam ætatis et temporalium rerum prosperitatibus abreptus, cujus etiam maritum occidendum præceperat; accusatus est per prophetam: qui cum ad eum venisset convincendum de peccato, proposuit ei similitudinem de paupere qui habebat ovem unam, cujus viciniam cum haberet multas, ad adventum hospitis sui unicam potius vicini sui pauperis oviculam exhibuit epulandam. In quem commotus David occidi eum jussit, et quadruplicari ovem pauperi; ut se nesciens condemnaret, qui peccaverat sciens. Quod cum ei manifestatum esset, et divinitus denunciata vindicta, diluit poenitendo peccatum (II Reg. xii, 1-14). Sed tamen in hac similitudine stuprum tantummodo designatum est de ove vicini pauperis; de marito autem mulieris intercepto, hoc est, de ipso paupere, qui unam habebat ovem, occiso, non est per similitudinem interrogatus David, ut in solum adulterium diceret² sententiam damnationis suæ. Ex quo intelligitur quanta temperantia multas mulieres habuerit, quando de una in qua excessit modum, a seipso puniri coactus est. Sed in isto viro immoderatæ hujus libidinis non persistio, sed transitus fuit: propterea etiam ab arguente Propheta ille illicitus appetitus hospes vocatus est. Non enim dixit eum regi suo, sed hospiti suo vicini pauperis ovem ad epulandum exhibuisse. At vero in ejus filio Salomone, non quasi hospes transitum ha-

buit, sed regnum ista libido possedit: de quo Scriptura non tacuit, culpans cum fuisse amatorem mulierum (III Reg. xi, 1). Cujus tamen initia desiderio sapientiæ flagraverant (II Paralip. i, 7-12); quam cum amore spirituali adeptus esset, amore carnali amisit.

CAPUT XXII. — *Regula de Scripturæ locis, ubi laudantur facta quædam bonorum hodie moribus contraria.*

32. Ergo, quanquam omnia vel pene omnia quæ in Veteris Testamenti libris gesta continentur, non solum proprie, sed etiam figurate accipienda sint: tamen etiam illa quæ proprie lector accepit, si laudati sunt illi qui ea fecerunt, sed ea tamen abhorrent a consuetudine bonorum, qui post adventum Domini divina præcepta custodiunt; figuram ad intelligentiam referat, factum vero ipsum ad mores non transferat. Multa enim sunt quæ illo tempore officiose facta sunt, quæ modo nisi libidinosè fieri non possunt.

CAPUT XXIII. — *Regula de locis ubi magnorum virorum peccata referuntur.*

Si qua vero peccata magnorum virorum legerit, tametsi aliquam in eis figuram rerum futurarum animadvertere atque indagare potuerit; rei tamen gestas proprietatem ad hunc usum assumat, ut se nequam recte factis suis jactare audeat, et præ sua justitia cæteros tanquam peccatores contemnat, cum videat tantorum virorum et cavendas tempestates, et flenda naufragia. Ad hoc enim etiam peccata illorum hominum scripta sunt, ut Apostolica illa sententia ubique tremenda sit, qua ait: *Quapropter qui videtur stare, videat, ne cadat* (I Cor. x, 12). Nulla enim fere pagina est sanctorum Librorum, in qua non sonet quod Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

CAPUT XXIV. — *Ante omnia considerandum genus locutionis.*

34. Maxime itaque investigandum est utrum propria sit, an figurata locutio, quam intelligere conamur. Nam comperto quod figurata sit, adhibitis regulis rerum quas in primo libro digessimus, facile est eam versare omnibus modis, donec perveniamus ad sententiam veritatis, præsertim cum usus accesserit pietatis exercitatione roboratus. Invenimus autem utrum propria sit, an figurata locutio, illa intuentes quæ supra dicta sunt.

CAPUT XXV. — *Idem verbum non idem significat ubique.*

Quod cum apparuerit, verba quibus continetur, aut a similibus rebus ducta inveniuntur, aut ab aliqua vicinitate attingentibus.

35. Sed quoniam multis modis res similes rebus apparent, non putemus esse præscriptum ut quod in aliquo loco res aliqua per similitudinem significaverit, hoc eam semper significare credamus. Nam et in vituperatione fermentum posuit Dominus, cum diceret, *Cavete a fermento Phariseorum* (Matth. xvi, 11); et in laude, cum diceret, *Simile est regnum cælorum mulieri quæ abscondit fermentum in tribus mensuris farinæ, donec fermentaretur totum* (Luc. xiii, 21).

¹ Ad. Er. et Mss. septem, *tam impia et adultera*. Bad., *tam impii adultera*.

² Sic Mss.; editi vero, *in solo adulterio disceres*.

36. (a) Hujus igitur varietatis observatio duas habet formas. Sic enim aliud atque aliud res quæque significant, ut aut contraria, aut tantummodo diversa significant. Contraria scilicet, cum alias in bono, alias in malo res eadem per similitudinem ponitur, sicut hoc est quod de fermento supra diximus. Tale est etiam quod leo significat Christum, ubi dicitur, *Vicit leo de tribu Juda (Apoc. v, 5)*; significat et diabolum, ubi scriptum est, *Adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circumit, quærens quem devoret (I Petr. v, 8)*. Ita serpens in bono est, *Astuti ut serpentes (Matth. x, 16)*; in malo autem, *Serpens Evam seduxit in astutia sua (II Cor. xi, 3)*. In bono panis, *Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi (Joan. vi, 51)*; in malo, *Panes occultos libenter edite (Prov. ix, 17)*: sic et alia plurima. Et hæc quidem quæ commemoravi, minime dubiam significationem gerunt, quia exempli gratia commemorari non nisi manifesta debuerunt. Sunt autem quæ incertum sit in quam partem accipi debeant, sicut, *Calix in manu Domini vini ueri plenus est mixto*. Incertum est enim utrum iram Dei significet non usque ad novissimam poenam, id est usque ad facem; an potius gratiam Scripturarum a Judæis ad Gentes transeuntem, quia *inclinavit ex hoc in hoc*, remanentibus apud Judæos observationibus quas carnaliter sapiunt, quia *scæx ejus non est examinata (Psal. lxxiv, 9)*. Cum vero res eadem non in contraria, sed tantum in diversa significatione ponitur, illud est in exemplum, quod aqua et populum significat, sicut in Apocalypsi legimus (*Apoc. xvii, 15, et xix, 6*); et Spiritum sanctum, unde est illud, *Flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus (Joan. vii, 38)*; et si quid aliud atque aliud, pro locis in quibus ponitur, aqua significare intelligitur.

37. Sic et aliæ res non singulæ, sed unaquæque earum, non solum duo aliqua diversa, sed etiam nonnunquam multa significat, pro loco sententiæ, sicut posita reperitur.

CAPUT XXVI. — *Obscura ex locis apertioribus explicanda.*

Ubi autem apertius ponuntur, ibi descendum est quomodo in locis intelligantur obscuris. Neque enim melius potest intelligi quod dictum est Deo, *Apprehenda arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi (Psal. xxxiv, 2)*, quam ex illo loco ubi legitur, *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos (Psal. v, 13)*. Nec tamen ita ut jam ubicumque scutum pro aliquo monumento legerimus positum, non accipiamus nisi bonam voluntatem Dei: dictum est enim et *scutum fidei, in quo possitis*, inquit, *omnes sagittas maligni ignitas extinguere (Ephes. vi, 16)*. Nec rursim ideo debemus in armis hujusmodi spiritualibus scuto tantummodo fidem tribuere, cum alio loco etiam lorica dicta sit fidei: *Induit, inquit, lorica fidei et charitatis (I Thess. v, 8)*.

(a) Reliquum hujus libri, totumque librum quartum adjecti Augustinus, quando hoc opus suo ordine recognovit, ex lib. 2 Retract., cap. 4.

CAPUT XXVII. — *Eundem locum varie intelligi nihil prohibet.*

38. Quando autem ex eisdem Scripturæ verbis, non unum aliquid, sed duo vel plura sentiantur, etiam si latet quid senserit ille qui scripsit, nihil periculi est, si quodlibet eorum congruere veritati ex aliis locis sanctarum Scripturarum doceri potest: id tamen eo conante qui divina scrutatur eloquia, ut ad voluntatem perveniat auctoris, per quem Scripturam illam sanctus operatus est Spiritus; sive hoc assequatur, sive aliam sententiam de illis verbis, quæ fidei rectæ non refragatur, excuspat, testimonium habens a quocumque alio loco divinarum eloquiorum. Ille quippe auctor in eisdem verbis quæ intelligere volumus, et ipsam sententiam forsitan vidit; et certe Dei Spiritus, qui per eum hæc operatus est, etiam ipsam occurruram lectori vel auditori, sine dubitatione prævidit; imo ut occurreret, quia et ipsa est veritate subnixta, providit. Nam quid in divinis eloquiis largius et uberius potuit divinitus providi, quam ut eadem verba pluribus intelligantur modis, quos alia non minus divina contestantia faciant approbari?

CAPUT XXVIII. — *Locus incertus tutius per alios Scripturæ locos, quam per rationem manifestatur.*

39. Ubi autem talis sensus eruitur, cujus incertum certis sanctarum Scripturarum testimoniis non possit aperiri, restat ut ratione reddita manifestus appareat, etiam si ille cujus verba intelligere querimus, eum forte non sensit. Sed hæc consuetudo periculosa est: per Scripturas enim divinas multo tutius ambulatur; quas verbis translatis opacatas cum scrutari volumus, aut hoc inde exeat quod non habeat controversiam; aut, si habet, ex eadem Scriptura ubicumque inventis atque adhibitis testibus terminetur.

CAPUT XXIX. — *Troporum cognitio necessaria*

40. Sciant autem litterati, modis omnibus locutionis, quos grammatici græco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse, et multiplicius atque copiosius, quam possunt existimare vel credere qui nesciunt eos, et in aliis ista didicerunt. Quos tamen tropos qui noverunt, agnoscunt in Litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intelligendas aliquantulum adjuvantur. Sed hic eos ignaris tradere non decet, ne artem grammaticam docere videamur. Extra sane ut discantur admoneo, quamvis jam superius id admonuerim, id est, in secundo libro, ubi de linguarum necessaria cognitione disserui. Nam litteræ, a quibus ipsa grammatica nomen accepit, Γραμματικὴ enim Græci litteras vocant, signa utique sunt sonorum ad articulatam vocem qua loquimur pertinentium. Istorum autem troporum non solum exempla, sicut omnium, sed quorundam etiam nomina in divinis Libris leguntur, sicut allegoria, ænigma, parabola. Quamvis pone omnes ii tropi, qui liberali dicuntur arte cognosci, etiam in eorum reperiantur loquelis, qui nullos grammaticos audierunt, et eo quo vulgus utitur sermone contenti sunt. Quis enim non dicit, Sic flores? qui tropus metaphora vocatur. Quis non dicit piscinam etiam

quæ non habet pisces, nec facta est propter pisces, et tamen a piscibus nomen accepit? qui tropus catachrestis dicitur.

41. Longum est isto modo ceteros persequi: nam neque ad illos pervenit vulgi locutio, qui propterea mirabiliores sunt, quia contra quam dicitur significant, sicuti est quæ appellatur ironia vel antiphrasis. Sed ironia pronuntiatione indicat quid velit intelligi, uti cum dicimus homini mala facienti, Res bonas facis: antiphrasis vero ut contraria significet, non voce pronuntiantis efficitur, sed aut verba habet sua, quorum origo e contrario est, sicut appellatur lucus, quod minime luceat; aut consuevit aliquid ita dici, quanvis dicatur etiam non e contrario, veluti cum quærimus accipere quod ibi non est, et respondetur nobis, Abundat; aut adjunctis verbis facimus ut a contrario intelligatur quod loquimur, veluti si dicamus, Cave illum, quia bonus homo est. Et quis talia non dicit indoctus, nec omnino sciens qui sint, vel quid vocentur hi tropi? Quorum cognitio propterea Scripturarum ambiguitatibus dissolvendis est necessaria, quia cum sensus, ad proprietatem verborum si accipiatur, absurdus est, quærendum est utique ne forte illo vel illo tropo dictum sit quod non intelligimus; et sic pleraque inventa sunt quæ latebant.

CAPUT XXX. — *Regulæ Tichonii donatistæ expendantur.*

42. Tichonius quidam qui contra Donatistas invictissime scripsit, cum fuerit donatista, et illic invenitur absurdissimi cordis, ubi eos non omni ex parte relinquere voluit, fecit librum quem Regularum vocavit (a), quia in eo quasdam septem regulas exsecutus est, quibus quasi clavibus divinarum Scripturarum aperirentur occulta. Quarum primam ponit, De Domino et ejus corpore; secundam, De Domini corpore bipartito; tertiam, De promissis et Lege; quartam, De specie et genere; quintam, De temporibus; sextam, De recapitulatione; septimam, De diabolo et ejus corpore. Quæ quidem consideratæ, sicut ab illo aperiuntur, non parum adjuvant ad penetranda quæ tecta sunt divinatorum eloquiorum: nec tamen omnia quæ ita scripta sunt ut non facile intelligantur, possunt his regulis inveniri, sed aliis modis pluribus, quos hoc numero septenario usque adeo non est iste complexus, ut idem ipse multa exponat obscura, in quibus harum regularum adhibet nullam, quoniam nec opus est. Neque enim aliquid illic tale veratur aut quæritur, sicut in Apocalypsi Joannis quærit, quemadmodum intelligendi sint angeli Ecclesiarum septem, quibus scribere jubetur, et ratiocinatur multipliciter, et ad hoc pervenit ut ipsos angelos intelligamus Ecclesias (Apoc. 1, 20). In qua copiosissima disputatione nihil istarum est regularum, et utique res illic obscurissima quæritur; quod exempli gratia satis dictum sit: nam colligere omnia, nimis longum et nimis operosum est, quæ ita obscura sunt in Scripturis canonicis, ut nihil istarum septem ibi requirendum sit.

(a) Exstat in Bibliotheca Patrum, tom. 13, edit. Colon. an. 1622; et in Lugdun. an. 1677, tom. 6.

43. Iste autem cum has velut regulas commendaret, tantum eis tribuit, quasi omnia quæ in Lege, id est, in divinis Libris obscure posita invenerimus, his bene cognitis atque adhibitis intelligere valeamus. Ita quippe exorsus est eundem librum ut diceret: *Necessarium duxi ante omnia, quæ mihi videntur, libellum Regularum scribere, et secretorum Legis veluti claves et luminaria fabricare. Sunt enim quedam regulæ mysticæ, quæ universæ Legis recessus obtinent, et veritatis thesaurus aliquibus invisibiles visibiles faciunt. Quarum si ratio regularum sine invidia, ut communicamus, accepta fuerit; clausa quæque patefient, et obscura diucidabuntur; ut quis prophetiæ immensam silvâ perambulans, his regulis quodammodo lucis tramitibus deductus ab errore defendatur.* Illic si dixisset, Sunt enim quedam regulæ mysticæ, quæ nonnullos Legis recessus obtinent, aut certe, quæ Legis magnos recessus obtinent; non autem quod ait, *universæ Legis recessus*: neque dixisset, *Clausæ quæque patefient*, sed, *clausæ multæ patefient*; verum dixisset, nec tam elaborato atque utili operi verum plusquam res ipsa postulat dando, in spem falsam lectorem ejus cogitoremque misisset. Quod ideo dicendum putavi, ut liber ipse et legatur a studiosis, quia plurimum adjuvat ad Scripturas intelligendas, et non de illo speretur tantum quantum non habet. Cautè sane legendus est, non solum propter quedam in quibus ut homo erravit; sed maxime propter illa quæ sicut donatista hæreticus loquitur. Quid autem doceant vel admoneant istæ septem regulæ, breviter ostendam.

CAPUT XXXI. — *Regula prima Tichonii.*

44. Prima de Domino et ejus corpore est; in quæscientes aliquando capitis et corporis, id est, Christi et Ecclesiæ unam personam nobis intimari (neque enim frustra dictum est fidelibus, *Ergo Abrahamæ semen estis* [Galat. 3, 29], cum sit unum semen Abrahamæ, quod est Christus), non hæsitemus quando a capite ad corpus, vel a corpore transitur ad caput, et tamen non receditur ab una eademque persona. Una enim persona loquitur dicens, *sicut sponsa imposuit mihi mitram, et sicut sponsam ornavit me ornamento* (Isai. LXI, 10); et tamen quid horum duorum capiti, quid corpori, id est, quid Christo, quid Ecclesiæ conveniat, utique intelligendum est.

CAPUT XXXII. — *Regula secunda Tichonii.*

Secunda est de Domini corpore bipartito, quod quidem non ita debuit appellari; non enim revera Domini corpus est, quod cum illo non erit in æternum: sed dicendum fuit, De Domini corpore vero atque permixto, aut, vero atque simulato, vel quid aliud; quia non solum in æternum, verum etiam nunc hypocritæ non cum illo esse dicendi sunt, quanvis in ejus esse videantur Ecclesia. Unde poterat ista regula et sic appellari, ut diceretur de permixta Ecclesia. Quæ regulæ lectorem vigilantem requirit, quando Scriptura cum ad alios jam loquatur, tanquam ad eos ipsos ad quos loquebatur, videtur loqui; vel de ipsis, cum de aliis jam loquatur; tanquam unum sit utrorumque corpus, propter temporalem commixtionem et communionem

Sacramentorum. Ad hoc pertinet in Canticis canticorum, *Fusca sum et speciosa ut tabernacula Cedar, ut pelles Salomonis* (Cant. 1. 5). Non enim ait, Fusca fui ut tabernacula Cedar, et speciosa sum ut pelles Salomonis; sed utrumque se esse dixit, propter temporalem unitatem intra una retia piscium bonorum et malorum (Matth. XIII, 48). Tabernacula enim Cedar ad Ismaelem pertinent, qui non erit hæres cum filio liberæ (Gen. XXI, 10; Galat. IV, 30). Itaque cum de bona parto Deus dicat, *Ducam cæcos in viam quam non noverunt, et semitas quas non noverunt calcabunt; et faciam illis tenebras in lucem, et prava in directum: hæc verba faciam, et non derelinquam eos*: mox de alia parte, quæ male permixta est, dicit, *Ipsi autem conversi sunt retro* (Isai. XLII, 16, 17), quamvis alii jam significentur his verbis. Sed quoniam nunc in uno sunt, tanquam de ipsis loquitur de quibus loquebatur: non tamen semper in uno erunt. Ipse est quippe ille servus commemoratus in Evangelio, cuius dominus cum venerit, dividet eum, et partem ejus cum hypocritis ponet (Matth. XXIV, 51).

CAPUT XXXIII. — *Regula tertia Tichonii. Liber de Spiritu et Littera.*

46. Tertia regula est de Promissis et Lege, quæ alio modo dici potest de spiritu et littera, sicut nos eam appellavimus, cum de hac re librum scriberemus (a). Potest etiam sic dici, de gratia et mandato. Hæc autem magis mihi videtur magna quæstio quam regula, quæ solvendis quæstionibus adhibenda est. Hæc est quam non intelligentes Pelagiani, vel condiderunt suam hæresim, vel auxerunt. Laboravit in ea dissolvenda Tichonius bene, sed non plene. Disputans enim de fide et operibus, opera nobis dixit a Deo dari merito fidei; ipsam vero fidem sic esse a nobis, ut nobis non sit a Deo. Nec attendit Apostolum dicentem, *Pax fratribus et charitas cum fide a Deo Patre et Domino Jesu Christo* (Ephes. VI, 23). Sed non erat expectus hanc hæresim, quæ nostro tempore exorta, multum nos, ut gratiam Dei quæ per Dominum nostrum Jesum Christum est, adversus eam defenderemus, exercuit; et secundum id quod ait Apostolus, *Oportet hæreses esse, ut probati manifesti fiant in vobis* (I Cor. XI, 19), multo vigilantiores diligentioresque reddidit, ut adverteremus in Scripturis sanctis, quod istum Tichonium minus attentum, minusque sine hoste sollicitum fugit, etiam ipsam scilicet fidem donum illius esse qui ejus mensuram unicuique partitur (Rom. XII, 5). Ex qua sententia quibusdam dictum est, *Vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, verum etiam ut pro eo patiamini* (Philipp. I, 29). Unde quis dubitet utrumque esse Dei donum, qui fideliter atque intelligenter audit utrumque donatum? Plura sunt et alia testimonia quibus id ostenditur: sed hoc nunc non agimus; alibi autem atque alibi sæpissime ista egimus.

CAPUT XXXIV. — *Regula quarta Tichonii.*

47. Quarta Tichonii regula est de specie et genere.

^a Mss. novem, *dissercnda*.

(a) Liber de Spiritu et Littera.

Sic enim eam vocat, volens intelligi speciem partem, genus autem totum, cuius ea pars est quam nuncupat speciem, sicut unaquæque civitas pars est utique universitatis gentium: hanc ille vocat speciem; genus autem omnes gentes. Neque hic ea discernendi subtilitas adhibenda est, quæ a dialecticis traditur qui, inter partem et speciem quid intersit acutissime disputant. Eadem ratio est, si non de unaquæque civitate, sed de unaquæque provincia vel gente vel regno tale aliquid in divinis reperiatur eloquiis. Non solum enim, verbi gratia, de Jerusalem, vel de aliqua gentium civitate, sive Tyro, sive Babylonia, sive alia quilibet dicitur aliquid in Scripturis sanctis, quod modum ejus excedat, et conveniat potius omnibus gentibus: verum etiam de Judæa, de Ægypto, de Assyria, et quacumque alia gente, in qua sunt plurimæ civitates, non tamen totus orbis, sed pars ejus est, dicitur quod transeat ejus modum, et congruat potius universo, cuius hæc pars est: vel sicut iste appellat, generi, cuius hæc species est. Unde et in notitiis vulgi verba ista venerunt, ut etiam idiotæ intelligant quid specialiter, quid generaliter in quocumque præcepto imperiali sit constitutum. Fit hoc etiam de hominibus; sicut ea quæ de Salomone dicuntur, excedunt ejus modum, et potius ad Christum vel Ecclesiam, cuius ille pars est, relata clarescunt.

48. Nec species semper exceditur; sæpe enim talia dicuntur quæ vel ei quoque, vel ei fortasse tantummodo apertissime congruant: sed cum a specie transitur ad genus, quasi adhuc de specie loquente Scriptura, ibi vigilare debet lectoris intentio, ne quærat in specie quod in genere potest melius et certius invenire. Facile quippe est illud quod ait propheta Ezechiel, *Domus Israel habitavit in terra, et polluerunt illam in via sua, et in idolis suis, et peccatis suis; secundum immunditiam menstruatæ facta est via eorum ante faciem meam. Et effudi iram meam super eos, et dispersi illos inter nationes, et ventilavi eos in regiones; secundum vias eorum et secundum peccata eorum judicavi eos* (Ezech. XXXVI, 17-19): facile est, inquam, hoc intelligere de illa domo Israel, de qua dicit Apostolus, *Videte Israel secundum carnem* (I Cor. X, 18); quia hæc omnia carnalis populus Israel et fecit, et passus est. Alia etiam quæ sequuntur, eisdem intelliguntur populo convenire: sed cum cœperit dicere, *Et sanctificabo nomen meum sanctum illud magnum, quod pollutum est inter nationes, quod pollutum est in medio earum; et scient gentes quia ego sum Dominus*; jam intentus debet esse, qui legit, quemadmodum species excedatur, et adjungatur genus. Sequitur enim et dicit: *Et dum sanctificabor in vobis ante oculos eorum, et accipiam vos de gentibus, et congregabo vos ex omnibus terris, et inducam vos in terram vestram; et aspergam vos aqua munda, et mundabimini ab omnibus simulacris vestris, et mundabo vos: et dabo vobis cor novum, et Spiritum novum dabo in vos; et auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et Spiritum meum dabo in vos: et faciam ut in justitiis*

^a Mss. undecim, *dissercendi*.

maris ambuletis, et iudicia mea custodistis, et faciatis: et habitabit in terra, quam dedi patribus vestris; et eritis nihil in populum, et ego ero vobis in Deum; et mundabo vos ex omnibus immunditiis vestris (Ezech. xxxvi, 23-29). Hoc de Novo Testamento esse prophetatum, ad quod pertinet non solum una gens illa in reliquiis suis, ne quibus alibi scriptum est, *Si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiae salvæ fient* (Isai. x, 22), verum etiam cæteræ gentes, quæ promissæ sunt patribus eorum, qui etiam nostri sunt; non ambigit quisquis intuetur et lavacrum regenerationis hic esse promissum, quod nunc videmus omnibus gentibus redditum: et illud quod ait Apostolus, cum Novi Testamenti gratiam commendaret, ut in comparatione Veteris emineret, *Epistola nostra vos estis, scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* (II Cor. iii, 2, 3), hinc esse respicit et perspicit ductum ubi isto propheta dicit, *Et dabo vobis cor novum, et Spiritum novum dabo in vos; et auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum*. Cor quippe carneum, unde ait Apostolus, *tabulis cordis carnalibus*, a corde lapideo voluit vita sentiente discerni, et per vitam sentientem significavit intelligentem. Sic fit Israel spiritualis, non unius gentis, sed omnium quæ promissæ sunt patribus in eorum semine, quod est Christus.

49. Hic ergo Israel spiritualis ab illo Israele carnali, qui est unius gentis, novitate gratiæ, non nobilitate patriæ, et mente non gente distinguitur: sed altitudo prophetica dum de illo vel ad illum loquitur, latenter transit ad hunc; et cum jam de isto vel ad istum loquatur, adhuc de illo vel ad illum loqui videtur; non intellectum Scripturarum nobis quasi hostiliter invadens, sed exercens medicinaliter nostrum. Unde et illud quod ait, *Et inducam vos in terram vestram*; et paulo post, tanquam idipsum repetens, *Et habitabit in terra quam dedi patribus vestris*; non carnaliter sicut carnalis Israel, sed spiritualiter sicut spiritualis debemus accipere. Ecclesia quippe sine macula et ruga (Ephes. v, 27) ex omnibus gentibus congregata, atque in æternum regnatura cum Christo, ipsa est terra beatorum, terra viventium (Psal. xxvi, 13); ipsa intelligenda est patribus data, quando eis certa et incommutabili Dei voluntate promissa est: quoniam ipsa promissionis vel prædestinationis is firmitate jam data est, quæ danda suo tempore a patribus credita est; sicut de ipsa gratia quæ sanctis datur, scribens ad Timotheum Apostolus ait, *Non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum et gratiam, quæ data est nobis in Christo Jesu ante sæcula æterna, manifestata aut nunc per adventum Salvatoris nostri* (II Tim. i, 9, 10). Datam dixit gratiam, quando nec erant adhuc quibus daretur; quoniam in dispositione ac prædestinatione Dei jam factum erat quod suo tempore futurum erat, quod ipse dicit mani estatum. Quamvis hæc possint intelligi et de terra futuri sæculi, quando erit cælum novum et terra nova (Apoc. xxi, 1), in qua iniusti habitare non poterunt. Et idcirco recte dicitur piis quod ipsa sit terra

eorum, quæ ulla ex parte non erit impiorum; quia et ipsa similiter data est, quando danda firmata est.

CAPUT XXXV. — Regula quinta Tichonii.

50. Quintam Tichonius regulam ponit, quam de temporibus appellat: qua regula plerumque inveniri vel conjici possit latens in Scripturis sanctis quantitas temporum. Duobus autem modis vigere dicit hanc regulam; aut tropo synecdoche, aut legitimis numeris. Tropus synecdoche, aut a parte totum, aut a toto partem facit intelligi: sicut unus evangelista post dies octo factum dicit, quod alius post dies sex, quando in monte discipulis tantum tribus presentibus facies Domini fuisit ut sol, et vestimenta ejus sicut nix (Luc. ix, 28; Matth. xvii, 1, 2; Marc. ix, 1, 2). Utrumque enim verum esse non posset, quod de numero dierum dictum est, nisi ille qui dixit, *post dies octo*, intelligatur partem novissimam diei ex quo id Christus prædixit futurum, et partem primam diei quo id estendit impletum, pro totis diebus duobus atque integris possuisse; is vero qui dixit, *post dies sex*, integros omnes et totos, sed solos medietate computasse. Hoc modo locutionis, quo significatur a parte totum, etiam illa de resurrectione Christi solvitur quæstio. Pars enim novissima diei quo passus est, nisi pro toto die accipiatur, id est, adjuncta etiam nocte præterita; et nox in cujus parte ultima resurrexit, nisi totus dies accipiatur, adjuncto scilicet die illucescente dominico, non possunt esse tres dies et tres noctes, quibus se in corde terræ prædixit futurum (Matth. xii, 40).

51. Legitimos autem numeros dicit, quos eminentius divina Scriptura commendat, sicut septenarium, vel denarium, vel duodenarium, et quicumque alii sunt, quos legendo studiosi libenter agnoscunt. Plerumque enim hujusmodi numeri pro universo tempore ponuntur: sicut, *Septies in die laudabo te* (Psal. cxviii, 164), nihil est aliud quam, *Semper laus ejus in ore meo* (Psal. xxxiii, 2). Tantumdem valent et cum multiplicantur, sive per denarium, sicut septuaginta et septingenti; unde possunt et septuaginta anni Jeremiæ (Jerem. xxv, 11) pro universo tempore spiritualiter accipi, quo est apud alienos Ecclesia: sive per seipsos, sicut decem per decem, centum sunt; et duodecim per duodecim, centum quadraginta quatuor; quo numero significatur universitas sanctorum in Apocalypsi (Apoc. vii, 4). Unde apparet non solas temporum quæstiones istis numeris esse solvendas, sed latius patere significationes eorum, et in multa proserpere. Neque enim numerus iste in Apocalypsi ad tempora pertinet, sed ad homines.

CAPUT XXXVI. — Regula sexta Tichonii.

52. Sextam regulam Tichonius Recapitulationem vocat, in obscuritate Scripturarum satis vigilantem inventam. Sic enim dicuntur quædam quasi sequantur in ordine temporis, vel rerum continuatione narrentur, cum ad priora quæ prætermissa fuerant, latenter narratio revocetur: quod nisi ex hac regula intelligatur, erratur. Sicut in Genesi, *Et plantavit, inquit, Dominus Deus paradysum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem formavit; et produxit Deus ad huc et*

usque quantum visum est, satis egimus; non solum admonendi sunt studiosi venerabilium Litterarum, ut in Scripturis sanctis genera locutionum sciant, et quomodo apud eas aliquid dici soleat, vigilantiter advertant, memoriterque retineant; verum etiam, quod est præcipuum et maxime necessarium, orent ut intelligant. In eis quippe Litteris, quarum studiosi sunt,

legunt quoniam *Dominus dat sapientiam, et a facie ejus scientia et intellectus.* (Prov. II, 6); a quo et ipsorum studium, si pietate præditum est, acceperunt. Sed hæc satis etiam de signis, quantum ad verba pertinet dicta sunt. Restat ut de proferendis eis quæ sentimus, sequenti volumine, quæ Dominus donaverit, disseramus.

LIBER QUARTUS.

hactenus de investigando Scripturæ sensu, nunc demum agitur de disserendo. Et quidem rhetoricæ artis præcepta ad hujus libri institutum pertinere non vult Augustinus; sed tamen summa diligentia christiani oratoris partes præstantissimas imitandos proponit, ex eorum scriptis elocutionis exempla in vario dicendi genere subjiciens. Postremo ipsum ecclesiam hortatur, ut in primis orationi det operam; et quod veritas docet alios, id omnino vita et moribus præstat.

CAPUT PRIMUM. — *Rhetoricæ præcepta tradere non est hujus instituti.*

1. Hæc opus nostrum quod inscribitur de Doctrina Christiana, in duo quædam fueram prima distributione partitus. Nam post præcæmium, quo respondi eis qui hoc fuerant reprehensuri: *Duæ sunt res, inquam, quibus nititur omnis tractatio Scripturarum; modus inveniendi quæ intelligenda sunt, et modus proferendi quæ intellecta sunt. De inveniendo prius, de proferendo postea disseremus.* Quia ergo de inveniendo multa jam diximus, et tria de hac una parte volumina absolvimus, Domino adjuvante, de proferendo pauca dicemus; ut, si fieri potuerit, uno libro cuncta claudamus, totumque hoc opus quatuor voluminibus terminetur.

2. Primo itaque expectationem legentium, qui forte me putant rhetorica daturum esse præcepta quæ in scholis sæcularibus et didici et docui, ista prælocutione colibeo, atque ut a me non expectentur, admonéo: non quod nihil habeant utilitatis; sed quod, si quid habent, seorsum discendum est, si cui fortassis bono viro etiam hæc vacat discere, non autem a me vel in hoc opere, vel in aliquo alio requirendum.

CAPUT II. — *Rhetorica facultas christianum doctorem uti convenit.*

3. Nam cum per artem rhetoricam et vera suadeantur et falsa, quis audeat dicere, adversus mendacium in defensoribus suis incriminari debere consistere veritatem, ut videlicet illi qui res falsas persuadere conantur, noverint auditorem vel benevolum, vel intentum, vel docilem præcæmio facere; isti autem non noverint? illi falsa breviter, aperte, verisimiliter; et isti vera sic narrent, ut audire lædeat, intelligere non pateat, credere postremo non libeat? illi fallacibus argumentis veritatem oppugnent, asserant falsitatem; isti nec vera defendere, nec falsa valeant refutare? illi animos audientium in errore moventes impellentesque dicendo terreant, contristent, exhilarent, exhortentur ardentur; isti pro veritate, lenti frigidique dormitent? Quis ita desipiat, ut hoc sapiat? Cum ergo sit in medio posita facultas eloquii, quæ ad persuadendam seu prava seu recta valet plurimum; cur non

bonorum studio comparatur, ut militet veritati, si eam mali ad obtinendas perversas vanasque causas in usus iniquitatis et erroris usurpant?

CAPUT III. — *Rhetoricæ præcepta quæ ætate, quæ ratione disci possunt.*

4. Sed quæcumque sunt de hac re observationes atque præcepta, quibus cum accedit in verbis plurimum ornamentisque verborum exercitatoris linguæ solertissima consuetudo, sit illa quæ facundia vel eloquentia nominatur; extra istas litteras nostras, seposito ad hoc congruo temporis spatio, apta et convenienti ætate discenda sunt eis qui hoc celerriter possunt. Nam et ipsos Romanæ principis eloquentiæ non piguit dicere quod hanc artem nisi quis cito possit, nunquam omnino possit perdiscere (*Cicero, de Oratore*). Quod utrum verum sit, quid opus est querere? Non enim, etiam si possint hæc a tardioribus tandem aliquando perdisci, nos ea tantum pendimus, ut eis discendis jam maturas vel etiam graves hominum ætates velimus impendi. Satis est ut adolescentulorum ista sit cura; nec ipsorum omnium quos utilitati ecclesiasticæ cupimus erudiri, sed eorum quos nondum magis urgens, et huic rei sine dubio præponeunda necessitas occupavit. Quoniam si acutum et fervens adsit ingenium, facilius adhæret eloquentiæ legentibus et audientibus eloquentes, quam eloquentiæ præcepta sectantibus. Nec desunt ecclesiasticæ litteræ, etiam præter canonem in auctoritatis arce salubriter collocatum, quas legendo homo capax, etsi id non agat, sed tantummodo rebus quæ ibi dicuntur intentus sit, etiam eloquio quo dicuntur, dum in his versatur, imbuatur; accedente vel maxime exercitatione sive scribendi, sive dictandi, postremo etiam dicendi, quæ secundum pietatis ac fidei regulam sentit. Si autem tale desit ingenium, nec illa rhetorica præcepta capiuntur; nec, si magno labore inculcata quantalacumque ex parte capiantur, aliquid prosunt. Quandoquidem etiam ipsi qui ea didicerunt, et copiose ornateque dicunt, non omnes ut secundum ipsa dicant, possunt ea cogitare cum dicunt, si non de his disputant: imo vero vix ullos eorum esse existimo, qui utrumque possint, et dicere bene, et ad hoc faciendum præcepta illa dicendi cogitare cum dicunt. Cavendum est enim ne fugiant ex animo quæ dicenda sunt, dum attenditur

terra omne lignum speciosum, et bonum in escam; ita videtur dictum tanquam id factum sit posteaquam factum posuit Deus hominem in paradiso: cum breviter utroque commemorato, id est, quod plantavit Deus paradisi, et posuit ibi hominem quem formavit, recapitulando redeat et dicat quod præterminiserat, quomodo scilicet paradisi fuerit plantatus, quia produxit Deus adhuc de terra omne lignum speciosum et bonum in escam. Denique secutus adjunxit: *Et lignum vitæ in medio paradisi, et lignum scientiæ boni et mali.* Deinde flumen, quo paradisi irrigaretur, divisum in quatuor principia fluviorum quatuor, explicatur; quod totum pertinet ad institutionem paradisi. Quod ubi terminavit, repetitit illud quod jam dixerat, et revera hoc sequebatur, atque ait: *Et sumpsit Dominus Deus hominem quem finxit, et posuit eum in paradiso (Gen. ii, 8, 9), etc.* Post ista enim facta ibi est positus homo, sicut nunc ordo ipse demonstrat: non post hominem ibi positum facta sunt ista, sicut prius dictum putari potest, nisi recapitulatio illic vigilanter intelligatur, qua reditur ad ea quæ fuerant prætermissa.

53. Itemque in eodem libro, cum commemorarentur generationes filiorum Noe, dictum est: *Illi filii Cham in tribubus suis, secundum linguas suas in regionibus suis¹ et in gentibus suis.* Enumeratis quoque filiis Sem dicitur: *Hi filii Sem in tribubus suis, secundum linguas suas in regionibus suis et in gentibus suis.* Et annectitur de omnibus: *Hæ tribus filiorum Noe, secundum generationes eorum et secundum gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulæ gentium super terram post diluvium. Et erat omnis terra labium unum, et vox una omnibus (Id. x, 20, 31, 32, et xi, 1).* Hoc itaque quod adjunctum est, *Et erat omnis terra labium unum, et vox una omnibus*, id est, una lingua omnium, ita dictum videtur tanquam eo jam tempore, quo dispersi fuerant super terram etiam secundum insulas gentium, una fuerit omnibus lingua communis; quod procul dubio repugnat superioribus verbis, ubi dictum est, *In tribubus suis secundum linguas suas.* Neque enim dicerentur habuisse jam linguas suas singulæ tribus, quæ gentes singulas fecerant, quando erat omnibus una communis. Ac per hoc recapitulando adjunctum est, *Et erat omnis terra labium unum, et vox una omnibus*, latenter narratione redeunte, ut diceretur quomodo factum sit, ut ex una omnium lingua fuerint divisi per multas: et continuo de illa turris ædificatione narratur, ubi hæc eis iudicio divino ingesta est pena superbiæ; post quod factum dispersi sunt super terram secundum linguas suas.

54. Fit ista recapitulatio etiam obscurius: sicut in Evangelio Dominus dicit, *Die quo exiit Loth a Sodomia, pluit ignem de caelo, et perdidit omnes: secundum hæc erit dies Filii hominis, quo revelabitur. Illa hora, qui erit in tecto, et vasa ejus in domo, non descendat tollere illa; et qui in agro, similiter non revertatur retro: meminerit uxoris Loth (Luc. xvii, 29-32; Gen. xix, 20).* Numquid cum Dominus fuerit revelatus,

¹ Mss. quatuor, in generationibus. Cæteri codices, in regionibus; juxta versionem LXX, in tæis chorais.

tunc sunt ista servanda, ne quisque retro respiciat, id est, vitam præteritam cui renuntiavit, inquiret; et non potius isto tempore, ut cum Dominus fuerit revelatus, retributionem pro eis quæ quisque servavit vel contempsit, inveniat? Et tamen quia dictum est, *In illa hora*, tunc putantur ista servanda, cum fuerit Dominus revelatus, nisi ad intelligendam recapitulationem, sensus legentis invigilet, adjuvante alia Scriptura quæ ipsorum Apostolorum adhuc tempore clamavit, *Filii, novissima hora est (I Joan. ii, 18).* Tempus ergo ipsum quo Evangelium prædicatur, quousque Dominus reveletur, hora est in qua oportet ista servari; quia et ipsa revelatio Domini ad eandem horam pertinet, quæ die iudicii terminabitur (*Rom. ii 5, et xiii, 11*).

CAPUT XXXVII. — Regula septima Tichonii.

55. Septima Tichonii regula est, eademque postrema, De diabolo et ejus corpore. Est enim et ipse caput impiorum, qui sunt ejus quodammodo corpus, ituri cum illo in supplicium ignis æterni (*Math. xxv, 41*): sicut Christus caput est Ecclesiæ, quod est corpus ejus, futurum cum illo in regno et gloria sempiterna (*Ephes. i, 22*). Sicut ergo in prima regula, quam vocat de Domino et ejus corpore, vigilandum est ut intelligatur, cum de una eademque persona Scriptura loquitur, quid conveniat capiti, quod corpori; sic et in ista novissima, aliquando in diabolum dicitur quod non in ipso, sed potius in ejus corpore possit agnosci, quod habet non solum in eis qui manifestissime foris sunt, sed in eis etiam qui cum ad ipsum pertineant, tamen ad tempus miscentur Ecclesiæ, donec unusquisque de hac vita exeat, vel a frumento palea ventilabro ultimo separetur (*Luc. iii, 17*). Quod enim scriptum est apud Isaiam, *Quomodo cecidit de caelo Lucifer mane oriens (Isai. xiv, 12)*, et cætera, quæ sub figura regis Babylonix de eadem persona, vel ad eandem personam dicta sunt in ipsa contextione sermonis, de diabolo utique intelliguntur; et tamen quod ibi dictum est, *Contritum est in terra, qui mittit ad omnes gentes*, non totum ipsi capiti congruit. Nam etsi mittit ad omnes gentes diabolus angelos suos, tamen in terra corpus ejus, non ipse, conteritur; nisi quia ipse est in corpore suo, quod contritum sit ut pulvis, quem projicit ventus a facie terræ (*Psal. i, 4*).

56. Hæc autem omnes regulæ, excepta una, quæ vocatur De promissis et Lege, aliud ex alio faciunt intelligi, quod est proprium tropicæ locutionis, quæ latius patet quam ut possit, ut mihi videtur, ab aliquo universa comprehendi. Nam ubicumque velut aliud dicitur ut aliud intelligatur, etsi nomen ipsius tropi in loquendi arte non invenitur, tropica locutio est. Quæ cum sit ubi fieri solet, sine labore sequitur intellectus: cum vero ubi non solet, laboratur ut intelligatur, ab aliis magis, ab aliis minus, sicut magis minusve dona Dei sunt in ingenis hominum, vel adjutoria tribuuntur. Proinde sicut in verbis propriis, de quibus superius disputavimus, ubi res ut dicuntur intelligendæ sunt; sic in translatis quæ faciunt tropicas locutiones, ubi aliud ex alio intelligendum est, de quibus hæc

usque quantum visum est, satis egimus; non solum admonendi sunt studiosi venerabilium Litterarum, ut in Scripturis sanctis genera locutionum sciant, et quomodo apud eas aliquid dici soleat, vigilantiter advertant, memoriterque retineant; verum etiam, quod est præcipuum et maxime necessarium, orent ut intelligant. In eis quippe Litteris, quarum studiosi sunt,

legunt quoniam *Dominus dat sapientiam, et a facie ejus scientia et intellectus.* (Prov. II, 6); a quo et ipsum studium, si pietate præditum est, acceperunt. Sed hæc satis etiam de signis, quantum ad verba pertinet dicta sint. Restat ut de proferendis eis quæ sentimus, sequenti volumine, quæ Dominus donaverit, disseramus.

LIBER QUARTUS.

Hactenus de investigando scripturæ sensu, nunc demum agitur de disserendo. Et quidem rhetoricæ artis præcepta ad hujus libri institutum pertinere non vult Augustinus; sed tamen summa diligentia christiani oratoris partes perscrutantissimos imitandos proponit, ex eorum scriptis elocutionis exempla in vario dicendi genere subjiciens. Postremo ipsum ecclesiam hortatur, ut in primis orationi det o, eram; et quod veritas docet alios, id omnino vita et moribus præstet.

CAPUT PRIMUM. — *Rhetoricæ præcepta tradere non est hujus instituti.*

1. Hoc opus nostrum quod inscribitur de Doctrina Christiana, in duo quædam fueram prima distributione partitus. Nam post præcæm, quo respondi eis qui hoc fuerant reprehensuri: *Duæ sunt res, inquam, quibus nititur omnis tractatio Scripturarum; modus inveniendi quæ intelligenda sunt, et modus proferendi quæ intellecta sunt. De inveniendi prius, de proferendo postea disseremus.* Quia ergo de inveniendi multa jam diximus, et tria de hac una parte volumina absolvimus, Domino adjuvante, de proferendo pauca dicemus; ut, si fieri poterit, uno libro cuncta claudamus, totumque hoc opus quatuor voluminibus terminetur.

2. Primo itaque expectationem legentium, qui forte me putant rhetorica daturum esse præcepta quæ ibi scholæ secularibus et didici et docui, ista præcæione colibeo, atque ut a me non expectentur, admonéo: non quod nihil habeant utilitatis; sed quod, si quid habent, seorsum discendum est, si cui fortassis bono viro etiam hæc vacat discere, non autem a me vel in hoc opere, vel in aliquo alio requirendum.

CAPUT II. — *Rhetorica facultate christianum doctorem uti convenit.*

3. Nam cum per artem rhetoricam et vera suadeantur et falsa, quis audeat dicere, adversus mendacium in defensoribus suis incriminem debere consistere veritatem, ut videlicet illi qui res falsas persuadere conantur, noverint auditorem vel benevolum, vel intentum, vel docilem præcæmio facere; isti autem non noverint? illi falsa breviter, aperte, verisimiliter; et isti verâ sic narrent, ut audire tædeat, intelligere non pæteat, credere postremo non libeat? illi fallacibus argumentis veritatem oppugnent, asserant falsitatem; isti nec vera defendere, nec falsa valeant refutare? illi animos audientium in errorem moventes impellentesque dicendo terreant, contristent, exhilarent, exhortentur ardentur; isti pro veritate, lenti frigidique dormitent? Quis ita desipiat, ut hoc sapiat? Cum ergo sit in medio posita facultas eloquii, quæ ad persuadendam seu prava seu recta valet plurimum; cur non

honorum studio comparatur, ut militet veritati, si eam mali ad obtinendas perversas vanasque causas in usus iniquitatis et erroris usurpant?

CAPUT III. — *Rhetoricæ præcepta qua ætate, quæque ratione disci possunt.*

4. Sed quæcumque sunt de hac re observationes atque præcepta, quibus cum accedit in verbis plurimis ornamentisque verborum exercitatoris lingue solertissima consuetudo, sit illa quæ facundia vel eloquentia nominatur; extra istas litteras nostras, seposito ad hoc congruo temporis spatio, apta et convenienti a tate discenda sunt eis qui hoc celeriter possunt. Nam et ipsos Romanæ principes eloquentiæ non piguit dicere quod hanc artem nisi quis cito possit, nunquam omnino possit perdiscere (*Cicero, de Oratore*). Quod utrum verum sit, quid opus est quærere? Non enim, etiam si possint hæc a tardioribus tandem aliquando perdisci, nos ea tanti pendimus, ut eis discendis jam naturas vel etiam graves hominum artes velimus impendi. Satis est ut adolescentulorum ista sit cura; nec ipsorum omnium quos utilitati ecclesiasticæ cupimus erudiri, sed eorum quos nondum magis urgens, et huic rei sine dubio præponeuda necessitas occupavit. Quoniam si acutum et fervens adsit ingenium, facilius adhæret eloquentia legentibus et audientibus eloquentes, quam eloquentiæ præcepta sectantibus. Nec desunt ecclesiasticæ litteræ, etiam præter canonem in auctoritatis arce salubriter collocatum, quas legendo homo capax, etsi id non agat, sed tantummodo rebus quæ ibi dicuntur intentus sit, etiam eloquio quo dicuntur, dum in his versatur, imbuatur; accedente vel maxime exercitatione sive scribendi, sive dictandi, postremo etiam dicendi, quæ secundum pietatis ac fidei regulam sentit. Si autem tale desit ingenium, nec illa rhetorica præcepta capiuntur; nec, si magno labore inculcata quantulumque ex parte capiantur, aliquid prosunt. Quandoquidem etiam ipsi qui ea didicerunt, et copiose ornateque dicunt, non omnes ut secundum ipsa dicant, possunt ea cogitare cum dicunt, si non de his disputant: imo vero vix ullos eorum esse existimo, qui utrunque possint, et dicere bene, et ad hoc faciendum præcepta illa dicendi cogitare cum dicunt. Cavendum est enim ne fugiant ex animo quæ dicenda sunt, dum attenditur

ut arte dicantur. Et tamen in sermonibus atque dietionibus eloquentium, impleta reperuntur præcepta eloquentiæ, de quibus illi ut eloquerentur, vel cum eloquerentur, non cogitaverunt, sive illa didicissent, sive ne attigissent quidem. Implent quippe illa, quia eloquentes sunt; non adhibent, ut sint eloquentes.

5. Quapropter, cum ex infantibus loquentes non fiant, nisi locutiones discendo loquentium; cur eloquentes fieri non possunt, nulla eloquendi arte tradita, sed elocutiones eloquentium legendo et audiendo, et quantum assequi conceditur, imitando? Quid, quod ita fieri ipsis quoque experimur exemplis? Nam sine præceptis rhetoricis novimus plurimos eloquentiores plurimis qui illa didicerunt; sine lectis vero et auditis eloquentium disputationibus vel dictionibus, neminem. Nam neque ipsa arte grammatica, qua discitur locutionis integritas, indigerent pueri, si eis inter homines, qui integre loquerentur, crescere daretur et vivere. Nescientes quippe ulla nomina vitiorum, quidquid vitiosum cuiusquam ore loquentis audirent, sana sua consuetudine reprehenderent et caverent; sicut rusticos urani reprehendunt, etiam qui litteras nesciunt.

CAPUT IV. — *Officium doctoris christiani.*

6. Debet igitur divinarum Scripturarum tractator et doctor, defensor rectæ fidei ac debellator erroris, et bona docere, et mala dedocere; atque in hoc opere sermonis conciliare adversos¹, remissos erigere, nescientibus quid agatur, quid expectare debeant intimare. Ubi autem benevolos, intentos, dociles aut invenerit, aut ipse fecerit, cætera peragenda sunt, sicut postulat causa. Si docendi sunt qui audiunt, narratione faciendum est, si tamen indigeat, ut res de qua agitur innotescat. Ut autem quæ dubia sunt certa fiant, documentis adhibitis ratiocinandum est. Si vero qui audiunt movendi sunt potius quam docendi, ut in eo quod jam sciunt, agendo non torpeant, et rebus assensum, quas veras esse fatentur, accommodent, majoribus dicendi viribus opus est. Ibi obsecrationes et increpationes, concitationes et coercitiones, et quæcumque alia valent ad commovendos animos, sunt necessaria.

7. Et hæc quidem cuncta quæ dixi, omnes fere homines in iis quæ eloquendo agunt², facere non quiescunt.

CAPUT V. — *Interest magis ut sapienter dicat christianus orator, quam ut eloquenter. Unde consequi id valeat.*

Sed cum alii faciunt obtuse, deformiter, frigide; alii acute, ornate, vehementer; illum ad hoc opus unde agimus, jam oportet accedere, qui potest disputare vel dicere sapienter, etiamsi non potest eloquenter, ut prosit audientibus, etiamsi minus quam prodesset, si et eloquenter posset dicere. Qui vero affluit insipienti eloquentia, tanto magis cavendus est, quanto magis ab eo in iis quæ audire inutile est, delectatur auditor, et cum quoniam diserte dicere audit, etiam

vere dicere existimat. Hæc autem sententia nec illos fugit, qui artem rhetoricam docendam putarunt: fassi sunt enim sapientiam sine eloquentia parum profdesse civitatibus³; eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, profdesse nunquam (*Cicero, lib. 1 de Inventione*). Si ergo hoc illi qui præcepta eloquentiæ tradiderunt, in eisdem libris in quibus id egerunt, veritate instigante coacti sunt confiteri, veram, hoc est, supernam quæ a Patre luminum descendit, sapientiam nescientes; quanto magis nos non aliud sentire debemus, qui hujus sapientiæ filii et ministri sumus? Sapienter autem dicit homo tanto magis vel minus, quanto in Scripturis sanctis magis minusve profecit. Non dico in eis nullum legendis memoriæque mandandis, sed bene intelligendis, et diligenter earum sensibus indagandis. Sunt enim qui eas legunt, et negligunt; legunt ut teneant, negligunt ne intelligant. Quibus longe sine dubio præferendi sunt qui verba earum minus tenent, et cor earum sui cordis oculis vident. Sed utrisque ille melior, qui et cum volet eas dicit, et sicut oportet intelligit.

8. Huic ergo qui sapienter debet dicere, etiam quod non potest eloquenter, verba Scripturarum tenere maxime necessarium est. Quanto enim se pauperiorem cernit in suis, tanto cum oportet in istis esse ditiores; ut quod dixerit suis verbis, probet ex illis; et qui propriis verbis minor erat, maiorum⁴ testimonio quodammodo crescat. Probando enim delectat, qui minus potest delectare dicendo. Porro qui non solum sapienter, verum etiam eloquenter vult dicere, quoniam profecto plus poterit, si utrumque poterit; ad legendos vel audicendos et exercitatione imitandos eloquentes eum mitto libentius, quam magistris artis rhetoriæ vacare præcipio: si tamen ii qui leguntur et audiuntur, non solum eloquenter, sed etiam sapienter dixisse vel dicere veraci prædicatione laudantur. Qui enim eloquenter dicunt, suaviter; qui sapienter, salubriter audiuntur. Propter quod non ait Scriptura, Multitudo eloquentium; sed, *Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum* (*Sap. vi, 26*). Sicut autem sæpe sumenda sunt et amara salubria, ita semper vitanda est pernicioosa dulcedo. Sed salubri suavitate, vel suavi salubritate quid melius? Quanto enim magis illic appetitur suavitas, tanto facilius salubritas prodest. Sunt ergo ecclesiastici viri qui divina eloquia non solum sapienter, sed eloquenter etiam tractaverunt: quibus legendis magis non sufficit tempus, quam deesse ipsi studentibus et vacantibus possunt.

CAPUT VI. *Sapientia juncta cum eloquentia in sacris auctoribus.*

9. Hic aliquis forsitan quaerit utrum auctores nostri, quorum scripta divinitus inspirata canonem nobis saluberrima auctoritate fecerunt, sapientes tantummodo, an eloquentes etiam nuncupandi sint. Quæ quidem quæstio apud meipsum, et apud eos qui necum quod dico sentiunt, facillime solvitur. Nam

¹ vel. Am. Er. et septem Mss., *aversos*.

² Duo Mss., *quæ loquendo arguunt*.

³ Lov., *civibus*. Alii editi et Mss., *civitatibus*.

⁴ Mss. duo e Vatic., *myorum*.

ubi eos intelligo, non solum nihil eis sapientius, verum etiam nihil eloquentius mihi videri potest. Et audeo dicere, omnes qui recte intelligunt quod illi loquuntur, simul intelligere non eos aliter loqui debuisse. Sicut est enim quædam eloquentia quæ magis ætatem juvenilem decet, est quæ senilem; nec jam dicenda est eloquentia, si personæ non congruat eloquentis: ita est quædam, quæ viros summa auctoritate dignissimos planeque divinos decet. Hac illi locuti sunt, nec ipsos decet alia, nec alios ipsa: ipsis enim congruit; alios autem, quanto videtur humilior, tanto alius non ventositate, sed soliditate transcendit. Ubi vero non eos intelligo, minus quidem mihi apparet eorum eloquentia, sed eam tamen non dubito esse talem, qualis est ubi intelligo. Ipsa quoque obscuritas divinarum salubriumque dictorum tali eloquentiæ miscenda fuerat, in qua proficere noster intellectus, non solum inventionem, verum etiam exercitationem deberet.

10. Possem quidem, si vacaret, omnes virtutes et ornamenta eloquentiæ, de quibus instantur isti qui linguam suam nostrorum auctorum linguæ, non magnitudine, sed timore præponunt, ostendere in istorum Litteris sacris, quos nobis erudiendis, et ab hoc sæculo pravo in beatum sæculum transferendis, providentia divina providit. Sed non ipsa me plus quam dici potest in illa eloquentia delectant, quæ sunt his viris cum oratoribus Gentilium poetisve communia: illud magis admiror et stupeo, quod ista nostra eloquentia ita usi sunt per alteram quamdam eloquentiam suam, ut nec deesset eis, nec emineret in ois: quia eam nec improbari ab illis, nec ostentari oportebat; quorum alterum fieret, si vitaretur; alterum putari posset, si facile agnosceretur. Et in quibus forte locis agnoscitur a doctis, tales res dicuntur, ut verba quibus dicuntur, non a dicente adhibita, sed ipsis rebus vel sponte subijuncta videantur: quasi sapientiam de domo sua, id est, pectore sapientis procedere intelligas, et tanquam inseparabilem famulam etiam non vocatam sequi eloquentiam.

CAPUT VII. — *Pulchre docet, adductis exemplis, in sacris Litteris inesse germanam eloquentiam, quæ sapientiæ adhæret velut inseparabilis comes. Exemplum ponuntur ex Epistolis Pauli, et ex Amos propheta. Exemplum aliud sanæ eloquentiæ ex Amos 6, 1.*

11. Quis enim non videat quid voluerit dicere, et quam sapienter dixerit Apostolus: *Gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit: quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis (Rom. v, 3-5)*? Hic si quis, ut ita dixerim, imperite peritis, artis eloquentiæ præcepta Apostolum secutum fuisse contemnat, nonne a Christianis doctis indoctisque ridebitur? Et tamen agnoscitur hic figura, quæ *κλίμαξ* græcè, latine vero a quibusdam est appellata gradatio, quoniam scilicet dicere noluerunt, cum verba vel sensa connectuntur alterum ex altero; sicut hic, ex tribulatione patientiam, ex patientia proba-

tionem, ex probatione spem connexam videmus. Agnoscitur et aliud decus, quoniam post aliqua pronuntiationis voce singula finita, quæ nostri membra et cæsa, Græci autem *κῶλα* et *κόμματα* vocant, sequitur ambitus sive circuitus, quem *περίοδος* illi appellant, cujus membra suspenduntur voce dicentis, donec ultimo finiatur. Nam eorum quæ præcedunt circuitum, membrum illud est primum, *quoniam tribulatio patientiam operatur*; secundum, *patientia autem probationem*; tertium, *probatio vero spem*. Deinde subjungitur ipse circuitus, qui tribus peragitur membris, quorum primum est, *spes autem non confundit*; secundum, *quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris*; tertium, *per Spiritum sanctum qui datus est nobis*. At hæc aliqua hujusmodi in elocutionis arte traduntur. Sicut ergo Apostolum præcepta eloquentiæ secutum fuisse non dicimus, ita quod ejus sapientiam secuta sit eloquentia, non negamus.

12. Scribens ad Corinthios, in secunda Epistola redarguit quosdam, qui erant ex Judæis pseudoapostoli, eique detrahebant: et quoniam seipsum prædicare compellitur, hanc sibi velut insipientiam tribuens, quam sapienter dicit, quamque eloquenter? sed comes sapientiæ, dux eloquentiæ; illam sequens, istam præcedens et sequentem non respiciens. *Iterum dico, inquit, ne quis me existimet insipientem esse; alioquin velut insipientem suscipite me, ut et ego modicum quid gloriar. Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in stultitia, in hac substantia gloriæ. Quoniam quidem multi gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor. Libenter enim sustinetis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Toleratis enim si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmati simus. In quo autem quis audeat (in insipientia dico), audeo et ego. Hebræi sunt? et ego. Israelitæ sunt? et ego. Semen Abraham sunt? et ego. Ministri Christi sunt? (insipiens dico) super ego¹. In laboribus plurimum, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus sæpius. A Judæis quinquies, quadraginta una minus accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci: nocte et die in profundo maris fui; in itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore et arumna, in vigiliis sæpius, in fame et siti, in jejuniis sæpius, in frigore et nuditate: præter illa quæ extrinsecus sunt, incursus in me quotidianus, sollicitudo omnium Ecclesiarum. Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? Si gloriari oportet, in his quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor (II Cor. xi, 16-30). Quanta sapientia ista sint dicta vigilantes vident. Quanto vero etiam eloquentiæ concurrerint flumine, et qui sterit advertit.*

13. Porro autem qui novit, agnoscit quod ea causa

¹ Miss. duo, plus ego. At alii omnes cum editis, super ego. Græcè, super ego. ubi interpretes verba magis reddidit quam sententiam.

que *ἄμματα* Græci vocant, et membra, et circuitus, de quibus paulo ante disserui, cum decentissime varietate interponerentur, totam istam speciem dictionis, et quasi ejus vultum, quo etiam indocti delectantur moventurque, fecerunt. Nam unde cœpimus hunc locum inserere, circuitus sunt: primus minimus, hoc est bimembris; minimus enim quam duo membra circuitus habere non possunt, plura vero possunt: ergo ille primus est, *Iterum dico, ne quis me existimet insipientem esse*. Sequitur alius trimembris, *Alioquin velut insipientem suscipite me, ut et ego modicum quid glorier*. Tertius qui sequitur membra habet quatuor, *Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in stultitia, in hac substantia gloriæ*. Quartus duo habet, *Quaerquidem multi gloriantur secundum carnem, et ego gloriabor*. Et quintus habet duo, *Libenter enim sustinetis insipientes, cum sitis ipsi sapientes*. Etiam sextus bimembris est, *Toleratis enim, si quis vos in servitute redigit*. Sequuntur tria cæsa, *Si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur*. Deinde tria membra, *Si quis in faciem vos credidit, secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmati simus*. Additur trimembris circuitus, *In quo autem quis audet (in insipientia dico), audco et ego*. Hinc jam singulis quibusque cæsis interrogando positis, singula iisdem cæsis responsione redduntur, tria tribus, *Hebræi sunt? et ego. Israelitæ sunt? et ego. Semen Abrahamæ sunt? et ego*. Quarto autem cæso simili interrogazione posito, non alterius cæsi, sed membri oppositione respondet, *Ministri Christi sunt? (insipienti dico) super ego*. Jam cæsa quatuor sequentia, remota decentissime interrogazione funduntur, *In laboribus plurimum, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus sapiens*. Deinde interponitur brevis circuitus, quoniam suspensa pronuntiatione distinguendum est¹, *A Judæis quinquies, ut hoc ait unum membrum, cui connectitur alterum, quadraginta una vinitus accepti*. Inde redditur ad cæsa, et ponuntur tria, *Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci*. Sequitur membrum: *Nocte ac die in profundo maris fui*. Deinde quatuordecim cæsa decentissimo impetu profluunt, *In itinere sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore et ærumna, in vigiliis sæpius, in fame et siti, in jejuniis sæpius, in frigore et nuditate*. Post hæc interponit trimembrem circuitum, *Præter illa quæ extrinsecus sunt, incursus in me quotidianus, sollicitudo omnium Ecclesiarum*. Et huic duo membra percontatione subjungit, *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?* Postremo totus iste quasi anhelans locus, bimembri circuitu terminatur, *Si gloriari oportet, in iis quæ infirmitatis vestræ sunt gloriabor*. Quod vero post hunc impetum interposita narratiuncula quodammodo requiescit, et requiescere facit auditorem, quid decoris, quid delectationis habeat, satis dici non potest. Sequitur enim dicens: *Deus et Pater Domini*

¹ Mss. quatuor, qui suspensa pronuntiatione distinguendus est.

nostri Jesu Christi scilicet, qui est benedictus in sæcula, quod non mentior (II Cor. xi, 31). Ac deinde quomodo periclitatus fuerit, et quomodo evaserit, brevissime narrat.

14. Longum est cætera persequi, vel in aliis sanctorum Scripturarum locis ista monstrare. Quid, si etiam figuras locutionis quæ illa arte traduntur, in iis saltem quæ de Apostoli eloquio commemoravi, ostendere voluissem? nonne facilius graves homines me nimium, quam quisquam studiosorum sibi sufficientem putarent? Hæc omnia quando a magistris doceantur, pro magno habentur, magno emuntur pretio, magna jactatione venduntur. Quam jactationem etiam ego redolere vereor, dum ista sic dissero. Sed male doctis hominibus respondendum fuit, qui nostros auctores contemnendos putant, non quia non habent, sed quia non ostentant, quam nimis isti diligunt, eloquentiam.

15. Sed forte quis putat, tanquam eloquentem nostrum elegisse me apostolum Paulum. Videtur enim ubi ait, *Etsi imperitus sermone, sed non scientia (Ibid., 6)*, quasi concolendo obrectatoribus sic locutus, non tanquam id verum agnosceret, confitendo. Si autem dixisset, *Imperitus quidem sermone, sed non scientia*¹, nullo modo aliud posset intelligi. Scientiam plane non cunctatus est profiteri, sine qua esse doctor Gentium non valeret. Certe si quid ejus proferimus ad exemplum eloquentiæ, ex illis Epistolis utique proferrimus, quas etiam ipsi obrectatores ejus, qui sermone presentis contemptibilem putari volebant, graves et fortes esse confossi sunt (Ibid. x, 10). Dicendum ergo mihi aliquid esse video et de eloquentia Prophetarum, ubi per tropologiam multa obtegentur. Quæ quanto magis translatis verbis videntur operiri, tanto magis cum fuerint aperta dulcescant. Sed hoc loco tale aliquid commemorare debeo, ubi quæ dicta sunt non cogar exponere, sed commendem tantum quomodo dicta sint. Et ex illius prophætæ libro potissimum hoc faciam, qui se pastorem vel armentarium fuisse dicit, atque inde divinitus ablatum atque missum, ut Dei populo prophetaret (Amos vii, 14, 15). Non autem secundum Septuaginta interpretes, qui etiam ipsi divino Spiritu interpretati, ob hoc aliter videntur nonnulla dixisse, ut ad spirituales sensum scrutandum magis admoneretur lectoris intentio; unde etiam obscuriora nonnulla, quia magis tropica, sunt eorum: sed sicut ex hebræo in latinum eloquium, presbytero Hieronymo utriusque linguæ perito interpretante, translata sunt.

16. Cum igitur argueret impios, superbos, luxuriosos, et fraternæ ideæ negligentissimos charitatis, rusticus vel ex rustico iste propheta exclamavit, dicens: *Væ qui oplantur cæcis in Sion, et confiditis in monte Samariæ, optimates capita populorum, ingredientiæ pompaticæ domum Israel! Transit in Chalamne, et videte, et ite inde in Emath magnam, et descendite in Geth Palesinorum, et ad optima quæque regna horum, si latior terminus eorum termino vestro est. Qui sepa-*

¹ Sic Bad. Am. Er. et Mss. At Lov., et non addidisset, sed non scientia

rati estis in diem malum, et appropinquatis solio iniquitatis. Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris: qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armeni: qui canitis ad vocem Psalterii. Sicut David putaverunt se habere vasa cantici, bibentes in phialis vinum, et optimo unguento delibuti: et nihil patiebantur super contritione Joseph (Amos vi, 1-6). Numquidnam isti, qui Prophetas nostros tanquam ineruditos et elocutionis ignaros veluti docti disertique contemnunt, si aliquid eis tale vel in tales dicendum fuisset, aliter se voluissent dicere, qui tamen eorum insanire noluisse?

17. Quid enim est quod isto eloquio anres sobriæ plus desiderent? Primo ipsa invectio, quasi sopitis sensibus ut evigilarent. quo fremitu illisa est? *Væ qui opulenti estis in Sion, et confiditis in monte Samariæ, optimates capita populorum, ingredientes pompaticè domum Israel!* Dein, de ut beneficiis Dei, qui eis ampla spatia regni dedit, ostendat ingratos, quoniam confidebant in monte Samariæ, ubi utique idola colebantur, *Transite, inquit, in Chalonne, et videte, et ite inde in Emath magnam, et descendite in Geth Palæstinorum, et ad optima quæque regna horum, si latior terminus eorum termino vestro est.* Simul etiam cum ista dicuntur, locorum nominibus tanquam luminibus ornatur eloquium, quæ sunt Sion, Samaria, Chalonne, Emath magna, et Geth Palæstinorum. Deinde verba quæ his adjunguntur locis, decentissime variantur: *Opulenti estis, confiditis, transite, ite, descendite.*

18. Consequenter denuntiatur futura sub iniquo rege appropinquare captivitas, cum adjungitur, *Qui separati estis in diem malum, et appropinquatis solio iniquitatis.* Tunc subjiciuntur merita luxuriæ, *Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris: qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armeni.* Ista sex membra tres bimembres circuitus ediderunt. Non enim ait, Qui separati estis in diem malum, qui appropinquatis solio iniquitatis, qui dormitis in lectis eburneis, qui lascivitis in stratis vestris, qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armenti; si ita diceretur, esset quidem et hoc pulchrum, ut ab uno pronomine repetito singula sex membra decurrerent, et pronuntiantis voce singula finirentur: sed pulchrius factum est, ut eidem pronomini essent bina subnexa, quæ tres sententias explicarent; unam ad captivitatis prænnuntiationem, *Qui separati estis in diem malum, et appropinquatis solio iniquitatis;* alteram ad libidinem, *Qui dormitis in lectis eburneis, et lascivitis in stratis vestris;* ad voracitatem vero tertiam pertinentem, *Qui comeditis agnum de grege, et vitulos de medio armenti:* ut in potestate sit pronuntiantis, utrum singula uniat, et membra sint sex, an primum et tertium et quintum voce suspendat, et secundum primo, quartum tertio, sextum quinto connectendo, tres bimembres circuitus decentissime faciat; unum quo calamitas imminens, alterum quo lectus impurus, tertium quo prodiga mensa monstretur.

19. Deinde luxuriosam remordet aurium voluptatem. Ubi cum dixisset, *Qui canitis ad vocem psalterii,*

quoniam potest exerceri sapienter a sapientibus musica, mirabilis decore dicendi, invectio impetu relaxato, et non ad illos, sed de illis jam loquens, ut nos musicam sapientis a musica luxuriantis distinguere commoneret, non ait, Qui canitis ad vocem psalterii, et sicut David putatis vos habere vasa cantici: sed cum illud ad illos dixisset, quod luxuriosi audire deberent, *Qui canitis ad vocem psalterii,* imperitiam quoque eorum aliis quodammodo indicavit, adjungens, *Sicut David putaverunt se habere vasa cantici, bibentes in phialis vinum, et optimo unguento delibuti.* Tria hæc melius pronuntiantur, si suspensis duobus prioribus membris circuitus, tertio finiuntur.

20. Jam vero quod his omnibus adjicitur, *Et nihil patiebantur super contritione Joseph,* sive continuatim dicatur ut unum sit membrum, sive decentius suspendatur, et nihil patiebantur, et post hanc distinctionem inseratur, *super contritione Joseph,* atque sit bimembris circuitus; miro decore non dictum est, Nihil patiebantur super contritione fratris, sed positus est pro fratre, *Joseph,* ut quicumque frater proprio significaretur ejus nomine, cujus ex fratribus fama præclara est, vel in malis quæ pendit, vel in bonis quæ rependit. Iste certe tropus ubi Joseph quemcumque fratrem facit intelligi, nescio utrum illa quam didicimus et docuimus, arte tradatur. Quam sit tamen pulcher, et quemadmodum afficiat legentes atque intelligentes, non opus est cuiquam dici, si ipse non sentit.

21. Et plura quidem, quæ pertinent ad præcepta eloquentiæ, in hoc ipso loco, quem pro exemplo posuimus, possunt reperiri. Sed bonum auditorem, non tam si diligenter discutiatur, instruit, quam si ardentem pronuntietur, accendit. Neque enim hæc humana industria composita, sed divina mente sunt fusa et sapienter et eloquenter; non intenta in eloquentiam sapientia, sed a sapientia non recedente eloquentia. Si enim, sicut quidam disertissimi atque acutissimi viri videre ac dicere potuerunt, ea quæ velut oratoria arte discuntur, non observarentur et notarentur, et in hanc doctrinam non redigerentur, nisi prius in oratorum invenirentur ingeniis; quid mirum si et in istis inveniantur, quos ille misit qui facit ingenia? Quapropter et eloquentes quidem, non solum sapientes, canonicos nostros auctores doctoresque fateamur, tali eloquentia¹, qualis personis ejusmodi congruebat.

CAPUT VIII. — *Obscuritas sacrorum auctorum licet eloquens, non imitanda a doctoribus christianis.*

22. Sed nos etsi de litteris eorum, quæ sine difficultate intelliguntur nonnulla sumimus elocutionis exempla; nequaquam tamen potare debemus imitandos eos nobis esse in iis quæ ad exercendas et eliminandas quodammodo mentes legentium, et ad rumpendas fastiditæ atque acuta studia discere volentium, celandos quoque, sive ut ad pietatem convertantur, sive ut a mysteriis secludantur, animos impiorum, utili ac salubri obscuritate dixerant. Sic quippe illi lo-

¹ Bad. Am. Er. et Mss. septem, *tali eloquentia usos.*

² Mss. tres, *zelandos.* Sic etiam Bad. Am. et Er.

cuti sunt, ut posteriores qui eos recte intelligerent et exponerent, alteram gratiam, disparem quidem, verumtamen subloquentem in Dei Ecclesia reperirent. Non ergo expositores eorum ita loqui debent, tanquam se ipsi exponendos simili auctoritate proponant; sed in omnibus sermonibus suis primitus ac maxime ut intelligantur elaboret, ea quantum possunt perspicuitate dicendi, ut aut multum tardus sit qui non intelligat, aut in rerum quas explicare atque ostendere volumus difficultate ac subtilitate, non in nostra locutione sit causa quo minus tardiusve quod dicimus possit intelligi.

CAPUT IX. — *Difficilius intellectus apud quos et quomodo tractanda.*

23. Sunt enim quedam quævi sua non intelliguntur, aut vix intelliguntur, quantolibet et quantunlibet, quamvis planissime, dicentis versentur eloquio; quæ in populi audientiam, vel raro, si aliquid urget, vel nunquam omnino mittenda sunt. In libris autem, qui ita scribuntur ut ipsi sibi quodammodo lectorem teneant cum intelliguntur, cum autem non intelliguntur molesti non sint molentibus legere, et in aliquorum collocationibus¹, non est hoc officium deserendum, ut vera, quamvis difficillima ad intelligendum, quæ ipsi jam percepimus, cum quantumcumque labore disputationis ad aliorum intelligentiam perducamus, si tenet auditorem vel collocutorem discendi cupiditas, nec mentis capacitas desit, quæ quoquo modo intimata possit accipere; non curante illo qui docet, quanta eloquentia doceat, sed quanta evidentia.

CAPUT X. — *Perspicuitatis in dicendo studium.*

24. Cujus evidentia diligens appetitus aliquando negligit verba cultiora, nec curat quid bene sonet, sed quid bene indicet atque intimet quod ostendere intendit. Unde ait quidam, cum de tali genere locutionis ageret, esse in ea quamdam diligentem negligentiam (*Cicero, in Oratore*). Hæc tamen sic detrahit ornatum, ut sordes non contrahat. Quamvis in bonis doctoribus tanta docendi cura sit, vel esse debeat, ut verbum quod nisi obscurum sit vel ambiguum, latinum esse non potest, vulgi autem more sic dicitur ut ambiguitas obscuritasque vitetur, non sic dicatur ut a doctis, sed potius ut ab indoctis dici solet. Si enim non piguit dicere interpretes nostros, *Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus (Psal. xv, 4)*, quoniam senserunt ad rem pertinere, ut eo loco pluraliter enumeraretur hoc nomen, quod in latina lingua tantummodo singulariter dicitur; cur pietatis doctorem pigere imperitis loquentem, ossum potius quam os dicere, ne ista syllaba non ab eo quod sunt ossa, sed ab eo quod sunt ora intelligatur, ubi Afræ aures de correptione vocalium vel productione non judicant? Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino

¹ In prius editis, cum intelliguntur, molesti non sint volentibus legere: cum autem non intelliguntur, molesti non sint molentibus legere. Et in aliquorum, etc. Hunc locum Mss. subsidio liberavimus ab inepto glossemate, et a prava interpunctione, quæ a se invicem distrahebat partes propositionis hujus: in libris autem..... non est hoc officium deserendum.

nulla sit causa, si quod loquimur non intelligant, propter quos ut intelligant loquimur? Qui ergo docet, vitabit omnia verba quæ non docent; et si pro eis alia integra, quæ intelligantur, potest dicere, id magis eligit: si autem non potest, sive quia non sunt, sive quia in præsentia non occurrunt, utetur etiam verbis minus integris, dum tamen res ipsa doceatur atque discatur integre.

25. Et hoc quidem non solum in collocationibus, sive fiant cum aliquo uno, sive cum pluribus; verum etiam multo magis in populis quando sermo promitur, ut intelligamur instandum est. Quia in collocationibus est cuique interrogandi potestas: ubi autem omnes tacent ut audiatur unus, et in eum intenta ora convertant, ibi ut requirat quisque quod non intellexerit, nec moris est nec decoris; ac per hoc debet maxime tacenti subvenire cura dicentis. Solet autem motu suo significare utrum intellexerit cognoscendi avida multitudo: quod donec significet, versandum est quod agitur, multimoda varietate dicendi; quod in potestate non habent, qui præparata et ad verbum memoriter retenta pronuntiant. Mox autem ut intellectum esse constiterit, aut sermo finiendus, aut in alia transeundum est. Sicut enim gratus est qui cognoscenda enubilat; sic onerosus est qui cognita inculcat, eis duntaxat quorum tota expectatio in dissolvenda eorum, quæ pauduntur, difficultate pendeat. Nam delectandi gratia etiam nota dicuntur; ubi non ipsa, sed modus quo dicuntur attenditur. Quod si et ipse jam notus est, atque auditoribus placet, pene nihil interest utrum is qui dicit, dictor vel lector sit. Solent enim et ea quæ commode scripta sunt, non solum ab iis quibus primitus innotescunt, jucunde legi; verum ab iis etiam quibus jam nota sunt, neque adhuc illa de memoria delevit oblivio, non sine jucunditate relægi, vel ab utrisque libenter audiri. Quæ autem quisque jam oblitus est, cum commoneatur, docetur. Sed de modo delectandi nunc non ago; de modo quo docendi sunt qui discere desiderant, loquor. Is autem est optimus, quo fit ut qui audit, verum audiat, et quod audit intelligat. Ad quem finem cum ventum fuerit, nihil tunc amplius de ipsa re tanquam diutius docenda laborandum est, sed forte de commendanda ut in corde figatur: quod si faciendum videbitur, ita modeste faciendum est, ne perveniatur ad Ledium.

CAPUT XI. — *Quare conanti docere dicendum perspicue, non tamen insuaviter.*

26. Prorsus hæc est in docendo eloquentia, qua fit dicendo, non ut libeat quod horrebat, aut ut fiat quod pigebat, sed ut appareat quod latebat. Quod tamen si fiat insuaviter, ad paucos quidem studiosissimos suos pervenit fructus, qui ea quæ discenda sunt, quamvis abjecte inculteque dicantur, scire desiderant. Quod cum adepti fuerint, ipsa delectabiliter veritate pascuntur: bonorumque ingeniorum insignis est idoles, in verbis verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest? quando nihil querimus nisi patere quod clausum est. Sed

quoniam inter se habent nonnullam similitudinem vescentes atque discentes, propter fastidia plurimorum, etiam ipsa sine quibus vivi non potest, alimenta condisenda sunt.

CAPUT XII. — *Oratoria est docere, delectare, flectere, ex Cicerone, de Oratore. Quo modo hæc tria præstare debet.*

27. Dixit ergo quidam eloquens, et verum dixit, ita dicere debere eloquentem, ut doceat, ut delectet, ut flectat. Deinde addidit: *Docere necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriæ* (Cicero, de Oratore). Horum trium quod primo loco positum est, hoc est docendi necessitas, in rebus est constituta quas dicimus; reliqua duo, in modo quo dicimus. Qui ergo dicit cum docere vult, quandiu non intelligitur, nondum se existimet dixisse quod vult ei quem vult docere. Quia etsi dixit quod ipse intelligit, nondum illi dixisse putandus est, a quo intellectus non est: si vero intellectus est, quocumque modo dixerit, dixit. Quod si etiam delectare vult cum cui dicit, aut flectere, non quocumque modo dixerit, faciet; sed interest quomodo dicat, ut faciat. Sicut est autem, ut tenentur ad audiendum, delectandus auditor; ita flectendus, ut moveatur ad agendum. Et sicut delectatur, si suaviter loquaris; ita flectitur, si amet quod polliceris, timeat quod minaris, oderit quod arguis, quod commendas amplectatur, quod dolendum exaggeras dolcat; cum quid lætandum prædicas gaudeat, misereatur eorum quos miserandos ante oculos dicendo constituis; fugiat eos quos cavendos terrendo proponis; et quidquid aliud grandi eloquentia fieri potest ad commovendos animos auditorum, non quid agendum sit ut sciant, sed ut agant quod agendum esse jam sciunt.

28. Si autem adhuc nesciunt, prius utique docendi sunt quam movendi. Et fortasse rebus ipsis cognitis ita movebuntur, ut eos non opus sit majoribus eloquentiæ viribus jam moveri. Quod tamen cum opus est, faciendum est: tunc autem opus est, quando cum scierint quid agendum sit, non agunt. Ac per hoc docere necessitatis est. Possunt enim homines et agere et non agere quod sciunt. Quis autem dixerit eos agere debere quod nesciunt? Et ideo flectere necessitatis non est, quia non semper opus est, si tantum docenti vel etiam delectanti consentit auditor. Ideo autem victoriæ est flectere, quia fieri potest ut doceatur et delectetur, et non assentiatur. Quid autem illa duo proderunt, si desit hoc tertium? Sed neque delectare necessitatis est: quandoquidem cum dicendo vera monstrantur, quod ad officium docendi pertinet, non eloquio agitur, neque hoc attenditur, ut vel ipsa vel ipsum delectet eloquium, sed per se ipsa, quoniam vera sunt, manifestata delectant. Unde plerumque delectant etiam falsa patefacta atque convicta. Neque enim delectant, quia falsa sunt; sed quia falsa esse verum est, delectat et dictio qua hoc verum esse monstratum est.

CAPUT XIII. — *Dicendo demum flectendi animi.*

29. Propter eos autem quibus fastidientibus non

placet veritas, si alio quocumque modo, nisi eo modo dicatur, ut placeat et sermo dicentis, datus est in eloquentia non parvus etiam delectationi locus. Quæ tamen addita non sufficit duris, quos nec intellexisse, nec docentis elocutione delectatos esse profuerit. Quid enim hæc duo conferunt homini, qui et constitetur verum, et collaudat eloquium, nec inclinat assensum, propter quem solum, cum aliquid suadetur, rebus quæ dicuntur invigilat dicentis intentio? Si enim talia docentur quæ credere vel nosse sufficiat, nihil est aliud eis consentire, nisi constiteri vera esse. Cum vero illi docetur quod agendum est, et ideo docetur ut agatur, frustra persuadetur verum esse quod dicitur; frustra placet modus ipse quod dicitur, si non illi discitur ut agatur. Oportet igitur eloquentem ecclesiasticum, quando suadet aliquid quod agendum est, non solum docere ut instruat, et delectare ut toneat, verum etiam flectere ut vincat. Ipse quippe jam remanet ad consensionem flectendus eloquentiæ granditate, in quo id non egit usque ad ejus confessionem demonstrata veritas, adjuncta etiam suavitate dictionis.

CAPUT XIV. — *Dictionis suavitatis pro ratione argumenti procuranda est.*

30. Cui suavitati tantum operæ impensum est ab hominibus, ut non solum non faciendæ, verum etiam fugiendæ ac detestandæ tot et tanta mala atque turpia, quæ malis et turpibus disertissime persuasa sunt, non ut eis consentiatur, sed sola delectationis gratia, lectitentur. Avertat autem Deus ab Ecclesia sua quod de synagoga Judæorum Jeremias propheta commemorat dicens: *Pavor et horrenda facta sunt super terram: Prophetæ prophetabant iniqua, et sacerdotes plausum dederunt manibus suis, et plebs mea dilexit sic. Et quid facietis in futurum* (Jerem. v, 50, 51)? O eloquentia tanto terribilior, quanto purior; et quanto solidior, tanto vehementior! O vere securis concidens petras! huic enim rei simile esse verbum suum, quod per sanctos Prophetas fecit, per hunc ipsum prophetam Deus ipse dixit (*Id. XLVI, 22*). Absit itaque, absit a nobis, ut sacerdotes plaudant iniqua dicentibus, et plebs Dei diligat sic. Absit a nobis, inquam, tanta demontia: nam quid faciemus in futurum? Et certe minus intelligantur, minus placeant, minus moveant quæ dicuntur; verumtamen dicantur; et justa¹, non iniqua libenter audiantur: quod utique non fieret, nisi suaviter dicerentur.

31. In populo autem gravi, de quo dictum est Deo, *In populo gravi laudabo te* (*Psal. XXXIV, 18*), nec illa suavitatis delectabilis est, quæ non quidem iniqua dicuntur, sed exigua et fragilia bona spumeo verborum ambitu ornantur, quali nec magna atque stabilia decenter et graviter ornarentur. Est tale aliquid in epistola beatissimi Cypriani, quod ideo puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteris, quam linguam doctrinæ christianæ sanitas ab ista redundantiâ revocaverit, et ad eloquentiam gravio rem modestioremque restrinxerit; qualis in ejus conse-

¹ Sic MSS. melioris notæ. At editi, *vera tamen dicuntur et justa.*

quæ omnibus litteris secure amatur, religioso appetitur, sed difficillime impletur. Ait erga quosdam loco: *Petamus hanc eodem: dant successum vicina secreta; ubi dum erratici pulsantur lapsus pendulis nexibus per arundines bajulas repunt, vitæam porticum frondea testis fecerunt* (Cypr., *Epist. 1 ad Donatum*). Non dicuntur ista nisi mirabiliter affluentissima fecunditate facundiam, ac profusione nimia gravitati displicent. Qui vero hæc amant, profecto eos qui non ita dicunt, sed castigatius eloquentur, non posse ita eloqui existimant, non iudicio ista deviare. Quapropter iste vir sanctus et posse se ostendit sic dicere, quia dixit alicubi, et nollo, quoniam postmodum nunquam.

CAPUT XV. — *Orandus Deus doctore ecclesiastico ante concionem.*

32. Agit itaque noster iste eloquens, cum et iusta et sancta et bona dicit, neque enim alia debet dicere; agit ergo quantum potest cum ista dicit, ut intelligenter, ut libenter, ut obedienter audiatur: et hæc se posse, si poterit, et in quantum poterit, pietate magis orationum, quam oratorum facultate non dubitet; ut orando pro se, ac pro illis quos est allocuturus, sit orator antequam diotor. Hæc hora jam ut dicat accedens, priusquam exeret profertentem linguam, ad Deum leves animam sitientem, ut eructet quod biberit, vel quod impleverit fundat. Cum enim de unaquaque re, quæ secundum fidem dilectionemque tractanda sunt, multa sint quæ dicantur, et multi modi quibus dicantur ab eis qui hæc sciunt; quis novit quid ad præsens tempus, vel nobis dicere, vel per nos expediat audiri, nisi qui corda omnium videt? et quis facit ut quod oportet, et quemadmodum oportet, dicatur a nobis, nisi in cuius manu sunt et nos et sermones nostri (*Sap. vii, 16*)? Ac per hoc, dicat quidem omnia quæ docenda sunt, qui et nosse vult et docere; facultatemque dicendi, ut docet virum ecclesiasticum, comparet: ad horam vero ipsius dilectionis, illud potius bonæ menti cogitet convenire quod Dominus ait, *Nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquamini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (*Matth. x, 19, 20*). Si ergo loquitur in eis Spiritus sanctus, qui persequentibus traduntur pro Christo, cur non et in eis qui tradunt discipulis Christum?

CAPUT XVI. — *Docendi præcepta non superfluo dantur ab homine, tametsi doctores efficiat Deus.*

33. Quisquis autem dicit non esse hominibus præcipiendum quid, vel quemadmodum doceant, si doctores sanctus efficit Spiritus, potest dicere nec orandum nobis esse, quia Dominus ait, *Scit pater vester quid vobis necessarium sit, prius quam petatis ab eo* (*Id. vi, 8*); aut apostolum Paulum Timotheo et Tito non debuisse præcipere quid, vel quemadmodum præciperent aliis. Quas tres apostolicas Epistolas ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita. Nonne in prima ad Timotheum le-

¹ Editi, *delectationemque*. Mss. potiores, *dilectionemque*.

gitur: *Annuntia hæc et dace* (*I Tim. iv, 11*)? quæ autem sicut, supra dictam est. Nonne ibi est: *Seniores ne increpaveris, sed obsecra ut patrem* (*Id. v, 1*)? Nonne in secunda ei dicitur: *Formam habe verborum sanctorum, quæ a me audisti* (*II Tim. i, 13*)? Nonne ibi ei dicitur: *Satis age, teipsum probabilem operarium exhibens Deo, non erubescens, verbum veritatis recte tractantem* (*Id. ii, 15*)? Ibi est et illud: *Prædica verbum, iusta opportune, importans; argue, obsecra, increpa in omni longanimitate et doctrina* (*II Tim. iv, 5*). Itemque ad Titum, nonne dicit episcopum juxta doctrinam fidelis verbi perseverantem esse debere, *ut potens sit in doctrina sana et contradicentes redarguere* (*Tit. i, 9*)? Ibi etiam dicit: *Tu vero loquere quæ docent sanam doctrinam, senes sobrios esse* (*Id. ii, 1, 2*), et quæ sequuntur. Ibi et illud: *Hæc loquere, et exhortare, et increpa cum omni imperio. Nemo te contemnat* (*Ibid. 15*). *Admone illos principibus et potestatibus subditos esse* (*Id. iii, 1*), etc. Quid ergo putamus? Numquid contra seipsum sentit Apostolus, qui cum dicat doctores operatione fieri Spiritus sancti, ipse illis præcipit quid et quemadmodum doceant? An intelligendum est, et hominum officia ipso sancto Spiritu largiente, in docendis etiam ipsis doctoribus non debere cessare; et tamen neque qui plantat esse aliquid, neque qui rigat, sed Deum qui incrementum dat (*I Cor. iii, 7*)? Unde ipsis quoque ministris sanctis hominibus, vel etiam sanctis Angelis operantibus, nemo recte dicit quæ pertinent ad vivendum cum Deo, nisi fiat a Deo docilis Deo¹, cui dicitur in Psalme: *Docce me facere voluntatem tuam, quoniam tu es Deus meus* (*Psal. cxlii, 10*). Unde et ipsi Timotheo idem dicit apostolus, loquens utique ad discipulum doctor: *Tu autem persevera in iis quæ didicisti, et credita sunt tibi, sciens a quo didicisti* (*II Tim. iii, 14*). Sicut enim corporis medicamenta, quæ hominibus ab hominibus adhibentur, non nisi eis prosunt quibus Deus operatur salutem, qui et sine illis moderari potest, cum sine ipso illa non possint, et tamen adhibentur; et si hoc officiose fiat, inter opera misericordie vel beneficentiae deputatur: ita et adjuvamenta doctrinæ tunc prosunt animæ adhibita per hominem, cum Deus operatur ut prosint, qui potuit Evangelium dare homini, etiam non ab hominibus, neque per hominem.

CAPUT XVII. — *Ad docendum delectandum et flectendum pertinet triplex dicendi genus.*

34. Qui ergo nititur dicendo persuadere quod bonum est, nihil horum trium spernens, ut scilicet doceat, ut delectet, ut flectat; oret atque agat, ut quemadmodum supra diximus, intelligenter, libenter, obedienterque audiatur. Quod cum apte et convenienter facit, non immerito eloquens dici potest, etsi non eum sequatur auditoris assensus. Ad hæc enim tria, id est ut doceat, ut delectet, ut flectat, etiam tria illa videtur pertinere voluisse idem ipse Romani auctor eloquii, cum itidem dixit, *Is igitur erit eloquens, qui poterit parva submisisse, modica temperate, magna gran-*

¹ Hic vulgati omittunt, *Deo*; quod Mss. habent, nec superfluo.

diut dicere (Cicero, de Oratore): tanquam si adderet illa etiam tria, et sic explicaret unam eandemque sententiam dicens, is erit igitur eloquens, qui ut doceat, poterit parva submisisse; ut delectet, modica temperate; ut flectat, magna granditer dicere.

CAPUT XVIII. — *Ecclesiasticus orator in materia grandi semper versatur.*

35. Hæc autem tria ille, sicut ab eo dicta sunt, in causis forensibus possêt ostendere; non autem hic, hoc est in ecclesiasticis quæstionibus, in quibus huiusmodi, quem volumus informare, sermo versatur. In illis enim ea parva dicuntur, ubi de rebus pecuniariis iudicandum est; ea magna, ubi de salute ac de capite hominum: ea vero ubi nihil horum iudicandum est, nihilque agitur ut agat sive decernat, sed tantummodo ut delectetur auditor, inter utrumque quasi media, et ob hoc modica, hoc est moderata dixerunt. Modicis enim modus nomen imposuit: nam modica pro parvis abusive, non proprie dicimus. In istis autem nostris, quandoquidem omnia, maxime quæ de loco superiore populi dicimus, ad hominum salutem, nec temporariam, sed æternam referre debemus, ubi etiam cavendus est æternus iuteritus, omnia magna sunt quæ dicimus; usque adeo ut nec de ipsis pecuniariis rebus vel acquirendis vel amittendis parva videri debeant, quæ doctor ecclesiasticus dicit, sive sit illa magna, sive parva pecunia. Neque enim parva est iustitia, quam profecto et in parva pecunia custodire debemus, dicente Domino: *Qui in minimo fidelis est, et in magno fidelis est (Luc. xvi, 10)*. Quod ergo minimum est, minimum est; sed in minimo fidelem esse, magnum est. Nam sicut ratio rotunditatis, id est ut a puncto medio omnes lineæ pares in extrema ducantur, eadem est in magno disco, quæ in nummulo exiguo; ita ubi parva juste geruntur, non minuitur iustitiæ magnitudo.

36. De iudiciis denique sæcularibus (quibus utique nisi pecuniariis?) cum loqueretur Apostolus: *Andet quisquam vestrum, inquit, adversus alterum habens negotium, iudicari ab iniquis, et non apud sanctos? An nescitis quia sancti mundum iudicabunt? Et si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicatis? Nescitis quia Angelos iudicabimus, nodum sæcularia? Sæcularia igitur iudicia si habueritis, eos qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos constituite ad iudicandum¹. Ad reverentiam vobis dico. Sic non est inter vos quisquam sapiens, qui possit inter fratrem suum iudicare? Sed frater cum fratre iudicatur, et hoc apud infideles. Jam quidem omnino delictum est, quia iudicia habetis vobiscum. Quare non magis iniquitatem patimini? quare non potius fraudamini? Sed vos iniquitatem facitis, et fraudatis, et hoc fratres². An nescitis quia iniusti regnum Dei non hereditabunt (I Cor. vi, 1-9)?* Quid est quod sic indignatur Apostolus, sic corripit, sic exprobrat, sic increpat, sic minatur? quid est quod sui ani-

mi affectum tam crebra et tam aspera vocis mutatione testatur? quid est postremo quod de rebus minimis tam granditer dicit? Tantumne de illo negotia sæcularia meruerunt? Absit. Sed hoc facit propter iustitiam, charitatem, pietatem, quæ, nulla sobria mente dubitante, etiam in rebus quamlibet parvulis magna sunt.

37. Sano si moneremus homines quemadmodum ipsa negotia sæcularia vel pro se vel pro suis apud ecclesiasticos iudices agere deberent, recte admoneremus ut agerent tanquam parva submisisse: cum vero de illius viri disseramus eloquio, quem volumus earum rerum esse doctorem, quibus liberamur ab æternis malis, atque ad æterna pervenimus bona; ubicumque agantur hæc, sive ad populum sive privatim, sive ad unum sive ad plures, sive ad amicos sive ad inimicos, sive in perpetua dictione sive in colloctione, sive in tractatibus sive in libris, sive in epistolis vel longissimis vel brevissimis, magna sunt. Nisi forte quoniam calix aquæ frigidæ, res minima atque vilissima est, ideo minimum aliquid atque vilissimam Dominus ait, quod eum qui dederit discipulo ejus, non perdet mercedem suam (*Math. x, 49*): aut vero quando iste doctor in Ecclesia facit inde sermonem, parvum aliquid debet existimare se dicere; et ideo non temperate, non granditer, sed submisso sibi esse dicendum. Nonne quando accidit ut de hac re loqueremur ad populum, et Deus adfuit ut non incongrue diceremus, tanquam de illa aqua frigida quædam flamma surrexit (*II Mach. i, 32*), quæ etiam frigida hominum pectora, ad misericordiæ opera faciendâ, spe cælestis mercedis accenderet?

CAPUT XIX. — *Alias alio utendum dicendi genere.*

38. Et tamen cum doctor iste debeat rerum dictor esse magnarum, non semper eas debet granditer dicere, sed submisso, cum aliquid docetur; temperate, cum aliquid vituperatur sive laudatur: cum vero aliquid agendum est, et ad eos loquimur, qui hoc agere debent, nec tamen volunt, tunc ea quæ magna sunt, dicenda sunt granditer, et ad flectendos animos congruenter. Et aliquando de una eademque re magna, et submisso dicitur, si docetur; et temperate, si prædicatur; et granditer, si adversus inde animus ut convertatur impellitur. Quid enim Deo ipso majus est? Numquid ideo non discitur¹? Aut qui docet unitatem Trinitatis, debet nisi submissa disputatione agere, ut res ad dignoscendum difficilis, quantum datur, possit intelligi? Numquid hic ornamenta, et non documenta quærentur? numquid ut aliquid agat est flectendus auditor, et non potius ut discat instruendus? Porro cum laudatur Deus sive de seipso, sive de operibus suis, quanta facies pulchritæ ac splendide dictionis oboritur ei qui potest quantum potest laudare, quem nemo convenienter laudat, nemo quomodocumque non laudat! At si non colatur, aut cum illo vel etiam præ illo colantur idola, sive dæmonia, sive quæcumque creatura; quantum hoc malum sit, atque ut ab

¹ *Ms., collocats; et prope omnes omittunt, ad iudicandum: quod etiam abest a græco textu Apostoli.*

² *Ms. quinque, et hoc apud fratres. Alii tres, et hoc fratribus.*

¹ *Editi, dicitur. Sed concinnius Ms., dicitur.*

(*Quatre.*)

SANCT. AUGUST. III.

hoc malo avertantur homines, debet utique granditer dici.

CAPUT XX.— *Exempla ex sacris Litteris, primum, dictionis submissæ; deinde temperatæ; postremo, grandis: hæc tria ex Epistolis Pauli.*

39. Submissæ dictionis exemplum est apud apostolum Paulum, ut planius aliquid commemorem, ubi ait: *Dicite mihi, sub Lege volentes esse, Legem non audistis? Scriptum est enim, quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera: sed ille qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de libera, per repromissionem: quæ sunt in allegoria. Hæc enim sunt duo Testamenta: unum quidem a monte Sina in servitum generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est huic quæ nunc est Jerusalem, et servit cum filiis suis. Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra (Galat. 17, 21-26), etc. Itemque ubi ratiocinatur, et dicit: *Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit, aut superordinat. Abraham dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit, Et seminibus, tanquam in multis, sed tanquam in uno, Et semini tuo, quod est Christus. Hoc autem dico, testamentum confirmatum a Deo, quæ post quadringentos et triginta annos facta est Lex, non infirmat ad evacuandas promissiones. Si enim ex Lege hæreditas, jam non ex promissione. Abraham autem per repromissionem cognovit Deus. Et quia occurrere poterat audientis cogitationi, Utquid ergo Lex data est, si ex illa non est hæreditas? ipse sibi hoc objecit, atque ait velut interrogans: *Quid ergo Lex? Deinde respondit: Transgressionis gratia proposita est, donec veniret semen cui promissum est, disposita per Angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non est, Deus vero unus est. Et hic occurrebat, quod sibi ipse proposuit, Lex ergo adversus promissa Dei? Et respondit, Absit: reddiditque rationem, dicens, Si enim data esset Lex quæ posset vivificare, omnino ex Lege esset justitia. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus, etc. (Galat. 111, 15-22); vel si quid ejusmodi est. Pertinet ergo ad docendi curam non solum aperire clausa, et nodos solvere quæstionum; sed etiam dum hoc agitur, aliis quæstionibus, quæ fortassis inciderint, ne id quod dicimus improbetur per illas aut refellatur, occurrere: si tamen et ipsa earum solutio pariter occurrerit, ne moveamus quod auferre non possumus. Fit autem ut cum incidentes quæstioni aliæ quæstiones, et aliæ rursus incidentibus incidentes pertractantur atque solvantur, in eam longitudinem ratiocinationis extendatur intentio, ut nisi memoria plurimum valeat atque vigeat, ad caput unde agebatur disputator redire non possit. Valde autem bonum est ut quidquid contradici potest, si occurrerit, refutetur; ne ibi occurrat, ubi non erit qui respondeat; aut præsentem quidem, sed tacenti occurrat, et minus sanatus abscedat.***

40. In illis autem apostolicis verbis dictio tempe-

¹ In MSS. fere omnibus, quæ conjuncta est.

² In MSS. plerisque, dispositum.

rata est: *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem, juniorem ut fratrem, animum ut matrem, adolescentulam ut sororem (1 Tim. v, 1, 2). Et in illis: Obsecro autem vos, fratres, per miserationem Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem. Et totus fere ipsius exhortationis locus temperatum habet elocutionis genus: ubi illa pulchriora sunt, in quibus propria propriis tanquam debita reddita decenter excurrunt, sicuti est, *Habentes dona diversa secundum gratiam quæ data est nobis; sive prophetiam, secundum regulam fidei; sive ministerium, in ministrando; sive qui docet, in doctrina; sive qui exhortatur, in exhortatione; qui tribuit, in simplicitate; qui præest, in sollicitudine; qui miseretur, in hilaritate. Dilectio sine simulatione; odio habentes malum, adhærentes bono: caritate fraternitatis invicem diligentes, honore mutuo prævenientes, studio non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communi-cantes, hospitalitatem sectantes. Benedicite persequentibus vos; benedicite, et nolite maledicere. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus: id ipsum invicem sentientes (Rom. xii, 1, 6-16). Et quam pulchre ista omnia sic effusa, bimembri circuitu terminantur, *Non alta sapientes, sed humilibus consentientes! Et aliquanto post: In hoc ipso, inquit, perseverantes, redditis omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. Quæ membratim fusa clauduntur etiam ipsa circuitu, quem duo membra contextant: *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis. Et post paululum: *Nox præcessit, inquit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus itaque opera tenebrarum, et induamus arma lucis: sicut in die honeste ambulemus; non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudiciis, non in contentione et emulatione; sed induite Dominum Jesum Christum, et carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis (Id. xiii, 6-8, 12-14). Quod si quisquam ita diceret, Et carnis providentiam ne in concupiscentiis feceritis; sine dubio aures clausula numerosiore mulceret: sed gravior interpret etiam ordinem maluit tenere verborum. Quomodo autem hoc in græco eloquio sonet, quo est locutus Apostolus, viderint ejus eloqui usque ad ista doctiores: mihi tamen quod nobis eodem verborum ordine interpretatum est, nec ibi videtur currere nunce-*****

41. Sane hunc elocutionis ornatum, qui numerosis sit clausulis, deesse fatendum est auctoribus nostris. Quod utrum per interpretes factum sit, an (quod magis arbitror) consulto illi hæc plausibilia devitaverint, affirmare non audeo, quoniam me fateor ignorare. Illud tamen scio, quod si quisquam hujus numerositatis peritus illorum clausulas eorundem numerorum lege componat, quod facillime fit mutatis quibusdam verbis, quæ tantumdem significatione valent, vel mutato eorum quæ invenerit ordine; nihil illorum quæ velut magna in scholis grammaticorum aut rhetorum didicit, illis divinis viris defuisse cogno-

scel : et multa reperiet locutionis genera tanti decoris, quæ quidem et in nostra, sed maxime in sua lingua decora sunt, quorum nullum in eis. quibus isti infantur, litteris invenitur. Sed cavendum est ne divinis gravibusque sententiis, dum additur numerus, pondus detrahatur. Nam illa musica disciplina, ubi numerus iste plenissime discitur, usque adeo non defuit Prophetis nostris, ut vir doctissimus Hieronymus quorundam etiam metra commemoret, in hebræa dumtaxat lingua (*Hieron. in prologo super Job*) : cuius ut veritatem servaret in verbis, hæc inde non transtulit. Ego autem ut de sensu meo loquar, qui mihi quam aliis et quam aliorum est utique notior, sicut in meo eloquio, quantum modeste fieri arbitror, non prætermitto istos numeros clausularum ; ita in auctoribus nostris hoc mihi plus placet, quod ibi eos rarissime invenio.

42. Grande autem dicendi genus hoc maxime distat ab isto genere temperato, quod non tam verborum ornatum comptum est, quam violentum animi affectibus. Nam capit etiam illa ornamenta pene omnia ; sed ea si non habuerit, non requirit. Fertur quippe impetu suo, et elocutionis pulchritudinem, si occurrerit, vi rerum rapit, non cura decoris assumit. Satis enim est ei propter quod agitur, ut verba congruentia, non oris eligantur industria, sed pectoris sequantur ardorem. Nam si aurato gemmatoque ferro vir fortis armetur, intentissimus pugnae, agit quidem illis armis quod agit, non quia pretiosa, sed quia arma sunt : idem ipse est tamen, et valet plurimum, etiam cum rimanti telum ira facit¹. Agit Apostolus, ut pro evangelico ministerio patienter mala hujus temporis, cum solatio donorum Dei, omnia tolerentur. Magna res est, et granditer agitur, nec desunt ornamenta dicendi : *Ecce, inquit, nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Nullam in quoquam dantes offensio-nem, ut non reprehendatur ministerium nostrum : sed in omnibus commendantes nosmetipsos ut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in benignitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei : per arma justitiæ a dextris et a sinistris², per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam ; ut seductores, et veraces ; ut qui ignoramur, et cognoscimur ; quasi morientes, et ecce vivimus : ut coerciti, et non mortificati ; ut tristes, semper autem gaudentes ; sicut egeni, multos autem ditantes ; tanquam nihil habentes, et omnia possidentes. Vide adhuc ardentem, (Is nostrum patet ad vos, o Corinthii ; cor nostrum dilatatum est (II Cor. vi, 2-11), et cætera, quæ persequi longam est.*

¹ *Loc., rimanti telo mira facti.* Sed verum aliæ editiones et *Mss.*, rimanti telum ira facit. Quod usurpatum est ex Virgilio, *Æneid.* 7 :

Hic torre armatus obesto,

stiptis hic gravidi nodis : quod cuique repertum

Rimanti telum ira facit.

² *Mss.* aliquot optimæ notæ, arma justitiæ dextra et sinistra.

43. Itemque ad Romanos agit, ut persecutioes hujus mundi charitate vincantur, spe certa in adiutorio Dei. Agit autem et granditer et ornate : *Scimus, inquit, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt¹. Quoniam quos ante præscivit, et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, illos et vocavit ; et quos vocavit, ipsos et justificavit ; quos autem justificavit, illos et glorificavit. Quid ergo dicemus ad hæc ? Si Deus pro nobis, quis contra nos ? Qui proprio Filio non percipit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo nobis omnia donavit ? Quis accusabit adversus electos Dei ? Deus qui justificat ? Quis est qui condemnet ? Christus Jesus qui mortuus est, magis autem qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui et interpellat pro nobis ? Quis nos separabit a charitate Christi ? Tribulatio ? an angustia ? an persecutio ? an fames ? an nuditas ? an periculum ? an gladius ? Sicut scriptum est, Quoniam propter te mortificamur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis (Psal. XLIII, 22). Sed in his omnibus supervincimus per eum qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque præsentia, neque futura, neque virtus, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro (Rom. VIII, 28-39).*

44. Ad Galatas autem quamvis tota ipsa Epistola submisso dicendi genere scripta sit, nisi in extremis partibus ubi est eloquium temperatum ; tamen interponit quemdam locum eo motu animi, ut sine ullis quidem talibus ornamentis, qualia sunt in iis quæ modo posuimus, non posset tamen nisi granditer dici. *Dica, inquit, observatis, et menses, et annos, et tempora. Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vos². Estote sicut et ego, quoniam et ego sicut vos : fratres, precor vos ; nihil me læsistis. Scitis quia per infirmitatem carnis jampridem evangelizavi vobis, et tentationes vestras³ in carne mea non sprevisistis, neque respiciistis ; sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut Christum Jesum. Quæ ergo fuit beatitudo vestra ? Testimonium vobis perhibeo, quoniam si fieri posset, oculos vestros eruissetis et dedissetis mihi. Ergo inimicus factus sum vobis verum prædicans ? Æmulantur vos non bene ; sed excludere vos volunt, ut eos æmulemini. Bonum est autem in bono æmulari semper, et non solum cum præsens sum apud vos. Filioli mei, quos iterum parturio aonee formetur Christus in vobis. Vellem autem nunc adesse apud vos, et mutare vocem meam, quia confundor in vobis (Gal. iv, 10-20). Numquid hic aut contraria contrariis verba sunt reddita, aut aliqua gradatione sibi subnexa sunt, aut cæsa et membra circuitusve sonuerunt ? et tamen non ideo tepuit grandis affectus, quo eloquium fervere sentimus.*

¹ *Editti, vocati sunt sancti. Et petulo post., conformes fieri. At Mss. carent vocibus, sancti et fieri ; quæ prætermitti solent ab Augustino, et a græco textu absunt.*

² *Editti, in vobis. At Mss., in vos : juxta græcum, et similes.*

³ *Mss. plerique habent, et tentationem vestram.*

CAPUT XXI. — *Exempla triplicis hujus generis dictionis ex doctoribus ecclesiasticis, nempe Cypriano et Ambrosio desumantur.*

45. Sed apostolica ista sic clara sunt, ut et profunda sint; atque ita conscripta memoriaeque mandata, ut non solum lectore vel auditore, verum etiam expositore opus habeant, si quis in eis non superficie contentus altitudinem quaerat. Quapropter videamus ista genera dicendi in eis qui istorum lectione ad rerum divinarum atque salubrium scientiam profecerunt, eamque Ecclesiae ministrarunt. Beatus Cyprianus submisso dicendi genere utitur in eo libro ubi de Sacramento calicis disputat. Solvitur quippe ibi quaestio, in qua quaeritur utrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere. Sed exempli gratia aliquid inde ponendum est. Post principium ergo epistolae, jam solvere incipientis propositam quaestionem: *Admonitos autem nos eias, inquit, ut in calice offerendo dominica traditio servetur, neque aliud fiat a nobis, quam quod pro nobis Dominus prior fecit, ut calix qui in commemorationem ejus offertur, vino mixtus offeratur. Nam cum dicat Christus, « Ego sum vitis vera » (Joan. xv, 5); sanguis Christi, non aqua est utique, sed vinum; nec potest videri sanguis ejus, quo redempti et vivificati sumus, esse in calice, quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur; qui Scripturarum omnium sacramento ac testimonio praedicatur. Invenimus enim in Genesi circa sacramentum Noe hoc idem praecurrisse, et figuram dominicae passionis illic existisse, quod vinum bibit, quod inebriatus est, quod in domo sua nudatus est, quod fuit recubans nudis et patentibus femoribus; quod nuditas illa patris a medio fuit denotata est; a majore vero et minore connecta (Gen. ix, 20-25), et caetera quae necesse non est exsequi, cum satis sit hoc solum complecti, quod Noe typum futurae veritatis ostendens, non aquam sed vinum biberit; et sic imaginem dominicae passionis expresserit. Item in sacerdote Melchisedech dominicum Sacramentum praefiguratum videmus¹, secundum quod Scriptura divina testatur, et dicit: « Et Melchisedech rex Salem protulit panem et vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, et benedixit Abraham » (Id. xiv, 18). Quod autem Melchisedech typum Christi portaret, declarat in Psalmis Spiritus sanctus, ex persona Patris ad Filium dicens: « Ante Luciferum genui te. Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech » (Paul. cix, 4). Haec et alia quae sequuntur hujus epistolae (Cypr. Epist. 65, ad Caecilium, de Sacramento calicis), submissae dictionis modum servant, quod facile est explorare legentibus.*

46. Sanctus quoque Ambrosius cum agat rem magnam de Spiritu sancto, ut eum Patri et Filio demonstret aequalem, submisso tamen dicendi genere utitur; quoniam res suscepta non ornamenta verborum, aut ad flectendos animos commotionis affectum, sed rerum documenta desiderat. Ergo inter caetera,

¹ Sic in Mss. At in prius editis, *dominici Sacramenti praefiguratum videmus mysterium*. Apud Cyprianum vero, *sacri-
ficii dominici Sacramentum*.

in principio hujus operis ait: *Commotus oraculo Ge-
deon, cum audisset quod defensionibus flecti populum
millibus, in uno viro Dominus plebem suam ad hostibus
liberaret, obtulit haedum caprarum, cujus carnem se-
cundum praeceptum angeli, et asyrum supra petram
posuit, et ea jure perfudit: quae simul ut virgam occu-
mine, quam gerebat, angelus Dei contigit, de petra ignis
erupit, atque ita sacrificium quod offerebatur absumptum
est (Jud. vi, 11-21). Quo indicio declaratum videtur,
quod petra illa typum habuerit corporis Christi; quia
scriptum est, « Bibeant de consequenti petra, petra
autem erat Christus » (I Cor. x, 4). Quod utique non ad
divinitatem ejus, sed ad carnem relatum est, quae sitien-
tium corda populum perenni rivo sui sanguinis inun-
davit. Jam tunc igitur in mysterio declaratum est, quia
Dominus Jesus in carne sua, totius mundi peccata cru-
cifixus aboleret, nec solum delicta factorum, sed etiam
cupiditates animorum. Caro enim haedi ad culpam facti
refertur; jus ad illecebras cupiditatum, sicut scriptum
est, « Quia concupivit populus cupiditatem pessimam, et
dixerunt, Quis nos cibabit carne » (Num. xi, 4)? Quod
igitur extendit angelus virgam, et tetigit petram, de qua
ignis exiit, ostendit quod caro Domini Spiritu repleta
divino, peccata omnia humanae conditionis excerneret. Unde
et Dominus ait, « Ignem veni mittere in terram » (Luc.
xii, 49); et caetera, in quibus rei docendae ac probandae
maxime incumbit (Ambros. lib. 1 de Spiritu
sancto, in prologo).*

47. De genere temperato est apud Cyprianam vir-
ginitatis illa laudatio: *Nunc nobis ad virgines sermo
est, quarum quo sublimior gloria est, major et cura. Flos
est ille ecclesiastici germine, decus atque ornamentum
gratiae spiritualis, laeta indoles laudis et honoris, opus
integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad
sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.
Gaudet per ipsas, atque in illis largiter floret Ecclesiae
matris gloriosa fecunditas: quantoque plus gloriosa
virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium ma-
tris augetur. Et alio loco in fine epistolae: Quomodo
portavimus, inquit, imaginem ejus qui de limo est,
sic portemus et imaginem ejus qui de caelo est (I Cor.
xv, 49). Hanc imaginem virginitas portat, portat inte-
gritatem, sanctitatem portat et veritatem; portant disciplinae Dei
memores, justitiam cum religione retinentes, stabiles in
fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes,
ad sustinendas injurias mites, ad faciendam misericor-
diam faciles, fraternam pace unanimis atque concordis.
Quae vos singula, o bonae virgines, observare, diligere,
implere debetis, quae Deo et Christo vacantes, ad Domi-
num cui vos dicastis, majore et meliore parte praeceditis.
Profectus annis, junioribus facite magistratum; minores
natae, praebete majoribus ministerium, comparibus inci-
tamentum; hortamentis vos mutuis excitate, aemulis de
virtute documentis ad gloriam provocate; durate fortiter,
spiritualiter pergitte, pervenite feliciter; tantum memen-
tote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari
(Cypr. Tract. de disciplina et habitu Virginitatis).*

48. Ambrosius etiam genere dicendi temperato et

¹ Atque Cyprianum, *copiosa*; in Floriacensi Ms., *generosa*.

orato professis virginibus proponit, tanquam sub exempli forma, quod moribus imitentur, et dicit: *Virgo erat, non solum corpore, sed etiam mente, quæ nullo doli ambitu sincerum adulteraret affectum: corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi studiosior; non in incerto divitiarum, sed in præce pauperis spem reponens; intenta operi, verecunda sermone; arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum querere; nullum lædere, bene velle omnibus; assurgere majoribus natus, aequalibus non invidere; fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando ista vel vultu læsit parentes? quando dissensit a propinquis? quando fastidisti humilem? quando risi debilem? quando vitavit inopem? Eos solos solita castus virorum inviser, quos misericordia non erubesceret, neque præteritis verecundia. Nihil torum in oculis, nihil in verbis procas, nihil in actu inverecundum; non gestus fractior, non incessus solutior, non vox petulantior, ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, et figura probitatis. Bona quippe domus in ipso vestibulo debet agnosci, ac primo præstendat ingressu nihil intus latere tenebrarum, tanquam lucernæ lux intus posita, foris luceat. Quid ego exsequar ciborum parcimoniam, officiorum redundantiam; alterum ultra naturam superfuisse, alterum ipsi naturæ pene defuisse? Illic nulla intermissa tempora, hic congeninati jejunio dies; et si quando reficiendi successisset voluntas, cibus plerumque obvius qui mortem arceret, non delicias ministraret (Ambros. de Virginibus, lib. 3, in princip.), etc. Hæc autem propterea in exemplo hujus temperati generis posui, quia non hic agit ut virginitatem voveant quæ nondum voverunt; sed quales esse debeant quæ jam votæ sunt. Nam ut aggrediatur animus tantum ac tale propositum, grandi utique dicendi genere debet excitari et accendi. Sed martyr Cyprianus de habitu virginum, non de suscipiendo virginitatis proposito scripsit. Iste vero episcopus etiam ad hoc eas magno accendit eloquio.*

49. Verum ex eo quod ambo egerunt, dictionis grandis exempla memorabo. Ambo quippe invecti sunt in eas quæ formam pigmentis colorant, vel potius decolorant: quorum prior ille cum hoc ageret, ait inter cætera: *Si quis pingendi artifex vultum aliqujus et speciem, et corporis qualitatem æmulo colore signasset; et signato jam consummatoque simulacro, manus alius inferret, ut jam formata, jam picta quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis injuria et iusta indignatio videretur. Tu te existimas impune luturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Ut enim impudica circa homines, et incesta acis lenocinantibus non sis, corruptis violentisque quæ Dei sunt, pejor adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis, prævaricatio est veritatis. Memento Apostoli vox est: «Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis» (1 Cor. v, 7, 8). Num sinceritas perseverat et veritas, quando quæ sincera sunt pollun-*

tur, et colorum adulteriis, et medicaminum¹ fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit, «Non potes facere capillum unum album aut nigrum» (Matth. v, 36); et tu ad vincendam Domini tui vocem vis te eas potiorum. Audaci conatu et sacrilego contemptu crines tuos inficis; malo præsepio futurorum capillos jam tibi flammeos auspicias (Cypr. Tract. de disciplina et habitu Virginum). Longum est inacerere omnia quæ sequuntur.

50. Illo vero posterior ut in tales diceret: *Hinc illa, inquit, nascuntur incentiva vitiorum, ut quæsitis coloribus ora depingant, dum viris displicere formidant, et de adulterio vultus meditentur adulterium castitatis. Quanta hæc amentia, effigiem mutare naturæ, picturam querere, et dum verentur maritalis judicium, prodero² suum? Prior enim de se pronuntiavit, quæ cupit mutare quod natu est: ita dum alii studet placere, prius ipsa sibi displicet. Quam judicem, mulier, verioram requiremus deformitatis tuæ, quam teipsam; quæ videri times? Si pulchra es, cur absconderis? si deformis, cur te formosam esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, nec alieni gratiam erroris habitura? Ille enim alteram diligit, tu alteri vis placere: et irasceris si amet alteram, qui adulterare in te docetur. Mala magistra es injuriæ tuæ. Lenocinari enim refugit, etiam quæ est passa lenocem; ac licet vitis mulier, non alteri tamen, sed sibi peccat. Tolerabiliora propemodum in adulterio crimina sunt: ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur (Ambros. de Virginibus, lib. 1). Satis, ut existimo, apparet feminas ne suam fucis adulterent formam, et ad pudorem et ad timorem hac facundia vehementer impelli. Proinde neque submissum neque temperatum, sed grande omnino genus hoc elocutionis agnoscimus. Et in his autem quos duos ex omnibus proponere volui, et in aliis ecclesiasticis viris et bona, et bene, id est sicut res postulat, acute, ornate, ardentique dicentibus, per multa eorum scripta vel dicta possunt hæc tria genera reperiri, et assidua lectione vel auditione, admixta etiam exercitatione, studentibus inolescere.*

CAPUT XXII. — *Omnibus generibus dictio varianda est.*

51. Nec quisquam præter disciplinam esse existimet ista miscere: imo quantum congrue fieri potest, omnibus generibus dictio varianda est. Nam quando proluxa est in uno genere, minus detinet auditorem. Cum vero fit in aliud ab alio transitus, etiamsi longius eat, decentius procedit oratio: quamvis habeant et singula genera varietates suas in sermone eloquentium, quibus non sinuntur in eorum qui audiunt, frigescere vel tepescere sensibus. Veruntamen facilius submissum solum, quam solum grande diutius tolerari potest. Commotio quippe animi quanto magis excitanda est, ut nobis assentiatur auditor, tanto minus in ea diu teneri potest, cum fuerit quantum satis est excitata. Et ideo cavendum est, ne dum volumus altius erigere quod erectum est, etiam inde decidat, quo fuerat ex-

¹ Editi et Mss. apud Augustinum, *et colorum adulteriis medicaminum*. Castigamus ex Cypriani libro, *et colorum adulteriis, et medicaminum*.

² Ita apud Ambrosium. At in Augustinianis codicibus aliquot, *perdere*. In aliis, *perdidere*, aut, *perdidit*.

elatione perductum. Interpositis vero quæ sunt dicenda submissis, bene reditur ad ea quæ opus est granditer dici, ut dictionis impetus sicut maris æstus alternet. Ex quo fit ut grande dicendi genus, si diutius est dicendum, non debeat esse solum, sed aliorum generum interpositione varietur: ei tamen genere dictio tota tribuitur, cujus copia prævaluerit.

CAPUT XXIII. — *Quomodo internoscenda dictionis genera.*

52. Interest enim quod genus cui generi interponatur, vel adhibeatur, certis et necessariis locis. Nam et in grandi genere semper aut pene semper temperata decet esse principia. Et in potestate est eloquentis ut dicantur nonnulla submisse, etiam quæ possent granditer dici; ut ea quæ dicuntur granditer, ex illorum flant comparatione grandiora, et eorum tanquam umbris luminosiora reddantur. In quocumque autem genere aliqua quæstionum vincula solvenda sunt, acumine opus est, quod sibi submissum genus proprie vindicat. Ac per hoc eo genere utendum est et in aliis duobus generibus, quando eis ista incidunt: sicut laudandum aliquid vel vituperandum, ubi nec damnatio cujusquam nec liberatio, nec ad actionem quamlibet assensio requiritur, in quocumque alio genere occurrerit, genus adhibendum et interponendum est temperatum. In grandi ergo genere inveniunt locos suos duo cætera, et in submisso similiter. Temperatum autem genus non quidem semper, sed tamen aliquando submisso indiget, si, ut dixi, quæstio cujus nodus est solvendus, incurrat; vel quando nonnulla quæ ornari possent, ideo non ornantur, sed submisso sermone dicuntur, ut quibusdam quasi toris ornamentorum præbeant eminentiorem locum. Grande autem genus temperata dictio non requirit: ad delectandos quippe animos, non ad movendos ipsa suscipitur.

CAPUT XXIV. — *Sublime dicendi genus quid efficiat.*

53. Non sane si dicenti crobrius et vehementius acclametur, ideo granditer putandus est dicere: hoc enim et acumina submissi generis, et ornamenta faciunt temperati. Grande autem genus plerumque pondere suo voces premit, sed lacrymas exprimit. Denique cum apud Cæsaream Mauritaniam populo dissuaderem pugnam civilem, vel potius plus quam civilem, quam *Catervam* vocabant; neque enim cives tantummodo, verum etiam propinqui, fratres, postremo parentes ac filii lapidibus inter se in duas partes divisi, per aliquot dies continuos, certo tempore anni solemniter dimicabant, et quisque ut quemque poterat occidebat: egi quidem granditer, quantum valui, ut tam crudele atque inveteratum malum de cordibus et moribus eorum avellerem, pelleremque dicendo; non tamen egisse aliquid me putavi, cum eos audirem acclamantes, sed cum flentes viderem. Acclamationibus quippe se doceri et delectari, flecti autem lacrymis indicabant. Quas ubi aspexi, immanem illam consuetudinem a patribus et avis, longeque a majoribus traditam, quæ pectora eorum hostiliter obsidebat, vel potius, possidebat, devictam, antequam re ipsa id

ostenderent, credidi. Moxque sermone finito ad agendas Deo gratias corda atque ora converti. Et ecce jam ferme octo vel amplius anni sunt, propitio Christo, ex quo illic nihil tale tentatum est (a). Sunt et alia multa experimenta quibus didicimus, homines, quid in eis fecerit sapientis granditas dictionis, non clamore potius quam gemitu, aliquando etiam lacrymis, postremo vitæ mutatione monstrasse.

54. Submisso etiam dicendi genere sunt plerique mutati: sed ut quod nesciebant, scirent, aut quod eis videbatur incredibile, crederent; non autem ut agerent quod agendum jam noverant, et agere nolebant. Ad huiusmodi namque duritiam flectendam, debet granditer dici. Nam et laudes et vituperationes quando eloquenter dicuntur, cum sint in genere temperato, sic efficiunt quosdam, ut non solum in laudibus et vituperationibus eloquentia delectentur, verum et ipsi laudabiliter appetant, fugiantque vituperabiliter vivere. Sed numquid omnes qui delectantur, mutantur? sicut in grandi genere omnes qui flectuntur, agunt; et in submisso genere omnes qui docentur, sciunt, aut credunt verum esse quod nesciunt?

CAPUT XXV. — *Temperatum dicendi genus quem in finem referri decet.*

55. Unde colligitur illa duo genera quod efficere intendunt, hoc eis esse maxime necessarium, qui sapienter et eloquenter volunt dicere. Illud vero quod agitur genere temperato, id est, ut eloquentia ipsa delectet, non est propter seipsum usurpandum; sed ut rebus quæ utiliter honesteque dicuntur, si nec docente indigent eloquio nec movente, quia et scientes et faventes auditores habent, aliquanto promptius ex delectatione ipsa elocutionis, accedat vel tenacius adhaerescat assensus. Nam cum eloquentiæ sit universale officium, in quocumque istorum trium generum, dicere apte ad persuasionem; finis autem, id quod intenderis, persuadere dicendo: in quocumque istorum trium generum dicit quidem eloquens apte ad persuasionem, sed nisi persuadeat, ad finem non pervenit eloquentiæ. Persuadet autem in submisso genere vera esse quæ dicit; persuadet in grandi, ut agantur quæ agenda esse jam sciuntur, nec aguntur; persuadet in genere temperato, pulchre ornateque se dicere: quo fine nobis quid opus est? Appetant eum qui lingua gloriantur, et se in panegyricis talibusque dictionibus jactant, ubi nec docendus, nec ad aliquid agendum movendus, sed tantummodo est delectandus auditor. Nos vero istum finem reframur ad alterum finem, ut scilicet quod efficere volumus, cum granditer dicimus; hoc etiam isto velimus, id est, ut bona morum diligantur, vel devitentur mala; si ab hac actione non sic alieni sunt homines, ut ad eam grandi genere dictionis urgendi videantur: aut, si jam id agunt, ut agant studiosius, atque in eo firmiter perso-

¹ Mss. quatuor, *imitantur*.

(a) Hic itaque liber perfectus fuit sub annum 426. Nam Augustini in Mauritaniam Cæsareensem profectio pertinet ad annum 418, ex epist. 190, et 195, n. 1. Atque apud Cæsaream, ubi se concionem illam ante octo aut amplius annos habuisse memorat, agebat S. Doctor mense septembri ejusdem anni 418, ex lib. de Gestis cum Emerito.

verent. Ita fit ut etiam temperati generis ornatu, non jactanter, sed prudenter utamur : non ejus sine contenti, quo tantummodo delectatur auditor; sed hoc potius agentes, ut etiam ipso ad bonum quod persuadere volumus, adjuvetur.

CAPUT XXVI. — *In unoquoque dicendi genere intendere debet orator, ut intelligenter, libenter et obedienter audiatur.*

56. Illa itaque tria, quæ supra posuimus, eum qui sapienter dicit, si etiam eloquenter vult dicere, id agere debere, ut intelligenter, ut libenter, ut obedienter audiatur, non sic accipienda sunt tanquam singula illis tribus dicendi generibus ita tribuantur, ut ad submissum intelligenter, ad temperatum libenter, ad grande pertineat obedienter audiri; sed sic potius ut hæc tria semper intendat, et quantum potest agat, etiam cum in illorum singulo quoque versatur. Nolumus enim fastidiri, etiam quod submisso dicimus; ac per hoc volumus non solum intelligenter, verum etiam libenter audiri. Quid autem agimus, divinis testimoniis docendo quod dicimus, nisi ut obedienter audiamur, id est ut credatur eis, opitulante illo cui dictum est, *Testimonia tua credita facta sunt valde* (Psal. xcii, 5)? Quid etiam cupit nisi credi, qui aliquid, licet submisso eloquio, discentibus narrat? et quis eum velit audire, nisi auditorem nonnulla etiam suavitate detineat? Nam si non intelligatur, quis nesciat nec libenter eum posse, nec obedienter audiri? Plerumque autem dicitio ipsa submissa, dum solvit¹ difficillimas quæstiones, et inopinata manifestatione demonstrat; dum sententias acutissimas de nescio quibus quasi cavernis, unde non sperabatur, eruit, et ostendit; dum adversarii convincit errorem, et docet falsum esse quod ab illo dici videbatur invictum; maxime quando adest ei quoddam decus non appetitum, sed quodammodo naturale, et nonnulla, non jactantia, sed quasi necessaria, atque, ut ita dicam, ipsis rebus extorta² numerositas clausularum; tantas acclamationes excitat, ut vix intelligatur esse submissa. Non enim quia neque incedit ornata, neque armata, sed tanquam nuda congredditur, ideo non adversarium nervis lacertisque collidit; et obsistentem subruit ac destruit membris fortissimis falsitatem. Unde autem crebro et multum acclamatur ita dicentibus, nisi quia veritas sic demonstrata, sic defensa, sic invicta delectat? Et in hoc igitur genere submisso iste noster doctor et dictor id agere debet, ut non solum intelligenter, verum etiam libenter et obedienter audiatur.

57. Illa quoque eloquentia generis temperati apud eloquentem ecclesiasticum, nec inornata relinquitur, nec indecenter ornatur: nec solum hoc appetit ut delectet, quod solum apud alios proficitur; verum etiam in iis quæ laudat, sive vituperat, istis appetendis vel firmissis tenendis, illis autem devitandis vel respuen-

¹ Editi, *credibilia*. At Mss., *credita*. Sic passim Augustinus, juxta græcam versionem LXX, *Éπιστολῆσαν*.

² In vulgatis, *dissolvit*: ac paulo infra, *et quando nonnulla non jactantia*. Hic vero particula, *quando*, abest a Mss. et sane redundat, si superius legatur, *dum solvit*, uti reipsa ferunt Mss. omnes.

³ Mss. plures, *exoluta*.

dis, vult utique obedienter audiri. Si autem non audiri intelligenter, nec libenter potest. Proinde illa tria, ut intelligant qui audiunt, ut delectentur, ut obediant, etiam in hoc genere agendum est, ubi tenet delectatio principatum.

58. Jam vero ubi movere et flectere grandi genere opus est auditorem (quod tunc est opus, quando et veraciter dici et suaviter constitetur, et tamen non vult facere quod dicitur), dicendum est procul dubio granditer. Sed quis movetur; si nescit quod dicitur? aut quis tenetur ut audiat, si non delectatur? Unde et in isto genere, ubi ad obedientiam cor durum dictionis granditate flectendum est, nisi et intelligenter et libenter qui dicit audiatur, non potest obedienter audiri.

CAPUT XXVII. — *Obedientius audiri cujus vita dictioni respondet.*

59. Habet autem ut obedienter audiatur, quantumcumque granditate dictionis majus pondus vita dicentis. Nam qui sapienter et eloquenter dicit, vivit autem nequiter, erudit quidem multos discendi studiosos, quamvis animæ suæ sit inutilis (Eccli. xxxvii, 22), sicut scriptum est¹. Unde ait et Apostolus: *Sive occasione, sive veritate, Christus annuntiatur* (Philipp. i, 18). Christus autem veritas est, et tamen etiam non veritate annuntiari veritas potest; id est, ut pravo et fallaci corde, quæ recta et vera sunt, prædicentur. Sic quippe annuntiatur Jesus Christus ab eis qui sua quærent, non quæ Jesu Christi. Sed quoniam boni fideles non quemlibet hominum, sed ipsum Dominum obedienter audiunt, qui ait, *Quæ dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, et non faciunt*; ideo audiuntur utiliter, qui etiam utiliter non agunt. Sua enim quærent student, sed sua docere non audent, de loco scilicet superiori sedis ecclesiasticæ, quam sana doctrina constituit. Propter quod ipse Dominus priusquam de talibus, quod commemoravi, diceret, præmisit, *Super cathedram Moysi sederunt* (Matth. xxiii, 2, 3). Illa ergo cathedra, non eorum sed Moysi, cogebat eos bona dicere, etiam non bona facientes. Agebant ergo sua in vita sua; docere autem sua, cathedra illos non permittebat aliena.

60. Multis itaque prosunt dicendo quæ non faciunt; sed longe pluribus prodessent faciendo quæ dicunt. Abundant enim qui malæ vitæ suæ defensionem ex ipsis suis præpositis et doctoribus quærant, respondentes corde suo, aut etiam si ad hoc erumpunt, oro suo, atque dicentes: Quod mihi præcipis, cur ipse non facis? Ita fit ut cum non obedienter audiant, qui se ipse non audit, et Dei verbum quod eis prædicatur,

¹ Editi: *Sicut scriptum est, Scribæ et Pharisei in cathedra Moysi sederunt. Quæ dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, et non faciunt*. Abest ab omnibus Mss. hæc Scripturæ sententia, hunc in locum, opinamur, immissa propter clausulam, *sicut scriptum est*, quæ referenda fuerat ad præcedentia verba ex Eccli. xxxvii, 22, ubi legitur, *Est vir astutus nullorum eruditior, et animæ suæ inutilis est*: in antiqua lectione græca, quæ nunc exstat, *achrestos estin*, pro quo latine versionis vulgatae auctor legebat, *chrestos*: quandoquidem reddidit, *suavis est*, quæ una erat lectio in Mss. nostris Bibliis, ubi jam in excusis utraque conjunctim reperitur.

simul cum ipso prædicatore contemnant. Denique Apostolus scribens ad Timotheum, cum dixisset, *Nemo adolecentiam tuam contemnat*; subjecti unde non contemneretur, atque ait: *Sed forma esto fidelium in sermone, in conversatione, in dictione, in fide, in castitate* (I Tim. iv, 12).

CAPUT XXVIII. — *Veritati potius quam verbis studendum. Verbis contendere quid sit.*

61. Talis doctor ut obedienter audiatur, non impudenter non solum submisso ac temperate, verum etiam granditer dicit, quia non contemptibiliter vivit. Sic namque eligit bonam vitam, ut etiam bonam non negligat famam, sed prævideat bona coram Deo et hominibus (II Cor. viii, 24), quantum potest, illum timendo, his consulendo. In ipso etiam sermone malit rebus placere quam verbis; nec æstimet dici melius, nisi quod dicitur verius; nec doctor verbis serviat, sed verba doctori. Hoc est enim quod Apostolus ait: *Non in sapientia verbi, ne evanescat crux Christi* (I Cor. i, 17). Ad hoc valet etiam quod ait ad Timotheum: *Noli verbis contendere; ad nihil enim utile est, nisi ad subversionem audientium* (II Tim. ii, 14). Neque enim hoc ideo dictum est, ut adversariis oppugnantibus veritatem, nihil nos pro veritate dicamus. Et ubi erit quod cum ostenderet qualis esse episcopus debeat, ait inter cætera: *Ut potens sit in doctrina summa et contradicentes redarguere* (Tit. i, 9)? Verbis enim contendere, est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo tua dictio dictioni præferatur alterius. Porro qui non verbis contendit, sive submisso, sive temperate, sive granditer dicat, id agit verbis ut veritas pateat, veritas placeat, veritas moveat; quoniam nec ipsa, quæ præcepti finis et plenitudo Legis est charitas (I Tim. i, 5; et Rom. xiii, 10), ullo modo recta esse potest, si ea quæ dilliguntur, non vera, sed falsa sunt. Sicut autem cujus pulchrum corpus et deformis est animus, magis dolendus est, quam si deforme haberet et corpus; ita qui eloquenter ea quæ falsa sunt dicunt, magis miserandi sunt, quam si talia deformiter dicerent. Quid est ergo non solum eloquenter, verum etiam sapienter dicere, nisi verba in submisso genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi vehementia, veris tamen rebus, quas audiri oporteat, adhibere? Sed qui utrumque non potest, dicat sapienter quod non dicit eloquenter, potius quam dicat eloquenter quod dicit insipienter.

CAPUT XXIX. — *Non culpandus ecclesiastes, qui a peritioribus sumit conscriptum eloquium, quod ad populum proferat.*

Si autem ne hoc quidem potest, ita conversetur, ut non solum sibi præmium comparet, sed etiam præbeat aliis exemplum, et sit ejus quasi copia dicendi forma vivendi.

62. Sunt sane quidam qui bene pronuntiare possunt, quid autem pronuntient, excogitare non possunt. Quod si ab aliis sumant eloquenter sapienterque conscriptum, memoriæque commendat, atque ad populum proferant; si eam personam gerunt, non improbe faciunt. Sic enim, quod profecto utile est, multi

prædicatores veritatis fiunt, nec multi magistri, si unius veri magistri idipsam dicant omnes, et non sint in eis schismata (I Cor. i, 10). Nec deterrendi sunt isti voce Jeremiæ prophetæ, per quem Deus arguit eos qui *surantur verba ejus, unusquisque a proximo suo* (Jerem. xxiii, 30). Qui enim surantur, alienum auferunt; verbum autem Dei non est ab eis alienum, qui obtemperant ei: potiusque ille dicit aliena, qui cum dicat bene, vivit male. Quæcumque enim bona dicit, ejus excogitari videntur ingenio, sed ab ejus moribus aliena sunt. Eos itaque dixit Deus surari verba sua, qui boni volunt videri, loquendo quæ Dei sunt; cum mali sint, faciendo quæ sua sunt. Nec sane ipsi dicunt bona quæ dicunt, si diligenter attendas. Quomodo enim dicunt verbis, quod negant factis? Non enim frustra de talibus ait Apostolus: *Constituntur se nosse Deum, factis autem negant* (Tit. i, 16). Modo ergo quodam ipsi dicunt, et rursus alio modo non ipsi dicunt, quoniam utrumque verum est quod Veritas ait. De talibus enim loquens, *Quæ dicunt, inquit, facite; quæ autem faciunt, facere nolite*; hoc est, Quod ex ore illorum auditis, facite; quod in opere videtis, facere nolite: *dicunt enim, inquit, et non faciunt* (Math. xxiii, 5). Ergo quamvis non faciant, dicunt tamen. Sed alio loco tales arguens: *Hypocritæ, inquit, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali* (Id. xii, 34)? Ac per hoc et ea quæ dicunt, quando bona dicunt, non ipsi dicunt, voluntate scilicet atque opere negando quod dicunt. Unde contingit ut homo disertus et malus, sermonem quo veritas prædicetur, dicendum ab alio non diserto sed bono, ipse componat; quod cum fit, ipse a seipso tradit alienum, ille ab alieno accipit suum. Cum vero boni fideles bonis fidelibus hanc operam commodant, utriusque sua dicunt: quia et Deus ipsorum est, cujus sunt illa quæ dicunt; et ea sua faciunt, quæ non ipsi componere potuerunt, qui secundum illa compositæ vivunt.

CAPUT XXX. — *Concionator præmittat orationem ad Deum.*

63. Sive autem apud populum vel apud quoslibet jamjamque dicturus, sive quod apud populum dicendum vel ab eis qui voluerint aut potuerint legendum, est dictaturus; oret ut Deus sermonem bonum det in os ejus. Si enim regina oravit Esther, pro suæ gentis temporaria salute locutura apud regem, ut in os ejus Deus congruum sermonem darct (Esther. xiv, 15); quanto magis orare debet, ut tale munus accipiat, qui pro æterna hominum salute in verbo et doctrina laborat? Illi vero qui ea dicturi sunt quæ ab aliis acceperunt, et antequam accipiant, orent pro eis a quibus accipiunt, ut eis detur quod per eos accipere volunt; et cum acceperint, orent ut bene et ipsi proferant, et illi ad quos proferunt sumant; et de prospero exitu dictionis eidem gratias agant, a quo id se accepisse non dubitant: ut qui gloriatur, in illo gloriatur, in cujus manu sunt et nos et sermones nostri (Sap. vii, 16).

CAPUT XXXI — *Excusat proficitatem libri.*

64. Longior evasit liber hic quam volebam, quamque putaveram. Sed legenti vel audienti, cui gratus est, longus non est: cui autem longus est, per partes eum legat, qui habere vult cognitam; quem vero cognitionis ejus piget, de longitudine non queratur.

Ego tamen Deo nostro gratias ago, quod in his quatuor libris non qualis ego casem, cui multa desunt, sed qualis esse debeat, qui in doctrina sana, id est christiana, non solum sibi, sed etiam aliis laborare studet, quantumcumque potui facultate disserui.

ADMONITIO

DE SEQUENTE LIBRO DE VERA RELIGIONE (a).

Inter opuscula quæ S. Augustinus nondum presbyter (quam dignitatem anno 391 adeptus est) emisit in locum, postremum in Retractationibus locum assignat libro de vera Religione; quem ideo ad annum 399 referendum censemus. Jam ante annos aliquot hujus argumenti tractationem Romaniano civi suo et Mæcenati pollicitus erat, uti meminit capite septimo, numero duodecimo. Id vero in se receperat scribens anno 386 contra Academicos, libro secundo, capite tertio, numero octavo. Porro in epistola decima quinta, ad Romanianum, numero primo, confectum a se opus memorat, ipsi propediem transmittendum.

Evodium postea de existentia Dei dubia quædam proponentem ad hunc librum remittit in epistola centesima sexagesima secunda, numero secundo; patetque ex epistola vigesima septima, numero quarto, ad Paulinum, eundem librum unum esse ex quinque illis, quos *Pentateuchum contra Manichæos* appellat Paulinus, qui eos ab Alypio dono acceperat, et quorum occasione in laudem Augustini sic exclamat in epistola vigesima quinta, numero primo: *O vere sal terræ, quæ præcordia nostra, ne possint sæculi vanescere errore, conduntur! O lucerna digne supra candelabrum Ecclesiæ posita, quæ late catholicis urbibus de septiformi lychno partum oleo lætitiæ lumen effundens, densas licet hæreticorum caliginis discutis, et lucem veritatis a confusionis tenebrarum, splendore clarifici sermonis enubilas!* etc. Certe liber de vera Religione, si quis alius, hoc elogium Augustino demeretur. Etsi enim recens tum, cum eum scripsit, in veræ religionis partes perductus esset, nec alio quam christiani catholici nomine præditus; eo tamen sublimi modo christianæ religionis sacramenta exponit, oppositorumque dogmatum in primis Manichæorum revellit fundamenta, ut jam tum absolutissimi doctoris et strenuissimi episcopi vices impleverit.

Vide lib. 1, cap. 13, Retractationum, col. 602, a verbis; Tunc etiam de Vera Religione, n. 1, usque ad col. 605, n. 9, verbis, Vitæ bonæ ac beatæ via. M.

(a) In B., librum de Moribus Manichæorum sequitur liber de vera Religione. Melius hic adaptari videtur, utpote naturale libri de Doctrina Christiana complementum. M.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE VERA RELIGIONE

Libri unus (a).

Præmisso veram religionem non reperiri apud Paganos, neque in secta ulla, præterquam in catholica Ecclesia; mox divinæ œconomiae erga humanam salutem historia (quod quidem christianæ religionis caput ac fundamentum est) sic explicatur, ut Manichæorum de duabus præsertim naturis seu de mali origine et natura errores revincantur. Agitur de duplici via qua Deus hominibus consultit, auctoritate credentes ad salutem vocans, intelligentes ratione. Quippe ratione subnixus homo ex rebus inferioribus ad Deum evehitur: imo ad ipsum prosequendum admonetur ex ipsis vitis, de quorum triplici genere prolixum hic sermonem instituit Augustinus; qui denique unum verum Deum, id est, Trinitatem, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum vera religione colendum esse concludit.

CAPUT PRIMUM. — *Philosophi de religione aliud in scholis docebant, aliud in templis profitebantur.*

1. Cum omnis vitæ bonæ ac beatæ via in vera religione sit constituta, qua unus Deus colitur, et purgatissima pietate cognoscitur principium naturarum omnium, a quo universitas et inchoatur et perficitur et continetur.

ADMONITIO PP. SEQUENTIUM.

In hujus libri recensione consultimus Mss. Thuaneum, Regium, Navarricum, Sorbonicum, Victorinum, Casalensem, Corbeicensem, Gemmeticensem, Audoenensem, Beccensem, Germanensem, e Bibliotheca Remensis ecclesiæ unum; lectiones ad nos miseras Mss. Cisterciensis, Arnulienis, Vaticani, et lectiones Belgicorum quatuor apud Lov.; editiones denique Bad. Fr. Lov. et Arnaldi.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scriptus circiter an. Christi 390.